

**T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

BAŞKASININ YERİNE İBADET ETME SORUNU

Yüksek Lisans Tezi

Bünyamin GÜMÜŞ

Danışman
Prof. Dr. Osman ŞAHİN

SAMSUN
2021

T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

BAŞKASININ YERİNE İBADET ETME SORUNU

Yüksek Lisans Tezi

Bünyamin GÜMÜŞ

Danışman

Prof. Dr. Osman ŞAHİN

SAMSUN
2021

TEZ KABUL VE ONAYI

Bünyamin GÜMÜŞ tarafından, Prof. Dr. Osman ŞAHİN danışmanlığında hazırlanan “Başkasının Yerine İbadet Etme Sorunu” başlıklı bu çalışma, jürimiz tarafından 1.2.2021 tarihinde yapılan sınav sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarak Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

	Unvanı Adı Soyadı Üniversitesi Ana Bilim/Ana Sanat Dalı	İmza	Sonuç
Başkan (Danışman)	Prof. Dr. Osman ŞAHİN Ondokuz Mayıs Üniversitesi İslam Hukuku Anabilim Dalı		☐
			Kabul
			☐
			Ret
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Abdülkadir TEKİN Amasya Üniversitesi İslam Hukuku Anabilim Dalı		☐
			Kabul
			☐
			Ret
Üye	Doç. Dr. Şule GÜLDÜ Ondokuz Mayıs Üniversitesi İslam Hukuku Anabilim Dalı		☐
			Kabul
			☐
			Ret

Bu tez, Enstitü Yönetim Kurulunca belirlenen ve yukarıda adları yazılı jüri üyeleri tarafından uygun görülmüştür.

ONAY
... / ... / ...
Prof. Dr. Ali BOLAT
Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Hazırladığım Yüksek Lisans tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin Kaynaklar'da gösterilenlerden oluştuğunu, her unsurun enstitü yazım kılavuzuna uygun yazıldığını ve TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nin 3. bölüm 9. maddesinde belirtilen durumlara aykırı davranılmadığını taahhüt ve beyan ederim.

01/02/2021
Bünyamin GÜMÜŞ

TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI

Tez Başlığı: Başkasının Yerine İbadet Etme Sorunu

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışması için şahsım tarafından 02/01/2021 tarihinde intihal tespit programından alınmış olan özgünlük raporu sonucunda;

Benzerlik oranı : % 27

Tek kaynak oranı : % 2 çıkmıştır.

01/02/2021
Prof. Dr. Osman ŞAHİN

ÖZET

BAŞKASININ YERİNE İBADET ETME SORUNU

Bünyamin GÜMÜŞ

Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans, Şubat/2021

Danışman: Prof. Dr. Osman ŞAHİN

İslam dinine göre ibadetlerde asıl olan mükellefin, ibadeti bizzat kendisinin eda etmesidir. Ancak kimi zaman hastalık yaşlılık vb. hayat şartları buna izin vermeyebilir. Bu sebeple İslam dini, insanlara bazı durumlarda başkasının yerine ibadet etme ruhsatı tanımıştır.

Bu çalışmada Hanefi, Maliki, Şafii ve Hanbeli mezhepleri esas kabul edilerek başkasının yerine ibadet etmenin hangi durumlarda mümkün olup olmayacağı konusu ele alınmıştır. Konu kavramsal çerçeve ve meselenin temel dayanağı ele alındıktan sonra sırf bedenen yapılan ibadetlerde, sırf mali olarak yapılan ibadetlerde, adak ve kefaretlere ifasında niyabet olarak dört başlık altında incelenmiştir.

Bedeni ibadetlerde başkasının yerine ibadetin ifası mümkün değilken, mali ibadetlerde genel olarak geçerli, hem mal hem de beden ile yapılan ibadetlerde ise belirli şartlarda mümkün görülmektedir.

Anahtar Sözcükler: Fıkıh, İbadet, Niyabet, Vekâlet, Iskat.

ABSTRACT

THE PROBLEM OF WORSHIPING SOMEONE ELSE'S PLACE

Bünyamin GÜMÜŞ
Ondokuz Mayıs University
Institute of Graduate Studies
Department of Basic Islamic Sciences

Master, February/2021
Supervisor: Prof. Dr. Osman ŞAHİN

According to the Islamic religion, the main taxpayer is the self-fulfillment of the worship. However, sometimes life conditions may not allow this. For this reason, Islam has given people a license to worship in some cases instead of someone else.

In this study, the issue of whether or not it is possible to worship in someone else's place by considering the Hanafi, Maliki, Shafi and Hanbali sects as the basis is discussed. After discussing the conceptual framework and the basic basis of the issue, it has been examined under four headings as prayers performed solely in the body, in worship only financially, in the performance of vows and penance.

While it is not possible to perform someone else's place of worship in bodily worship, it is generally valid for financial worship, and it seems possible under certain conditions in both goods and body worship.

Key Words: Fiqh, Worship, Proxy, Procuration, Reduction.

ÖN SÖZ

Din olgusu ilk insandan günümüze kadar insan hayatını şekillendirmektedir. Her dinin, mensuplarından talep etmekte olduğu bir takım sorumluluklar vardır. Bu sorumluluklar içerisinde ibadetin önemli bir konumu vardır.

İslam dininin Müslümanlardan yapmalarını istediği ibadetler namaz, oruç, zekat ve hac ibadetleridir. Bu ibadetlerin edası İslam'ın şartı olarak kabul edilir. Bununla birlikte itikafa girmek, sadaka vermek, umre yapmak ve kurban kesmek gibi ibadetler de İslam dininin ibadet sınıfına dahildir.

İbadetlerin amacı bireyin inanmakta olduğu değerlerin gerekliliğini eda ederek inancını kuvvetlendirmesi ve inandığı dinin iyi bir mensubu olmaya katkı sağlamasıdır. İbadetler kişinin bizzat kendisi tarafından yerine getirilince bu amacın büyük oranda gerçekleşmesi beklenir. Bu itibarla ibadetlerde aslolan mükellefin ibadeti kendisinin eda etmesidir. Ancak hayat şartları hastalık, yaşlılık vb. sebeplerden dolayı ibadetin bizzat edasına her zaman imkan bulunamayabilir. Bu durumda başkasının yerine ibadet etme sorunu gibi önemli bir mesele ortaya çıkmaktadır. Konunun İslam Fıkhı açısından etraflıca ele alınması sorunun çözüme ulaştırılması noktasında önem arz etmektedir.

Bu araştırma Hanefi, Maliki, Şafii ve Hanbeli mezheplerini esas alarak başkasının yerine ibadet yapmanın mümkün olup olmadığı konusunu ele almaktadır. Araştırma dört bölümden meydana gelmektedir.

Birinci bölümde araştırma konusunun temel kavramlarını ifade eden ibadet, vekâlet, niyabet ve ibadetin ıskatı kavramları açıklanmakta aynı zamanda ibadet çeşitleri, vekâletin meşruiyeti ve niyabet-vekâlet ilişkisi konusu değerlendirilmektedir.

İkinci bölümde mükellefin ibadeti bedeni ile ifa etmesi açısından ibadetlerde niyabet konusu incelenmektedir. Bu bölümde bedeni olarak eda edilen taharet, namaz, oruç ve itikaf ibadetlerinin başkasının yerine eda etmenin mümkün olup olmadığı hangi durumlarda mümkün olduğu konusu değerlendirilmektedir.

Üçüncü bölümde mükellefin ibadeti malı ile ifa etmesi açısından ibadetlerde niyabet konusu incelenmektedir. Bu bölümde mali olarak eda edilen zekat, fitre ve sadaka ibadetlerinin başkasının yerine eda etme konusu değerlendirilmektedir. Aynı zamanda tezin bölümlerini arttırmamak açısından mal ile birlikte beden ile yapılan

ibadetler yani hac, umre ve kurban ibadeti de bu başlık altında ele alınmıştır.

Dördüncü bölümde ise adak ve kefaretlar gibi kimi zaman beden ile kimi zaman ise mal ile eda edilen ibadetlerin başkasının yerine getirme konusu değerlendirilmektedir.

Sonuç olarak başkasının yerine ibadet etme sorununun Hanefi, Maliki, Şafii ve Hanbeli mezhepleri tarafından nasıl değerlendirildiği irdelenmeye çalışılmış ve kaynaklarda dağınık olarak bulunan malumat tertipli bir şekilde toplanılmaya gayret edilmiştir.

Bu araştırmanın ortaya çıkmasında bana rehberlik edip yardımcı olan danışmanım Prof. Dr. Osman Şahin hocama, ilmi yolculuğuma ilk adımı atmama vesile olan değerli büyüğüm Dr. Fatih Gümüş ağabeyime, daha toy bir gençken lise eğitimi yanında kadim usulde kendisinden ilim aldığım değerli Abdullah Yıldız hocama, lisans eğitimi yanında kendisinden ilim aldığım ve aynı zamanda beni İslam Hukuku alanında akademik araştırma yapmaya teşvik eden kıymetli Dr. İhsan Şenocak hocama, kütüphanesinden ziyadesiyle yararlandığım İlmi ve Fikri Araştırmalar Merkezi'ne, bu günlere gelmemde üzerimde emeği geçen bütün hocalarıma, tezin telifi sürecinde benden desteklerini hiçbir zaman eksik etmeyen kıymetli eşime ve değerli aile efradıma teşekkürü bir borç bilirim.

Bünyamin GÜMÜŞ

Samsun/2021

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
ABSTRACT	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
ÖN SÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	x

GİRİŞ

1. Araştırmanın Problemi.....	1
2. Araştırmanın Amacı ve Önemi	2
3. Araştırmanın Metodu ve Kaynakları	2

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE İBADETLERDE NİYABETİN TEMEL DAYANAĞI

I. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	5
A. İbadet	5
B. Niyabet	8
C. Vekâlet.....	9
D. İbadetin Iskatı	10
1. Aynı İbadetlerin Iskatı	10
2. Kifai İbadetlerin Iskatı	11
II. İBADETLERDE NİYABETİN TEMEL DAYANAĞI	13
A. Vekâletin Meşruiyeti Bakımından.....	13
1. Kur'an-ı Kerim.....	13
2. Sünnet	13
3. İcma.....	14
4. Akıl	14
B. Meselenin Özü Bakımından.....	15
1. Başkasına Dua Etmek	16
2. Yapılan İbadetin Sevabını Başkasına Bağışlamak	17

İKİNCİ BÖLÜM

BEDENİ İBADETLERDE NİYABET

I. MÜNFERİDEN EDA EDİLEN İBADETLERDE NİYABET	20
A. Taharet	20
1. Abdest	21
2. Gusül	22
3. Teyemmüm	22
B. Namaz	23
1. Namazın İfasında Niyabet.....	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
2. Iskat-ı Salât	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
C. Oruç.....	30
1. Orucun İfasında Niyabet.....	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
2. Iskat-ı Savm	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
D. İtikaf.....	34
II. CEMAATLE EDA EDİLEN İBADETLERDE NİYABET	35
A. Ezan ve Kamet	35
B. Vakit Namazı	38
C. Cuma Namazı.....	42
D. Bayram Namazı	44
E. Cenaze Namazı	44
F. Nafile Namazlar	45
1. Kûsuf ve Husuf Namazları.....	46
2. İstiska Namazı.....	47

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MÂLİ İBADETLERDE NİYABET

I. SIRF MAL İLE YAPILAN İBADETLERDE NİYABET.....	51
A. Zekat	51
B. Fitre.....	53
C. Sadaka.....	54
II. HEM MAL HEM BEDEN İLE YAPILAN İBADETLERDE NİYABET	56
A. Hac	56
1. İbadetin Bütününde Niyabet	58
a. Farz Hacda Niyabet.....	58
b. Nafile Hacda Niyabet.....	63
2. İbadetin Cüzünde Niyabet.....	63
a. Tavafta Niyabet.....	63
b. Sa'yda Niyabet.....	64

c.	Arafat Vakfesinde Niyabet.....	65
d.	Remy-i Cimarda Niyabet	66
3.	Niyabeten Haccın Edasında Tâli Meseleler	67
a.	Naibin İhrama Girmesi.....	67
b.	Naibin Asile Muhalif Davranması	68
c.	Naibin Hac Yasaklarını Çiğnemesi.....	71
d.	Naibin İhsarı.....	71
B.	Umre	72
C.	Kurban.....	73

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ADAK VE KEFARETLERİN İFASINDA NİYABET

I.	ADAĞIN İFASINDA NİYABET	79
A.	Bedeni İbadetlerin Adanmasında Niyabet	79
1.	Namaz	80
2.	Oruç.....	80
3.	İtikaf.....	81
B.	Mali İbadet Olan Sadakanın Adanmasında Niyabet	82
C.	Hem Mali Hem Bedeni İbadetlerin Adanmasında Niyabet	83
1.	Hac	83
a.	Nezredenin Haccetmeye İmkan Bulamadan Ölmesi Halinde	83
b.	Nezredenin Haccetmeye İmkan Bulduktan Sonra Ölmesi Halinde	84
2.	Umre	85
3.	Kurban.....	85
II.	KEFARET.....	87
A.	Kefaret Çeşitleri	87
1.	Oruç Bozma Kefareti	87
2.	Zihâr Kefareti.....	88
3.	Yemin Kefareti.....	88
4.	Hataen Öldürme Kefareti	89
B.	Kefaretlerde Niyabet.....	90
	SONUÇ	91
	KAYNAKÇA.....	93

KISALTMALAR

- b. : İbn, bin
bkz. : Bakınız
C. : Cilt
Hz. : Hazreti
Mv. F. : el-Mevsûatü'l-Fıkhıyye
ö. : Ölüm Tarihi
s. : Sayfa
ss. : Sayfadan Sayfaya/ Sayfalar Arası
terc. : Tercüme Eden
thk. : Tahkik Eden
t.y. : Tarih Yok
v.b : Ve Benzeri
v.d : Ve Diğerleri
y.y. : Yayın Yeri Yok

GİRİŞ

1. Araştırmanın Problemi

Araştırmamızın asıl problemi esasen mükellefin kendisinin edasında sorumlu olduğu ibadetlerin başkası tarafından yerine getirilip getirilemeyeceği sorunudur. Kur'an-ı Kerim'de Allah Teala'nın hiçbir nefse takatinin üzerinde bir mükellefiyet yüklemeyeceği ve herkesin iyi veya kötü kazancının kendisine ait olduğu bildirilmiştir.¹ Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de her bir mükellefin ahirette yalnız başına hesaba çekileceğine,² her nefsin kazancına karşılık rehin olduğuna,³ hiçbir kimsenin başkasının günahını yüklenmeyeceğine⁴ vurgu yapılmıştır. Bütün bu Kur'an-î prensiplere göre her mükellef kendi yaptıklarından veya ihmal etmiş olduklarından mesuldür. Aynı zamanda üstüne düşen kulluk vazifelerini bizzat kendisinin yerine getirmesi gerekir.

İnsan hayatı doğumdan başlayıp çocukluğu, çocukluktan ergenliği, ergenlikten yetişkinliği ve oradan ihtiyarlık dönemini takip ederek ölüm ile son bulur. Hayatın her döneminin farklı özellikleri olması sebebiyle insan üzerindeki etkisi de farklı farklıdır. Hayatın değişkenlik gösteren evreleri insanın mükellef olduğu ibadet yükümlülüğünü kendi başına yerine getirmesi için her zaman uygun olmayabilir. Hastalık, ihtiyarlık, acizlik gibi durumlar karşısında insanın ibadeti bizzat eda edememe sorunu ortaya çıkmaktadır. Bu durumda mükellefin kendi başına eda edemediği ibadet için başkasının onun yerine geçip geçmeyeceği bir problem arz etmektedir.

Sorunun çözüme ulaştırılmasında İslam dinine göre ibadet olarak tanımlanan namaz, oruç, fitre, zekat, hac, umre, kurban, itikaf, sadaka, yemin, adak ve kefaretin başkasının yerine eda edilip edilemeyeceğinin tespit edilmesi konu edinilmiştir. Buna bağlı olarak İslam'a göre vekâlet ve niyabetin meşru olup olmadığı, ibadetler konusunda vekâlet ve niyabetin durumu, hayatta olan kişiler ile ölmüş olan kişiler adına ibadet etmenin meşruiyet açısından farkı ve meşru kabul edilen durumların hangi şartlara bağlı olduğu konuları irdelenmeye gayret edilmiştir. Araştırmamızda

¹ Bakara, 2/286.

² Meryem, 19/95.

³ Müddessir, 74/38.

⁴ İsra, 17/15.

bu sorunun çözümü, Hanefi, Maliki, Şafii ve Hanbeli mezheplerinden oluşan meşhur dört sünni mezhebin furu' düşüncesi ile sınırlı tutulmuştur.

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Çoğu zaman Müslümanların gündemine yalnızca zekat, kurban ve hac gibi belirli ibadetlerle gelen, başkasının yerine ibadet etme probleminin bütün eksenleri ile ele alınması gerekli hale gelmiştir. Araştırmanın amacı ortaya koyulan problemin sahit ve birincil kaynaklardan elde edilen bilgilerle açık ve akıcı ifadelerle izah edilerek çözüme ulaştırılmasıdır.

İnsan hayatını doğumundan ölümüne kadar konu edinen zengin fıkıh külliyyatı içerisinde dağınık şekilde bulunan malumatın Hanefi, Maliki, Şafii ve Hanbeli mezhepleri esas alınarak tespit edilip derli toplu bir şekilde incelenmesi önem arz etmektedir.

3. Araştırmanın Metodu ve Kaynakları

Çalışmamızın esas yöntemi ekoller arasında mukayese yöntemidir. Buna göre bu çalışmada başkasının yerine ibadet edebilme sorunu meşhur dört sünni fıkıh mezhebinin görüşleri karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Bu bağlamda tezin temel verileri, konuyla ilgili kaynakların ayrıntılı olarak taranmasıyla elde edilmiş, ulaşılan bilgiler karşılaştırılmalı olarak sunulmuştur.

İlk olarak temel kavramlar açıklanıp ardından ibadet çeşitleri tasnif edilmiş daha sonra bu tasnif çerçevesinde ilgili başlıklar irdelenmiştir. Ele alınan ibadet çeşidinin İslam'a göre meşruiyetinin delilleri serdedilerek daha sonra Hanefi, Maliki, Şafii ve Hanbeli mezheplerinin konuyla ilgili görüşleri mukayeseli olarak aktarılmıştır.

Tezimizin ana teması olan başkasının yerine ibadet etme sorunu, ilgili ibadetin edasında vekâlet yerine niyabet kavramıyla ifade edilmektedir. Nitekim vekâlet ve niyabet kavramları başkasının yerine bir işlemi gerçekleştirmek manasını ifade etse de vekâlet işleminde müvekkilin hayatta olması, emrine bağlı hareket edilmesi veya izninin alınmış olması gerekir.⁵ Aynı zamanda vekâlet, fıkıhın muamelat kısmıyla ilgili bir kavramdır. Nitekim kaynaklar incelendiğinde vekâletin başlıca muamelat

⁵ Bilal Aybakan, "Vekâlet", *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, C. XLIII, s. 1.

kısımının bir başlığı olduğu ve çoğunlukla alışveriş, borçlar hukuku, ticaret hukuku gibi muamelatla ilgili bahislerde kullanılan bir kavram olduğu görülmektedir. Niyabet kavramı ise daha kapsayıcı olarak hayatta olsun olmasın izni olsun olmasın bir kimse adına bir işlemin gerçekleştirilmesi manasına gelmektedir.⁶ Çalışmamızda hayatta olan ya da ölmüş kişiler yerine ibadet yapılıp yapılamayacağı konusu ele alındığından aralarında bulunan bu umum-husus ilişkisi sebebiyle ifadelerde vekâlet kavramı yerine daha umumi olan niyabet kavramı tercih edilmiştir.

İbadetler ulema tarafından farklı tasniflere tabi tutulmuş, çoğunluk ibadetleri üçlü olarak tasnif ederken bazıları ise ikili şekilde sınıflandırmışlardır. Araştırmamız kapsamında fakihlerin çoğunluğunun tercih etmiş olduğu bedeni ibadetler, mali ibadetler ve hem bedeni hem mali ibadetler üçlü tasnifi itibar alınarak konu üç başlık altında irdelenmiştir. Dördüncü bölümde ise ceza yönü olmakla birlikte ibadet yönü daha kuvvetli olan kefaret ve adak ibadetlerinde niyabet konusu ele alınmıştır.

Araştırmanın bütünü içerisinde faydalanılan kaynakları şöyle sıralamak mümkündür:

Zebidi'nin *Tâcu'l-Arûs min Cevahiri'l-Kâmûs*'u, İbn Manzur'un *Lisanu'l-Arab*'ı, Kal'aci'nin *Mu'cemu Lugati'l-Fukahâ*'sı, Cürcani'nin *Kitabu't-Ta'rifât*'ı, İhsan el-Bereketi'nin *Ta'rifâtü'l-Fikhiyye*'si kavramların tanımlanması ve fihhi istilahının izah edilmesi hususunda incelenen eserlerdir.

İbn Âbidîn'in *Reddu'l-Muhtar 'ala Durri'l-muhtar*'ı, Kâsânî'nin *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fi tertîbi's-şerâ'i'*si, Mevsîlî'nin *el-İhtiyar li-ta'lili'l-muhtar*'ı, el-Haddad'ın *el-Cevheratu'n-neyyira*'sı, Cessas'ın *Ahkamu'l-Kur'an*'ı, Şurunbulâlî'nin *İmdadu'l-Fettah Şerhu Nûri'l-Îzâh*'ı, Haskefî'nin *ed-Durru'l-Muhtar fi şerhi Tenviri'l-Ebsâr*'ı, Zeyla'i'nin *Tebyinü'l-Hakaik 'ala Kenzi'd-Dekaik*'i, Damat Şeyhizâde'nin *Mecmau'l-enhur fi şerhi Mülteka'l-Ebhur*'u, Bâberti'nin *el-Înaye*'si, Serahsi'nin *el-Mebcut*'u, İbn Humam'ın *Fethu'l-Kadir*'i, Tahtavi'nin *Hâşitu't-Tahtavi 'ala Merakî'l-Felah bi Metni Nûri'l-Îzâh*'ı, Aladdin Semerkanî'nin *Tuhfetu'l-Fukahâ*'sı, İbn Nüceym'in *Bahru'r-Raik Şerhu Kenzi'd-Dekaik*'i istifade edilen Hanefî mezhebi kaynaklarıdır.

İbn Şeref Nevevi'nin *el-Mecmu' şerhu'l-Mühezzeb*'i, Mâverdi'nin *el-Hâvi'l-Kebir*'i, Kalyûbi'nin *Haşiyetu'l-Kalyûbi ve Umeyra 'ala şerhi'l-Mahalli âle'l-*

⁶ “Niyabet” *Mv. F.*, Vizaretu'l-Evkâf ve's-Şuuni'l-İslamiyye, Kuveyt 1983-2006, C. XLII, s. 26.

Minhac'ı Şirbini'nin *Muğni'l-Muhtac*'ı, Remli'nin *Nihayetu'l-muhtac ilâ şerhi'l-Minhac*'ı, Nevevi'nin *el-Mecmu' Şerhu'l-Muhezzeb*'i, Beğavi'nin *et-Tehzib fi Fıkhî'l-İmam eş-Şafii*'si, Ahmed es-Suneykî'nin *el-Gureru'l-Behiyye fi şerhi'l-Behceti'l-Verdiyye*'si, İbn Hacer el-Heytemi'nin *Tuhfetu'l-Muhtâc bi-şerhi'l-Minhac*'ı başvurulan Şafii mezhebi kaynaklarıdır.

Desûkî'nin *Haşiyetu'd-Desûkî 'ala Şerhi'l-Kebîr*'i, İbn Rüşd'ün *Bidâyetu'l-Müçtehid ve Nihayetu'l-Muktesid*'i, Muhammed İliş'in *Minehu'l-Celil 'ala Muhtasari-ş-Şeyh Halil*'i, Haraşi'nin *Haşiyetu'l-Haraşi 'ala Muhtasari Halil*'i, Abdulvehhab Bağdadi'nin *el-İşraf 'ala Nuketi-Mesaili'l-Hilaf*'ı, Zurkânî'nin *Şerhu Muhtasari Halil*'i, Ruayni'nin *Mevahibu'l-Celil li-Şerhi Muhtasari Halil*'i, Muhammed Sâvî'nin *Bulgate's-sâlik li-Akrebi'l-Mesâlik*'i çeşitli konularda malumat alınan Maliki mezhebi kaynaklarıdır.

Ebu Musa el-Haşimi'nin *Kitabu'l-İrşâd*'ı, Buhuti'nin *Keşşâfü'l-kînâ 'an metni'l-İknâ'* ve yine Buhuti'nin *Dakaiku uli'n-nuha li şerhi'l-Muteha*'sı, Ruheybanî'nin *Metalibu uli'n-nuha fi şerhi Gayeti'l-Munteha*'sı, Merdâvî'nin *el-İnsâf fi Ma'rifeti'r-râcih mine'l-Hilâf*'ı, İbn Kudame'nin *el-Muğni*'si ve yine İbn Kudame'nin *el-Kâfi fi fıkhî'l-İmami'l-Mübeccel Ahmed b. Hanbel*'i Hanbeli mezhebinin görüşlerine ulaşmak için taranan kaynaklardır.

Hanefi, Maliki, Şafii ve Hanbeli mezheplerinin ittifak içerisinde olduğu tafsilat içermeyen görüşlerini genel olarak bu mezheplerin görüşlerini derleyen eserlerden vermeye gayret edilmiştir. Bu gaye ile Vehbe Zuhayli'nin *el-Fıkhü'l-İslami ve Edilletuhu*'su, Abdurrahman Ceziri'nin *el-Fıkh 'ale'l-Mezahibi'l-Erbe'a*'sı, Kuveyt İslami İşler ve Vakıflar Bakanlığı tarafından hazırlanan *el-Mevsu'atul-Fıkhîyetu'l-Kuveytiyye* adlı fıkıh ansiklopedisi başvurduğumuz dört mezhep kaynaklı eserlerdir.

Güncel kaynaklarımızdan *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'nden çeşitli maddelere, Din İşleri Yüksek Kurulu'nun hazırlamış olduğu *Fetvalar* çalışmasına, müracaat edilmiştir. Aynı zamanda tezimizin konusuyla bağlantılı olan İbrahim Paçacı'nın *Bedenî-Malî İbadet Ayırımının İbadetlerde Niyabete Etkisi ve Bedel Hac* adlı makalesine, Sinan Erdim'in *Niyâbet Rivâyetleri Üzerine Bir İnceleme -Yaşayan Kişinin Yerine Hac Yapma İbadeti Özelinde-* adlı makalesine ve Mehmet Erdem'in *İbadetlerde Niyabet Üzerine Bir İnceleme* adlı makalesine yeri geldikçe değinilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE İBADETLERDE NİYABETİN TEMEL DAYANAĞI

I. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Araştırmamızın konusu başkasının yerine ibadet etme sorunu olduğu için öncelikle ibadet kavramı, ayrıca başkası yerine görev ifası incelendiğinden vekâlet ve niyabet kavramları, tamamlayıcı mahiyette başkasının fiilinin aslın/mükellefin sorumluluğunu düşürüp düşürmeyeceğini belirleme noktasında temel oluşturmak için ıskat kavramı incelenecektir.

A. İbadet

İbadet kelimesi, sözlükte “boyun eğmek, alçak gönüllülük, itaat, kulluk” gibi anlamlara gelmektedir.⁷ Terim olarak ise ibadet: “Mükellefin Allah Teala’ya kulluğunu, ona mutlak itaat ve teslimiyetini gösteren zikirler, özel işler ve hareketlerdir.”⁸

Kur’ân-ı Kerim’de ve hadislerde kulun Allah Teala’ya saygı ve itaatini ifade etmek üzere “nüsük, dua, hudû‘, huşû‘, anve, rükû, secde, kunût, tesbih, şükür” gibi kavramların da yer yer ibadetle aynı veya yakın anlamda kullanıldığı görülür. Nitekim sözlüklerde bu kelimelere “boyun eğme, alçak gönüllülük” anlamı verilir ve bunlardan bazılarının ibadet anlamında kullanıldığı belirtilir.⁹ En geniş anlamıyla değerlendirildiğinde ibadet kavramı, insan hayatının her yönünü etkiler. Aynı zamanda Müslümanın maddi ve manevi tüm benliğini kapsar. Zira Müslüman, Allah Teala’ya düşünce dünyasıyla, gönlüyle, diliyle, gözüyle, kulağıyla bütün azalarıyla, bedeni ve ruhi vücudiyeti ile ibadet eder. Rabbinin kendisinden istemiş olduğu ibadet sorumluluğunu yerine getirmek için malından, canından, ailesinden ve vatanından ayrı kalmayı göze alır. Emredilen bedeni ve mali ibadetler doğrultusunda, dinen konulan kaideler ve usulleri ile beraber onların ötesinde duygu ve düşünce planında

⁷ Cemalüddîn Ebû Fazl Muhammed b. Mukrim el-Ensârî, *Lisanu’l-Arab*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2009, C. III, s. 335.

⁸ Vecdi Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, İz Yayıncılık, İstanbul 1995, C. I, s. 5.

⁹ Mustafa Sinanoğlu, “İbadet”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XIX, s. 233.

ruhen de yaşandıkları nispette değer ve anlam kazanırlar.¹⁰ Müminin öncelikle kendi benliği olmak üzere, yaratıcının gücünü ve azameti, kendisine karşı verdiği nimetlerin bolluğu, buna karşılık kendisinin rabbine karşı şükrünün noksanlığı, onun emirlerine boyun eğmedeki kusurları gibi hususlar üzerinde tefekkür etmesi çok kıymetli bir ibadet ve zikir olma özelliğini taşır.¹¹ Allah'a karşı muhabbet, Allah'tan korku, Allah'ın merhametini ve rızasını ummak, azabından korkmak, kazasına boyun eğmek, vermiş olduğu bela ve imtihanlara sabretmek, nimetlerine can-u gönülden şükran duyguları barındırmak, Allah'tan haya etmek, ona dayanıp güvenmek ve kalbi ona yöneltmek gibi değerli duygu ve düşünceler beslemek sebebiyle Müslüman, manevi olarak duygusal planda Allah'a ibadet etmektedir.¹² Bununla birlikte Allah'ın razı olmadığı nefsi arzu ve isteklere uymamak da ibadet olarak değerlendirilir. Nitekim Cürçani (ö. 816/1413) geniş anlamıyla ibadeti; “Mükellefin rabbine tazim olsun diye nefsinin istediğine aykırı hareket etmek”¹³ şeklinde tanımlamıştır.

Özel anlamıyla ele alındığında ise ibadet mükellefin yaratanına karşı saygı ve boyun eğmesini simgeleyen, Allah ve resulü tarafından yapılması istenen belirli eylemlerdir. Fıkıh literatüründe ibadetin yaygın kullanımı da bu anlamdadır. İslâm'ın temel şartlarını teşkil eden namaz, oruç, zekât ve haccın yanında kurban kesme, itikâf, hayır ve infakta bulunma gibi davranışlar terim anlamıyla ibadetin en meşhur örneklerini oluşturur.¹⁴ Araştırmamızın ana teması bağlamında “ibadet” kavramı özel anlamıyla kullanılacaktır.

Şâri' tarafından yapılması istenen ibadetlerin, bu isteğin kuvvet derecesine göre bazı ayırım ve adlandırmalara tâbi tutulduğu görülmektedir. İbadetler beş temel teklifi hüküm bakımından vâcip (farz) ve mendup şeklinde iki ana gruba, vâcibin de Hanefî mezhebindeki ikili ayırımı dikkate alınırsa farz, vâcip ve nâfile şeklinde üç kısma ayrılmaktadır.¹⁵ Farz olanlar beş vakit namaz, oruç, hac, zekât, vitir namazı vâcip, farz namazlardan önce veya sonra kılınan sünnetlerle teheccüd, kuşluk, tahiyetü'l-mescid gibi bazı namazlar, Ramazan ayı dışında tutulan oruçlar, farz olandan sonra yapılan haclar ise nâfile ibadetlere örnek teşkil eder. Nâfile ve mendup terimleri esasen farz ve vâcip dışında kalan bütün emir ve tavsiyeleri kapsamakla

¹⁰ Yusuf Karadavi, *İbadet*, terc. H. Cemal, Çığır Yay., İstanbul 1974, s. 106.

¹¹ Ebû Tâlib Muhammed b. Alî El-Mekki, *Kutu'l-Kulub*, Matbaatu'l-Mustafa, Mısır, 1961, C. I, ss. 30-31.

¹² Karadavi, *İbadet*, s. 107.

¹³ Muhammed Şerif Cürçani, *Kitabu't-Ta'rifât*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1983, s. 146.

¹⁴ Ferhat Koca, “İbadet”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XIX, ss. 240-241.

¹⁵ Muhsin Koçak, vd., *Fıkıh Usûlü*, Ensar Yayınları, İstanbul 2018, ss. 182-183.

birlikte fıkıh literatüründe ibadetler alanında müekked sünnetlerin ayrı tutulduğu, gayri müekked sünnetlerin de çok defa nâfile, müstehap ve mendup terimleriyle karşılandığı görülür. Bununla birlikte sorumluluk veya ifanın kişinin şahsı veya malıyla ilgili olması bakımından da ibadetler bedenî, malî, hem bedenî hem malî olmak üzere ayırımı tâbi tutulmuştur.¹⁶

Klasik fıkıh kaynaklarımızın çoğunda ibadetler eda ediliş yönü açısından bedeni ibadetler, mali ibadetler ve mürekkep yani hem bedeni hem de mali ibadetler olarak üç kısma ayrılmış ve yapılan bu taksim başkasının yerine ibadet yapılıp yapılamayacağı açısından değerlendirilmiştir.¹⁷ Bu kaynaklara göre bedeni ibadetler namaz, oruç, itikaf gibi sadece beden ile eda edilen ibadetlerdir. Bu çeşit ibadetlerde amaç Allah Teala'yı tazim etmek ve nefsi terbiye etmektir. Mali ibadetler zekat, sadaka gibi yalnızca mal ile eda edilen ibadetlerdir. Bu tür ibadetlerden maksat da malın fakirlere ulaştırılarak ihtiyaçlarının giderilmesidir. Mürekkep ibadetler ise hac ve umre gibi hem bedeni olarak hem de mal harcanarak eda edilen ibadetlerdir.¹⁸

Ulemanın çoğu ibadetleri bu şekilde üçlü tasnife tabi tutarken bazısı da onların bu tasnifine katılmamakta bedeni ve mali ibadetler şeklinde ikili ayırım yapmayı tercih etmektedirler. Maliki fakihlerden Karâfi (ö. 684/1285) ve Hattab er-Ru'ayni (ö. 954/1547) çoğunluğun hem bedeni hem de mali bir ibadet olduğunu kabul ettiği hac ibadetini bedeni ibadetler sınıfında değerlendirmişlerdir.¹⁹ Aynı zamanda günümüz araştırmacılarından Paçacı ibadetlerin niyabet bağlamında değerlendirilirken üçlü değil, bedeni ve mali olarak ikili tasnif adı altında değerlendirilmesinin daha doğru olduğu düşüncesindedir. Zira mikat bölgelerinde ikame eden Müslümanlar hac ve umre ibadetlerini mali harcama yapmaksızın yalnızca bedeni olarak eda etmektedirler.²⁰ Ancak hac ibadeti mikat bölgesi içerisinden de olsa namaz ve oruç gibi hiçbir mali harcama yapmaksızın eda edilmesi mümkün olmayan bir ibadettir. Aynı zamanda haccın farziyetine delalet eden âyette

¹⁶ Koca, "İbadet", *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XIX, ss. 242-243.

¹⁷ "İbadet" *Mv. F.*, C. XXIX, s. 258.

¹⁸ Vehbe Zuhayli, *el-Fıkhu'l-İslami ve Edilletuhu*, Dâru'l-Fikr, Dimeşk 2014, C. III, s. 103; Ebubekir b. Mesud Kasani, *Bedaiu's-senai' fi tertibi's-şerai'*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1986, C. II, s. 212; Muhammed b. Ahmed b. Sehl Serahsi, *el-Mebsut*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1993, C. IV, s. 152; Ahmed b. Abdurrahman b. Ahmed b. Recep, *el-Kavaid*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, yy., ty., s. 6; İbrahim Paçacı, "Bedenî-Malî İbadet Ayırımının İbadetlerde Niyabete Etkisi ve Bedel Hac", *İslam Hukuk Araştırmaları Dergisi*, sy. 29, 2017, ss. 374-375.

¹⁹ Şihabuddin Ahmed b. İdris el-Karâfi, *ez-Zehira*, Dâru'l-Garbi'l-İslami, Beyrut 1994, C. III, s. 193; Muhammed b. Abdurrahman el-Hattâb er-Ruayni, *Mevahibu'l-celil li-şerhi Muhtasari Halil*, Dâru'l-Fikr, yy., 1992, C. III, s. 3.

²⁰ Paçacı, "Bedenî-Malî İbadet Ayırımının İbadetlerde Niyabete Etkisi ve Bedel Hac", ss. 376-377.

geçen “yoluna güç yetirebilenler” ifadesi ve Hz. Peygamber’in âyetle ilgili izahları değerlendirildiğinde hac ibadetinin edası esnasında mali harcamaların kaçınılmaz olduğu kanaati daha hakim görünmektedir. Dolayısıyla bu sebepler ve ulemanın çoğunluğunun tasnifi olması sebebiyle üçlü tasnif ekseninde konuyu incelemek daha uygun olacaktır.

B. Niyabet

Niyabet kelimesi sözlükte “yönelmek, tövbe etmek, itaate dönmek”²¹ gibi manalara gelmekle beraber aynı zamanda “bir hususta başkasının yerine geçmek, onun adına hareket etmek”²² anlamına da gelir.

Niyabet bahsi, fıkıh kitaplarının usulü olan bab tasnifi itibariyle vekâlet, havale, rehin gibi bir bab başlığı altında incelenmemiştir. Ancak niyabet terimini bazı fıkhi meselelerde ve fıkın ana başlıklarının alt bölümlerinde, başkasının yerine hac yapmak²³ ya da başkası adına oruç tutmak²⁴ gibi meselelerin içerisinde görebilmekteyiz. Bu bahislerde incelenen niyabet kavramının terim olarak tanımı ise şöyle yapılmıştır: “Niyabet, yapmış olduğu tasarrufların sonuçlarının naibe değil, asıla dönmesi suretiyle bir şahsın başkasının yerine geçmesidir.”²⁵ Niyâbet uygulamasında başkasının adına eylemde bulunan kimseye nâib, asıl sorumluluk sahibine asil ya da menûb anı, yetki verme veya görevlendirme işlemine ise inâbe kavramları kullanılır. Birbirleri ile umum-husus alakası bulunmakla birlikte kimi zaman “niyâbet” anlamında vekâlet, “inâbe” anlamında tevkîl veya tefvîz terimlerin kullanıldığı görülmektedir.²⁶

Niyabetin tezimizle ilişkisi, araştırmanın temel kavramı olmasıdır. Bu bakımdan ibadetlerde niyabet bir ibadeti başkası adına yapmayı ifade etmektedir.²⁷ Ancak başkasının yerine ibadet etme sorunu değerlendirilirken kişinin hayatta olması durumunun yanında hayatta olmaması halinde de onun yerine ibadet yapıp yapılamayacağını ifade edecek en uygun kavram niyabet kavramıdır.

²¹ Murteza b. Muhammed Zebidi, *Tacu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2007, C. III, s. 181.

²² İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, C. I, s. 902.

²³ İbrahim b. Muhammed İbn Nüceym, *Bahru'r-Raik ŞerhuKenzi'd-Dekaik*, Dâru'l-Kitabi'l-İslami, ty., C. III, s. 63.

²⁴ Muhammed b. Habîb Mâverdi, *el-Havi'l-Kebir*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1999, C. III, s. 453.

²⁵ Muhammed Ravvas Kal'aci, *Mu'cemu Lugati'l-Fukaha*, Dâru'l-Nefais, Beyrut 2013, s. 461.

²⁶ Bilal Aybakan, “Niyabet”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXIII, s. 161.

²⁷ Mehmet Erdem, “İbadetlerde Niyabet Üzerine Bir İnceleme”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2007, sy. 2, s. 218.

C. Vekâlet

Sözlükte “birine güvenmek, bir işi güvenilir birine bırakmak” anlamına gelen vekâlet, terim olarak bir yükümlünün başkasına kendi adına hukukî işlem yapma yetkisi vermesini ve bu yetkiyi ifade etmektedir. Başkası adına işlem yapma görevini üstelenene vekîl, verilen göreve müvekkelün-bih, görevin asıl sahibine müvekkil, vekil kılmaya tevkîl denmektedir.²⁸ Kur’ân-ı Kerîm’de vekil kökünden türetilen ve müminin Allah’a dayanması anlamına gelen “tevekkül” kavramı kırk dört âyette,²⁹ “kefil, güvenilir dost, koruyucu ve yardımcı” anlamındaki “vekil” kavramının çoğu zaman Allah’ın sıfatı olarak yirmi dört yerde geçtiği görülmektedir.³⁰ Farklı iki âyette³¹ ise Allah Teala’nın küfre düşmeyen toplumluluklara ve Azraile görev vermesinden “tevkil” kavramıyla söz edilmiştir.³²

Vekâlet kavramının fıkıh alanındaki terimsel tanımı dört mezhebe göre farklılık arz etmektedir. Hanefi fakihler vekâleti “tasarruf yetkisinin ve koruma işinin vekile tevdi edilmesi”³³ veya “kişinin belirli bir tasarrufta bulunması üzere başkasını kendi yerine tayin etmesi”³⁴, Şafiiler, “kişinin yetkisi dâhilindeki niyâbete elverişli bir işi hayatında yapılmak üzere başkasına tefviz etmesi”³⁵, Hanbeliler, “tasarrufu geçerli olan birinin aynı durumdaki bir başkasını niyâbete elverişli bir hususta nâib belirlemesi”³⁶ şeklinde tanımlamışlardır. Malikiler’in, “kişinin emirlik ve ibadet dışı bir hakta ölümünü şart koşmaksızın başkasını kendine nâib yapması” şeklindeki tanımı ise devlet başkanının yönetici, kadı veya cami görevlisi tayin etmesi gibi idarî işlemlerle vasî tayinini vekâlet dışında tutma amacıyla kayıtlanmıştır.³⁷

²⁸ İbn Manzûr, *Lisanu’l-Arab*, C. XI, s. 878.

²⁹ Muhammed Fuâd Abdülbâki, *el-Mu‘cemü’l-müfehres li-elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Dâru’l-Kutubi’l-Misriye, yy., 1945, ss. 762-763.

³⁰ Abdülbâki, *el-Mu‘cemü’l-müfehres*, ss. 762-763.

³¹ En’am, 6/89; Secde 32/11.

³² Aybakan, “Vekâlet”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XLIII, s. 1-6.

³³ Ahmed b. Ebî Ahmed es-Semerkandî, *Tuhfetu’l-Fukaha*, Dâru’t-Turas, Kahire 1998, C. III, s. 380.

³⁴ Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî, *el-İnâye şerhu’l-Hidâye*, Dâru’l-fikr, Beyrut, t.y., C. VII, s. 499.

³⁵ Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî, *Muğni’l-Muhtac*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye Beyrut 2011, C. II, s. 268.

³⁶ Yûnus b. Salâhiddîn el-Buhuti, *Keşşâfü’l-knâ‘ ‘an metni’l-İknâ‘*, Dâru’l-Nevadir, Suudi Arabistan 2006, C. VIII, s. 412.

³⁷ Muhammed b. Abdullah el-Haraşi, *Haşiyetu’l-Haraşi*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1997, C. VI, s. 392.

D. İbadetin İskatı

İskat, sözlükte “düşmek” anlamına gelen sukut kökünden türemiş bir kavram olup “düşürmek, atmak, izâle etmek” mânasına gelmekte terim olarak ise bir hak veya mükellefiyeti düşürmeyi ifade etmektedir.³⁸ Fıkhi literatürde “anne karnındaki ceninin düşürülmesi”nin kısaltılmış şekli olarak “ıskat-ı cenin” veya “bir kimsenin sağlığında ifa edemediği bazı ibadetlerle ilgili sorumluluğunun vefatından sonra fidye ödenerek düşürülmesi” anlamlarının kısaltılmışı olarak “ıskat-ı salât” ve “ıskat-ı savm” kavramları kullanılır.³⁹

İbadetler birçok açıdan sınıflandırılmıştır. Ancak ibadetlerin iskatı noktasında ayni ve kifai ibadetlerde iskat şeklinde konuyu ele almak daha yerinde olacaktır.

1. Ayni İbadetlerin İskatı

Her mükellefin bizzat kendisinin zimmetinde borç olarak sabit olan ibadetlere ayni ibadetler denilir. Ayni ibadetler mükellef tarafından eda edilmedikçe bu borç mükellefin zimmetinden düşmez.⁴⁰ Bu bağlamda ayni ibadetlerin bazı durumlarda zimmetten ıskat edilmesi konusu ele alınacak, literatürde ön plana çıkan ve başkasının yerine ibadet etme problemi ile ilişkili olan oruç ve namaz ibadetlerinin ıskatına kısaca değinilecek tafsilatlı bilgi delilleriyle ilgili başlıklar altında incelenecektir.

Oruç ibadetini eda edebilmek için insanın sağlıklı olması gerekir. Kronik hastalık, aşırı yaşlılık gibi durumlar oruç tutmaya engel teşkil eder. Bu gibi arızı durumlar sebebiyle oruç tutamayan mükellefler tutamadıkları günler için fakir doyurarak fidye öderler. Mükellefin ödemesi gereken fidye borcu zimmetinde mevcutken vefat ederse o takdirde ödeyemediği fidyeler fakirlere ulaştırılarak zimmetindeki borçlar düşürülür. Bu işleme ıskat-ı savm denilir.⁴¹

Kısaca bahsettiğimiz ıskat-ı savm işleminin bir benzeri de ıskat-ı salât uygulamasıdır. Kazaya kalan beş vakit farz namazlar ve vitir namazlarının bağışlanması umuduyla yapılan sadaka verme işlemine ıskat-ı salât denir. Şöyle ki: mükellef bir insan, farz ve vitir namazları, ima ile dahi olsa yerine getirmeye gücü olduğu halde, eda veya kazayı yapmaksızın ölse, zimmetindeki bu ibadet borçlarının

³⁸ Seleme b. Müslim Avtebi, *Kitabü'l-İbane fi'l-Lugati'l-Arabiyye*, Vizaretü't-Türas ve's-Sekafe, Maskat 1999, C. III, s. 233.

³⁹ Ali Bardakoğlu, “İskat”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XIX, s. 137.

⁴⁰ “Farz”, *Mv.F.*, C. XXXII, s. 96.

⁴¹ “Fidye”, *Mv.F.*, C. XXXII, s. 68.

düşürülmesi, manevi yükümlülüğünden kurtulabilmesi ümidi ile bunlara karşı ödenmek üzere malının üçte birinden harcama yapılmasını vasiyet eder. Buna binaen ölünün geriye bıraktığı malın üçte birlik bölümünden kazaya kalan namazları için fidye ödenir. Böylece affedilmesi için Allah Teala'ya dua niyazında bulunulur.⁴²

Iskat-ı savm ve ıskat-ı salât uygulamaları başkasının yerine bir işlem yapma temeline dayandığından ötürü araştırmamızla bağlantılıdır. Nitekim araştırmamızın esasını teşkil eden başkasının zimmetindeki borcun düşürülmesi durumu bu uygulamalarda mevcuttur. Başkasının yerine ibadet etme ile ıskat uygulamalarının paralellik arz ettiğini düşünmekteyiz.

2. Kifai İbadetlerin Iskatı

Kifai ibadetler bir grup mükellefin eda etmesiyle geriye kalanların zimmetinden ibadet borcunun düştüğü ibadetlerdir. Cenaze namazı, itikaf, ezan ve kamet gibi ibadetler bu sınıfa dahildir.⁴³ Başkasının yerine ibadet etme problemi ile kifai ibadetlerin iskatı arasında zimmetteki borcu düşürme açısından bir ilişki bulunmaktadır.

Ölen müminin arkasından güzel şahitlikte bulunma ve dua manasına gelen cenaze namazı toplu bir şekilde eda edilir. Vefat edenin bulunduğu bölgede bir grup Müslüman, merhumun cenazesini yıkayıp, kefenleyip, namazını kılarak ahiret yolculuğuna uğurlamak durumundadır. Farz-ı kifaye olması sebebiyle bölgede bulunan Müslümanların ölen din kardeşlerinin cenaze namazını eda etmeleri ile bölgedeki diğer Müslümanlar üzerinden yükümlülük kalkar.⁴⁴ Bunun bir benzeri olarak itikaf ibadeti de Müslüman bölge halkının bazıları tarafından eda edilmek suretiyle diğerlerinin üzerinden yükümlülüğün kalktığı kifai bir sünnettir. Çünkü itikaf ibadeti Hz. Peygamber'in vefatına kadar edasını terk etmediği kuvvetli sünnetlerden birisidir ve toplum olarak onu terk etmek sünnete kıymet vermemek manasına geleceğinden günah kazanmaya sebebiyet verecektir.⁴⁵

Ezan, bir toplumun Müslüman olduğunun en belirgin özelliklerinden birisidir ve sünnet bir ibadettir. Bir beldede şayet ezan okunuyorsa orası İslam topraklarıdır ve Müslümanlara aittir. Ezan İslam'ın en büyük şiarlarından birisidir. Tıpkı itikaf

⁴² Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, s. 287.

⁴³ "Farz", *Mv.F.*, C. XXXII, s. 96.

⁴⁴ Zuhayli, *el-Fikhu'l-İslami ve Edilletuhu*, C. II, s. 423.

⁴⁵ İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtar 'ala Dürri'l-Muhtar*, C. II, s. 442.

ibadetinde olduğu gibi bir bölgede ezan ibadeti birileri tarafından eda edilirse diğer bölge halkından bu sorumluluk düşer. Eğer eda edilmezse o takdirde bölge halkı İslam'ın şiarı olan ezanı terk etmeleri sebebiyle günah kazanmış olurlar.⁴⁶

Kifai ibadetlerin ıskatı ile başkasının yerine ibadet etme sorunu arasındaki paralellik görüldüğü üzere bazı mükelleflerin ibadeti eda etmeleri ile diğer mükelleflerin zimmetinden bu borcun kalkıyor olmasıdır. Her iki durumda da zimmette olan borcun düşmesi söz konusudur. Ancak başkasının yerine ibadet etmede zimmetteki borcun düşürülmesi çoğu zaman özür, hastalık ya da yaşlılık gibi durumlara dayanırken kifai ibadetlerde ise bu durumlar bulunmayıp ibadetlerin kendilerinde bulunan vasıflar sebebiyle zimmetteki borcun düşürülmesi ön plandadır. Dolayısıyla başkasının yerine ibadet etme sorunu ile kifai ibadetlerin ıskatı arasındaki bağlantı zimmetten borcun düşürülmesi noktasında birleşirken borcun düşürülmesinin sebebi noktasında ise birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Kifai ibadetlerde niyabet yoluyla değil, bedel yoluyla borcun zimmetten düşmesi söz konusudur.⁴⁷ Zira kifai görevde görevi eda eden kişi de mükelleftir. Bu itibarla kifai görevi yerine getiren kişi de asaleten kendi adına, bedel olarak da diğer mükelleflerin adına ibadeti eda etmiş olur. Oysa başkası adına ibadet eden kişi ilk etapta o ibadetle yükümlü değildir.

⁴⁶ Karâfi, *Envâru'l-burûk fî envâ'i'l-furûk*, Âlemu'l-Kütüb, yy., ty., C. I, s. 117.

⁴⁷ Ahmed b. Ebî Ahmed es-Semerkandî, *Mizânü'l-usûl fî netâ'ici'l-'ukul*, Metâbi'u-doha el-hadîsiyye, Katar 1984, s. 131.

II. İBADETLERDE NİYABETİN TEMEL DAYANAĞI

Başkasının yerine ibadet etme konusuna giriş yapmadan önce konunun temel dayanağını meşruiyeti bakımından ve meselenin özü bakımından incelemek yerinde olacaktır.

A. Vekâletin Meşruiyeti Bakımından

İslam fihhına göre bir eylemin meşru olabilmesi için dinin temel kaynaklarında uygulamaya ait dayanakların olması icap eder.⁴⁸ Bu başlık altında başkasının yerine bir eylemde bulunmanın terim karşılığı olan vekâlet kavramının meşruiyeti değerlendirilecek ardından niyabet ile ilişkisine değinilecektir. İbadetlerde niyabetin meşruluğu ise tezin genel bütünü çerçevesinde ele alınacaktır.

1. Kur'an-ı Kerim

Başkasının yerine bir işlemi gerçekleştirmenin karşılığı olan vekâlet uygulaması Kur'an-ı Kerim'de meşru görülmüş bir akittir. Nitekim Allah Teala “Şimdi siz birinizi şu gümüş para ile kente gönderin de baksın; (şehir halkından) hangisinin yiyeceği daha temiz ve lezzetli ise ondan size bir rızık getirsin.”⁴⁹ âyetinde Ashab-ı Kehf'in bu eylemlerini inkar etmeksizin Kur'an-ı Kerim ile bizlere ulaştırmış böylelikle meşru olduğunu bizlere göstermiştir.⁵⁰ Aynı zamanda “Eğer karı-kocanın aralarının açılmasından korkarsanız, erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin. Bunlar barıştırmak isterlerse Allah aralarını bulur; şüphesiz Allah her şeyi bilen, her şeyden haberdar olandır.”⁵¹ âyeti de karı-koca adına söz sahibi hakemlerin tayin edilmesinin vekâlet işleminin caiz olduğunun bir göstergesidir.⁵²

2. Sünnet

Fıkhın temel kaynaklarından ikincisi olan sünnet, Hz. Peygamber'in söz fiil ve takrirlerini ifade eder. Vekâlet işleminin sünnetten dayanağı şu hadistir: Hz. Peygamber koyun satın almak üzere Urve el-Bariki'ye bir dinar verdi. Urve el-Bariki

⁴⁸ Bilal Aybakan ve İbrahim Kâfi Dönmez, “Meşrû” *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXIX, s. 379.

⁴⁹ Kehf, 18/19.

⁵⁰ Cessas, *Ahkâmu'l-Kur'an*, C. III, s. 277.

⁵¹ Nisa, 4/35.

⁵² İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, Dâru Tayyibe li'n-Neşr ve't-Tevzi', yy., 1999, C. II, s. 297.

bir dinar ile iki koyun satın alıp sonra bu koyunlardan birisini bir dinara satarak Resulullah'a bir dinar ve bir koyunla geri gelince Resulullah Urve'ye alım satımda bereket olması niyetiyle duada bulundu ve bundan böyle Urve, toprak satın alsa ondan da her halükarda kazanır hale geldi.⁵³ Bir başka hadiste, Allah Resülü Hakim b. Hizam'ı bir dinarla kurban satın almaya gönderdi. Bir dinara satın aldığı kurbanı bir dinar kar verilince onu satıp onun yerine tekrar bir dinara başkasını aldı. Bir kurban ve bir dinarla Hz. Peygamber'in yanına gelince Allah Resülü şöyle buyurdu: "Koyunu kurban olarak kes dinarı da tasadduk olarak dağıt."⁵⁴ Görülüyor ki Allah Resülü sahabeden birisine ücretini vermek suretiyle alışveriş yapmaya göndermiş onların yapmış oldukları bu alışverişi tasdik etmiş ve duada bulunmuştur. Bu da vekâletin meşruiyetinin ve aynı zamanda vekilin müvekkilin kendisinden istemiş olduğu ticari işlemi daha karlı bir şekilde izin almamış olsa da gerçekleştirebileceğinin göstergesidir.⁵⁵

3. İcma

İcma, Hz. Peygamber'in vefatından sonra ümmetin alimlerinin bir meselenin hükmü üzerinde fikir birliği etmeleri manasına gelmektedir.⁵⁶ Kur'an ve sünnetin yanında Allah Resülünün zamanından bu yana Müslümanlardan hiç kimse vekâlet uygulamasına karşı çıkmamış onun İslam dininde yeri olduğunu kabul etmişlerdir. Bu da vekâlet işleminin icma ile meşru olduğunun göstergesidir.⁵⁷

4. Akıl

İslam dinine göre meşru olan işlemlerin aklen de dayanağı bulunmaktadır. Bu bağlamda vekâlet işlemi naslara bağlı kalmaksızın akıl ile irdelendiğinde, insanın sosyal ve ekonomik hayatında vekâlete başvurma ihtiyacı olacağı açıkça ortadadır. Nitekim hayatın getirileri kişinin yapacağı işlemleri her daim bizzat kendisinin üstlenmesine engel teşkil eder. Bu getiriler kimi zaman yaşlılık, hastalık, acizlik olabileceği gibi kimi zaman da aşırı yoğunluk ve bizzat iştirak edememe gibi durumlar da olabilir. Şayet vekâlet işlemi meşru olmasa o takdirde insanlar için bir zorluk meydana gelecektir bu da İslam dinince menfi görülen bir durumdur. Nitekim

⁵³ Buhari, "Menâkıb", 28.

⁵⁴ Tirmizi, "Buyu", 34.

⁵⁵ Abdurrahmân b. Abdurrahîm el-Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ty., C. IV, s. 393.

⁵⁶ İbrahim Kâfi Dönmez, "İcma", *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXI, s. 417.

⁵⁷ Abdülvahid b. Abdülhamid İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, Dâru'l-Fikr, yy., yy., C. VIII, s. 4.

Allah Teala “O, sizi seçti; din hususunda üzerinize hiçbir zorluk yükledi.”⁵⁸ buyurmuştur. Dolayısıyla akıl insanın başka birilerine yetki vermek suretiyle kendi işlemlerini gerçekleştirebilmesini makul bulmakta ve buna ihtiyaç olduğunu tasdik etmektedir. Bu da vekâlet işleminin aklen meşru olması gerektiğini ifade eder.⁵⁹

Vekâlet, Kur’an, sünnet, icma ve akla göre meşru bir işlemdir. Niyabet ise vekâlet işleminin paralellik arz etmektedir. İki kavramda da başkasının yerine bir eylemi gerçekleştirme vardır.⁶⁰ Niyabet ve vekâlet kavramları arasındaki ilişki umum husus ilişkisine dayanır. Vekâletin de niyabetin de aslında bir kimsenin işinin onun adına başkası tarafından yerine getirilmesi vardır. Fakat niyabet vekâletten daha geniş bir alanı ihtiva eder. Vekâletin icra edilebilmesi için müvekkilin vekile izin vermiş olması gerekir.⁶¹ Vekil müvekkilin izni olmaksızın onun adına her hangi bir işlem gerçekleştiremez. Bu bakımdan vekâlet “en-niyâbetü'l-hâssa” olarak ifade edilebilir. Nitekim niyabet menûb anı hayatta iken izni ile gerçekleştirileceği gibi öldükten sonra onun izni olmaksızın da gerçekleştirilebilir. Dolayısıyla her vekâlet aynı zamanda niyabettir, ancak her niyabet vekâlet değildir.⁶²

Netice olarak bu kısımda genel anlamda vekalet ve niyabetin dinen meşru olabileceğini görmüş olduk. Ancak meselenin özü bakımından ibadet konusunda vekalet ve niyabet caiz/meşru mudur? Bu hususu ayrıca ele almak gereklidir.

B. Meselenin Özü Bakımından

Fakihler ibadetin meşru kılınmasının hikmetlerinden birini insanın heva ve hevesini terk ederek sabır ile yaratıcının emrine boyun eğmesi olarak tanımlamışlardır.⁶³ Zikredilen bu hikmetin gerçekleşebilmesi için mükellefin ibadeti bizzat kendisinin ihlaslı bir şekilde yerine getirmesi gerekmektedir. Aynı zamanda ibadetin geçerlilik şartlarından birinin niyet olması, ibadeti mükellefin şahsına zimmetli hale getirmektedir. Ancak fakihler hayat şartları ve gerekli naslar gereğince bazı durumlarda başkasının yerine ibadet yapılabileceği görüşünü benimsemişlerdir.⁶⁴ Başkasının yerine ibadet etme sorununun özünün “bir kişinin

⁵⁸ Hac, 22/78.

⁵⁹ “Vekâlet”, *Mv.F.*, , C. XLV, s. 8.

⁶⁰ “Niyabet”, *Mv.F.*, , C. XLII, s. 25.

⁶¹ “Vekâlet” *Mv.F.*, C. XLV, s. 8.

⁶² Salih b. Osman b. Abdülaziz el-İhlil, *en-Niyabetu fi'l-İbadat*, Müessesetü'r-Risâle Beyrut 1996, s. 18.

⁶³ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadir*, C. III, s. 145.

⁶⁴ “Niyabet” *Mv.F.*, C. XLII, s. 28.

başkasına dua etmesi” ve “yapmış olduğu ibadetin sevabını başkasına bağışlama olduğu” gibi mülâhazalar mevcuttur.⁶⁵ Bu mülâhazalara değinmek araştırmamızın daha iyi analiz edilmesi açısından gereklilik arz etmektedir.

1. Başkasına Dua Etmek

Başkasına dua etmenin meşruiyeti Kur’an ve sünnete dayanır. Nitekim Kur’an’da peygamberlerin ve salihlerin başkalarına dua ettiği nakledilmektedir. Hz. İbrahim’in Kâbe’nin inşası esnasında “Ey Rabbim! Burayı güvenli bir şehir yap, halkından Allah’a ve ahiret gününe inananları çeşitli ürünlerle rızıklandır.”⁶⁶ ve oğlu İsmail ile birlikte “Ey Rabbimiz! Bizi sana boyun eğenlerden kıl, neslimizden de sana itaat eden bir ümmet çıkar, bize ibadet usullerimizi göster, tevbemizi kabul et; zira, tevbeleri çokça kabul eden, çok merhametli olan ancak sensin. Ey Rabbimiz! Onlara, içlerinden senin âyetlerini kendilerine okuyacak, onlara kitap ve hikmeti öğretecek, onları temizleyecek bir peygamber gönder. Çünkü üstün gelen, her şeyi yerli yerince yapan yalnız sensin.”⁶⁷ diye kendilerinden sonrakilere dua ettikleri anlatılmaktadır. Aynı zamanda Kur’an’da başkası adına dua etmek övülmüş, dolaylı olarak buna teşvik edilmiştir: Haşr suresinde ensar ve muhacirin durumu ve üstünlükleri anlatıldıktan sonra “Onlardan sonra gelenler ise şöyle derler: Ey Rabbimiz! Bizi ve bizden önce iman etmiş olan kardeşlerimizi bağışla. Kalplerimizde, iman edenlere karşı hiçbir kin tutturma! Ey Rabbimiz! Şüphesiz sen çok esirgeyicisin, çok merhametlisin.”⁶⁸ buyurulmuştur.

Hz. Peygamber’in sünnetinde de başkasına dua etmenin meşru olduğuna ve dua edilen kişiye faydası olacağına delalet eden örnekler mevcuttur. Hz. Peygamber’in cenaze namazını kılarak “Allah’ım, dirimizi ölümü; burada bulunamamızı bulunmamanımızı; erkeklerimizi, kadınlarımızı; küçüklerimizi, büyüklerimizi bağışla. Aramızdan yaşamalarını takdir ettiklerine, imanlı bir ömür ver; ölmelerini takdir ettiklerine de İslam üzere ölmelerini nasip et! Allah’ım bizi onun mükâfatından mahrum etme ve ondan sonra da bizi yoldan çıkarma!”⁶⁹ diye dua ettiği yine başka bir rivayete göre Hz. Peygamber’in “Müslümanın kardeşi için gıyabında yaptığı dua makbuldür. Dua edenin başucunda görevli bir melek vardır. O

⁶⁵ Erdem, “İbadetlerde Niyabet Üzerine Bir İnceleme”, s. 238; Paçacı, “Bedenî-Malî İbadet Ayırımının İbadetlerde Niyabete Etkisi ve Bedel Hac”, s.393vd.

⁶⁶ Bakara, 2/126.

⁶⁷ Bakara, 2/128-129.

⁶⁸ Haşr, 59/10.

⁶⁹ Tirmizî, “Cenâiz”, 38; Nesâî, “Cenâiz”, 77.

kişi kardeşi için her dua ettiğinde bu melek ‘Amin’ der ve ‘Bir misli de sana olsun’ diye dua eder.” buyurduğu nakledilmektedir.⁷⁰ Bu rivayetler Müslümanın diğer bir Müslümana dua etmesinin meşru ve faziletli bir amel olduğunun göstergesidir.⁷¹

Dua etmenin ibadetlerde niyabetle dolaylı yoldan bir ilişkisi olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim birazdan ele alınacak olan yapılan ibadetin sevabını başkasına bağışlama eylemi de asıl itibariyle bir duadan ibarettir. Ancak tüm bunlar içerisinde ibadetlerde niyabetin bir dua ve sevap bağışlamadan farklı bir eylem olduğu ortadadır. Çünkü ibadetlerde niyabetten kastedilen asilin zimmetinde bulunan ibadet borcunun naibin ibadeti eda etmesiyle düşüp düşmeyeceği meselesidir. Bu açıdan değerlendirildiğinde başkasına dua etmek, bir müminin diğer bir mümine hayrının dokunması anlamında ibadetlerde niyabet konusuyla bağdaşmakta, ancak zimmeti borçtan tahliye etme hususunda ise ayrılmaktadır.⁷²

2. Yapılan İbadetin Sevabını Başkasına Bağışlamak

Yapılan ibadetin başkasına bağışlanabileceğine dair Kur’an-ı Kerim’de açık bir âyet bulunmasa da Hz. Peygamber’den yapılan ibadetin sevabının başkasına bağışlanabileceğine ve başkası için yapılan ibadetin o kimseye yararlı olacağına dair pek çok rivayet nakledilmektedir. Bunlar içerisinde Hz. Peygamber’in Sa’d b. Ubade’ye ölmüş annesi adına sadaka vermesinin ona fayda vereceğini belirttiği rivayet edilmektedir.⁷³ Diğer bir rivayette Allah Rasulü kendisine gelip vasiyet etmeden ölmüş annesi adına vereceği sadakanın sevabının annesine ulaşip ulaşmayacağını soran bir kişiye karşılık olarak “Evet” demiştir.⁷⁴ Bunların yanında Hz. Peygamber bizzat kendisi yapmış olduğu ibadetin sevabını başkalarına hediye etmiştir. Hz. Peygamber’in bir koçu alıp yatırdığı “Bismillah, Allah’ım bunu Muhammed’den, Muhammed’in ailesinden ve Muhammed ümmetinden kabul et!” diyerek onu kurban ettiği rivayet edilmiştir.⁷⁵ Başka bir hadiste de kendisine getirilen koçu kurban olarak kestiği “Bismillahi vallâhu ekber; bunu benden ve ümmetimin kurban kesemeyenlerinden kabul et!” diye dua ettiği bildirilmektedir.⁷⁶ Bir kişinin kendisi ve aile efradı adına yani sevabına ortak olmak üzere kurban kesmesini caiz

⁷⁰ Müslim, “Zikir Dua Tevbe ve İstiğfar”, 23.

⁷¹ Ahmed Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, Işık Yayınları 2013, C. VI, s. 4906.

⁷² Detay için bkz. Paçacı, “Bedenî-Malî İbadet Ayırımının İbadetlerde Niyabete Etkisi ve Bedel Hac”, s.393, vd.

⁷³ Buhari, “Vasâyâ”, 15.

⁷⁴ Buhari, “Cenaiz”, 93.

⁷⁵ Müslim, “Edahi”, 19.

⁷⁶ Tirmizi, “Edahi”, 10.

görenler bu hadisle istidlal etmişlerdir.⁷⁷ Zikredilen hadisler göz önünde bulundurulduğunda bir Müslümanın, başka bir din kardeşi için dünyevi veya uhrevi bir hayra erişmesi için eda ettiği ibadetin sevabını bağışlamasının Allah'ın izniyle fayda vereceğini kabul etmek gerekmektedir. Nitekim dört mezhebin müçtehitleri bu konuda görüş birliği içerisindeyler.⁷⁸

Dört mezhep fakihleri serdedilen deliller çerçevesinde başkası için yapılan ibadetinin sevabının bağışlanabileceğini ve bundan her ikisinin de faydalanabileceğini meşru kabul etmişler aynı zamanda sadaka ve kurban kesme gibi ibadetlerin sevabının ölü ya da dirilere bağışlanabileceğini benimsemişlerdir.⁷⁹ Konuyla ilgili olarak İbn Kudame (ö. 620/1223), “Ben dua, istiğfar, sadaka ile niyabet geçerli olan diğer ibadetlerin sevabının ölmüş bir Müslümana bağışlanmasının caizliği konusunda bir görüş ayrılığı olduğunu bilmiyorum” demiştir.⁸⁰

Dört mezhep fukahası mal ile yapılan ibadetlerin ve duanın sevabının başka bir mümine bağışlanmasının caiz olduğu görüşünü benimsemekle beraber, bedenî ibadetlerde böyle bir durumun söz konusu olup olamayacağı noktasında çeşitli görüşler ortaya koymaktadırlar. Malikîlere ve Şafiilerin meşhur görüşüne göre bedenî ibadetlerin sevabını başka bir kimseye bağışlamak caiz değildir.⁸¹ Bu hususta Hanefî ve Hanbelî fakihleri ise bedeni ibadetlerin sevabının başkasına bağışlanmasının caiz olduğu görüşünü benimsemişlerdir.⁸²

Başkasının yerine ibadetin ifa edilmesi ile yapılan herhangi bir ibadetin sevabının başkasına bağışlanmasının mahiyet itibariyle farklı şeylerdir. Ancak bu iki olgunun da birbirlerinden tamamen bağımsız olduklarını söylemek pek de uygun değildir. Nitekim işaret edildiği üzere ibadetlerin sevaplarını bağışlamının

⁷⁷ Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, C. V, s. 3975.

⁷⁸ Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *Umdetü'l-Kârî Serhu Sahîh-i Buhârî*, Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, ty., C. III, s. 119; Erdem, “İbadetlerde Niyabet Üzerine Bir İnceleme”, s. 225.

⁷⁹ Zuhayli, *el-Fıkhu'l-İslami ve Edilletuhu*, C. III, s. 104; İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtar 'ala Dürri'l-Muhtar*, C. II, s. 596; Süleymân b. Ahmed el-Merdâvî, *el-İnsâf fî ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, yy., yy., C. II., s. 559; İbn Kudame, *el-Muğni*, C. II, s. 423.

⁸⁰ İbn Kudame, *el-Muğni*, C. II, s. 423.

⁸¹ Zuhayli, *el-Fıkhu'l-İslami ve Edilletuhu*, C. III, s. 104; Ruayni, *Mevahibü'l-celil li-şerhi Muhtasarı Halil*, C. II, s. 543; Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *Hilyetü'l-ibrâr ve şî'ârü'l-ahyâr fî telhîsi'd-de'avât ve'l-ezkârî'l-müstehabbe fî'l-leyl ve'n-nehâr*, Dâru İbn Kesir, Beyrut 1990, s. 278.

⁸² İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtar 'ala Dürri'l-Muhtar*, C. II, ss. 595-596; Merdâvî, *el-İnsâf fî ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf*, C. II, ss. 558-560.

meşruluğu, ibadetlerde niyabetin geçerliliğinin temelini oluşturmaktadır. Başka bir söylemle ifade edilecek olursa, esas alınan ibadette niyabetin geçerli oluşu, o ibadetin sevabını bağışlamanın meşruluğunun bir adım ileri götürülmesidir denilebilir. Bu sebeple klasik fıkıh kaynaklarında çoğunlukla başkasına dua etmek ve yapılan ibadetin sevabının başkasına bağışlanması konuları birlikte ele alındığı görülmektedir.

Bu görüşleri dikkate alan Erdem, meselenin özü bakımından başkasına dua etmek ve yapılan ibadetin sevabının başkasına bağışlanmasının İslam akaidine uygunluğu ve caiz/geçerli olmasından hareketle, başkası adına ifa edilen ibadetin de son tahlilde geçerli olacağı kanaatini ifade etmektedir.⁸³ Buna karşılık Paçacı ise başkası adına dua etme ile kendi sevabını bağışlamanın cevazının başkası adına bir ibadetin iskatı için kaynak teşkil etmeyeceğini, niyabet konusunda delil alınan rivayetlerin bir kimsenin yakını adına ibadet yapma talebinin Hz. Peygamber tarafından onaylanmasından öte bir şey olmadığını, ibadet alanı taabbudi olduğu için bu delillerin hac da dâhil bir kimse adına ibadet yapmak üzere birinin görevlendirilmesi veya ücretle tutulmasının caiz olduğuna kaynaklık edemeyeceğini ileri sürmektedir.⁸⁴ Kanaatimizce ilgili naslar dikkate alındığında bedeni ibadet olan orucun ifasında acziyet olması halinde, görevin mali ibadete dönüştüğü, mali ibadetin ifasında ise niyabetin aslen caiz olduğu, diğer yandan belirtilen rivayetlerde hayatta olan bir yakın adına hac ibadetinin ifası ve o kişiden sorumluluğun iskatının söz konusu olduğu açıkça görülmektedir. Bu durumda üzerinde ittifak edilen mali ibadetlerdeki niyabetin hac için de mümkün olabileceği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla cumhurun görüşü olan belli şartlar altında başkası adına (niyabeten) bazı ibadetlerin ifası yoluyla sorumluluğun düşeceği görüşü ağırlık kazanmaktadır. Bu minval üzere bu çalışmada dört mezhep tabanlı olarak ibadetlerin niyabeten ifası detaylı olarak işlenecektir.

⁸³ Erdem, “İbadetlerde Niyabet Üzerine Bir İnceleme”, s. 238-239.

⁸⁴ Paçacı, “Bedenî-Malî İbadet Ayırımının İbadetlerde Niyabete Etkisi ve Bedel Hac”, s.398.

İKİNCİ BÖLÜM

BEDENİ İBADETLERDE NİYABET

I. MÜNFERİDEN EDA EDİLEN İBADETLERDE NİYABET

İslam'da namaz, oruç, abdest alma gibi ibadetler mükellef tarafından mali bir harcama olmadan eda edildiği için beden ile yapılan ibadetler sınıfında değerlendirilmiştir. Bu ibadetlerden maksat mükellefin bedeni olarak kendisinin meşakkat altına girerek Allah'ın rızasını kazanmayı gaye edinmesidir. Dolayısıyla böyle bir durumda başkasının mükellefin yerine o ibadeti edası problem teşkil etmektedir.

A. Taharet

Taharet, sözlükte bir şeyi yıkamak, terim olarak ise her türlü hadesten ve habesten temizlenmek manasına gelir.⁸⁵ Hades hali bazı ibadetlerin eda edilmesine şer'an engel teşkil eden ve hükmen necaset sayılan bir durumdur. Habes ise maddeten temiz ve pak olmayan herhangi bir şeydir. Buna "necis, gerçek necaset, pislik" de denir. Bir kısım ibadetlerin şartı, başlangıcı ve anahtarı taharettir. Taharet bulunmadıkça bu ibadetler yerine getirilemez. Nitekim Hz. Peygamber'den temizlikle ilgili "Temizlik imanın yarısıdır."⁸⁶ "Namazın anahtarı temizliktir."⁸⁷ gibi bir çok hadis nakledilmiştir.

Taharet, taharet-i suğra ve taharet-i kübra olmak üzere ikiye ayrılır. Taharet-i suğra yani küçük temizlik abdestsizlik denilen hali gidermek için yapılan temizliktir. Taharet-i suğra abdest almayı ifade eder. Taharet-i kübra yani büyük temizlik ise cünüplük ile hayız ve nifas denilen hallerden çıkmak için yapılan yıkanmadır ki, ağza ve buruna su vermek şartı ile bütün vücut yıkanır. Buna "gusül" ya da "boy abdesti" de denilir.⁸⁸ Suyun bulunmadığı hallerde ise hükmi temizlenmeyi ifade eden

⁸⁵ Muhammed Amîm el-İhsan el-Bereketi, *et-Ta'rifatü'l-Fıkhiyye*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye 2003, s. 138.

⁸⁶ Müslim, "Taharet", 1.

⁸⁷ İbn Mace, "Taharet", 3.

⁸⁸ Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, s. 75.

teyemmüm abdesti alınarak taharet gerçekleştirilir.⁸⁹ Taharet terim olarak namaz abdestini, boy abdestini, necasetin izale edilmesini ve teyemmüm abdestini kapsamaktadır.⁹⁰

Bedeni ibadetlerin başında gelen namaz ibadetini incelemeden önce namazın şartı olan taharetin kapsadığı ibadet türünden olan abdest, gusül ve teyemmümde niyabeti incelemek yerinde olacaktır.

1. Abdest

Abdest almak namaz ibadetini yerine getirmek için farz kılınmış bedeni bir ibadettir. Abdestin namaz ibadetinin geçerlilik şartı olması Kur'an ve sünnet ile sabittir.⁹¹ Allah Teala "Ey iman edenler, namaz kılmaya kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı mesh edin, ayaklarınızı da topuk kemiklerine kadar yıkayın."⁹² buyurmuştur. Ayrıca Hz. Peygamber "Kendisinde hades meydana gelen kimsenin namazı, o kimse abdest almadıkça kabul olunmaz."⁹³ buyurarak abdestsiz namazın olmayacağını vurgulamıştır.

Abdest, bedendeki azaların yıkanmasıyla gerçekleştirilen bir ibadet olması sebebiyle bedeni bir ibadettir ve abdest alan kişi temizlenmiş sayılır. Dolayısıyla birisinin abdest almasıyla bir başkasının temizlenmesi mümkün olmayacağından ötürü abdest almak niyabete uygun bir ibadet değildir.⁹⁴ Bununla birlikte Muğire b. Şu'be'den rivayet edilen: "Hz. Peygamber ile birlikte bir seferdeydik. Benden yanında bulunan su kırbasını tutmamı istedi ve hacetini gidermek için benden uzaklaştı. Daha sonra geri geldiğinde ben ona abdest alması için su döktüm. Abdestini aldı, mestleri mesh etti ve namaz kıldı."⁹⁵ hadisi abdest suyu dökmek ve buna benzer yollarla özür sebebiyle yardım almakta bir sakınca olmadığına göstergesidir.⁹⁶ Örnek olarak eli çolak olup su kullanamayan kimse, yardımcısı yoksa, yüzünü ve kollarını yere sürmek sureti ile teyemmüm eder. Başkasının yardımı ile abdest alabilen kimse aciz sayılmaz. Abdest aldırma yardımı bulan

⁸⁹ Mahmud b. Mevdud Mevsîli, *el-İhtiyâr li-ta'îlî'l-muhtar*, Tereke Yayınevi, İstanbul 2015, C. I, s. 45.

⁹⁰ Zuhayli, *el-Fıkhu'l-İslami ve Edilletuhu*, C. I, s. 206.

⁹¹ Abdülkadir Şener, "Abdest", *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. I, s. 68.

⁹² Maide, 5/6.

⁹³ Buhari, "Vudu", 2.

⁹⁴ Zuhayli, *el-Fıkhu'l-İslami ve Edilletuhu*, C. III, s. 103.

⁹⁵ Buhari, "Salât", 7.

⁹⁶ Zuhayli, *el-Fıkhu'l-İslami ve Edilletuhu*, C. I, s. 356.

kimse teyemmüm edemez.⁹⁷ Acziyet durumu ile ilgili verilen örneklerden anlaşıldığı üzere abdest almakta yardım almak caiz olup niyabet ise caiz değildir.

2. Gusül

Gusül, sözlükte bir şeyi yıkamak, şer'i olarak ise temiz suyun hususi bir yöntemle bütün vücudun üzerine dökülmesi manasına gelir.⁹⁸ İslam'a göre gerek "Eğer cünüp iseniz, iyice yıkanarak temizlenin."⁹⁹ ve "Temizleninceye kadar onlara - hayızlı kadınlara- yaklaşmayın"¹⁰⁰ âyetleri gerekse Hz. Peygamber'den aktarılan uygulamalar,¹⁰¹ gusül abdestinin buluş çağına ermiş mükelleflere farz olduğunu göstermektedir.¹⁰² Hayız, nifas ve cünüplük gibi haller fıkhi literatürde "hükmi kirlilik" ya da "büyük hades" olarak isimlendirilmiş ve konuyla ilgili naslardan da hareketle bu durumda olanların gusledip temizlenmeden herhangi bir namazı eda etmeleri, mescide veya camiye girmeleri, Kur'an'a dokunmaları veyahut onu okumaları, Kâbe'yi tavaf etmeleri câiz görülmemiştir.¹⁰³

Gusül abdesti, namaz abdestinde olduğu gibi kişinin kendi bedeni temizliğini ihtiva eder. Dolayısıyla gusül abdesti de bedeni bir ibadettir. Abdest alırken olduğu gibi gusül abdestinde de özür halinde bir başkasından yardım almak caiz, özürsüz bir halde yardım almak ise mekruhtur.¹⁰⁴ Ancak birisinin gusletmesi ile bir başkası temizlenmiş olmayacağından bedeni ibadetler bağlamında değerlendirildiği için gusül abdestinde niyabet caiz değildir.¹⁰⁵

3. Teyemmüm

Teyemmüm sözlükte bir şeyi kastetmek şer'i olarak ise suyun mevcut olmaması, bulunamaması veya suyu kullanmak mümkün olmadığı zaman, toprak cinsi temiz bir şeyle abdestsizlik halinin giderilmesi için yapılan bir hükmi temizliktir.¹⁰⁶

⁹⁷ Mehmed Zihni Efendi, *Ni'met-i İslam*, Salah Bilici Kitabevi, yy., İstanbul, s. 51.

⁹⁸ Bereketi, *et-Ta'rifatü'l-Fıkhiyye*, s. 157.

⁹⁹ Maide, 5/6.

¹⁰⁰ Bakara, 2/222.

¹⁰¹ Buhari, "Gusül", 28; Müslim, "Hayız", 22; İbn Mace, "Taharet", 111; Ebu Davud, "Taharet", 84.

¹⁰² Cessas, *Ahkâmu'l-Kur'an*, C. II, s. 457. Mehmet Şener, "Gusül", *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XIV, s. 213.

¹⁰³ Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, s. 122; Şener, "Gusül", *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XIV, s. 213.

¹⁰⁴ Zuhayli, *el-Fıkhu'l-İslami ve Edilletuhu*, C. I, s. 459.

¹⁰⁵ "Niyabet", *Mv.F.*, , C. XLII, s. 30.

¹⁰⁶ Bereketi, *et-Ta'rifatü'l-Fıkhiyye*, s. 65; Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, s. 129.

Teyemmüm, abdestsizliği gidermek veya namaz kılmak ya da taharet alınmadan geçerli olmayan bir ibadeti yerine getirmek niyeti ile yapılır. Teyemmüm abdestinin esası bundan ibarettir.¹⁰⁷ Nitekim namaz ibadetinin ikame edilebilmesinin abdest şartına bağlı olduğunu bildiren âyetin devamında “ Şayet su bulamazsanız, o zaman temiz bir toprakla teyemmüm edin.”¹⁰⁸ ifadesi bu durumun göstergesidir. Namaz kılmaya niyet eden mükellefin hükmi olarak temiz olması hakiki olarak temiz olmasıyla eş değerdir. Dolayısıyla abdestsizlik hali mükellefin şahsına ait bir durum olduğundan izalesi de kendi şahsına aittir. Abdest ve gusül almada niyabet caiz olmadığı gibi teyemmümde de niyabet caiz değildir. Çünkü bu ibadetlerin tümü bedeni ibadetler kısmına dahildir.¹⁰⁹ Yine abdest ve gusulde acziyet durumunda yardım almanın caiz oluşu teyemmümde de geçerlidir. Ancak teyemmüm, su olmadan alınan bir abdest olduğundan ötürü yardım almak son noktada caiz görülmüştür. Daha önce ifade edildiği gibi eli çolak olan kimse, teyemmümde yüzünü ve kollarını yere sürer bir başkası ona bunları yaptırmaz. Kolu dirseğinin aşağısından kesilmiş olan kimse, kolunun kalan bölümünü teyemmümde mesh eder. Şayet kesilmiş olan kısım ya da doğuştan eksik olan taraf farz yerini aşmış, dirsekler dahi mevcut değilse ondan mesh ameliyesi düşmüş demektir. Böyle birisi yalnız yüzünü yere sürmek suretiyle teyemmüm abdestini alır.¹¹⁰ Bu kimsenin aynı zamanda yüzünde toprağın da kendisine zarar verebileceği yara v.b bulunursa, teyemmüm etmeden namazını kılar. Nitekim teyemmüm su ile abdest almak mümkün olmayınca geçerlidir. Teyemmümün edası da mümkün olmuyorsa o takdirde kişiden taharet hükmü sakıt olmuş olur. Ancak zikredilen örnekler haricinde felçli olmak gibi acizlik ifade eden durumlarda ise abdesti alacak kişinin niyet etmesi şartıyla başkası teyemmüm ettirebilir.¹¹¹

B. Namaz

Arapça karşılığı “salat” olan namaz sözlükte “dua etmek, ibadet etmek, başışlanma dilemek, yalvarmak”, terim olarak ise tayin edilen vakitlerde belirli zikirlerle yapılan rükünleri oluşturan bedeni ibadet manasına gelmektedir.¹¹² Diğer

¹⁰⁷ Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, s. 129.

¹⁰⁸ Maide, 5/6.

¹⁰⁹ “Niyabet”, *Mv.F.*, , C. XLII, s. 30.

¹¹⁰ Zihni Efendi, *Ni'met-i İslam*, s. 51.

¹¹¹ Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, s. 133.

¹¹² Cürcani, *Kitabu't-Ta'rifât*, s. 134.

bir ifadeyle namaz ibadeti bir takım şart ve rükünlerden meydana gelen ve tekbirle başlayıp selamla biten özel söz (zikir) ve hareketlerdir.¹¹³

Namaz mükellef olan her Müslümana beş vakit farz olan bedeni bir ibadettir. Aynı zamanda her mükellef için farz-ı ayn bir ibadettir. Namazın farz olmasının delili Kur'an, sünnet ve icmadır. "Namazı kılın, zekatı verin. Rükû edenlerle birlikte siz de rükû edin."¹¹⁴ âyeti ve "İslam beş temel üzerine bina kılınmıştır: Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Resülü olduğuna şahitlik etmek, namazı kılmak, zekâtı vermek, Allah'ın evi Kâbe'yi hacetmek ve Ramazan orucunu tutmak."¹¹⁵ hadisi namazın farz bir ibadet olduğunun delilidir. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in namazı dinin direği olarak vasıflandırması,¹¹⁶ kendisine en faziletli amelin ne olduğu sorusuna karşılık vaktinde kılınan namaz buyurarak cevap vermesi¹¹⁷ ve namazın gözünün nuru kılındığını beyan etmesi¹¹⁸ namaz ibadetinin farzıyeti yanında İslam'ın şartı olan ibadetler içerisinde de önemli bir yere sahip olduğunun göstergesidir.

Namazın edasından kastedilen âyette zikredildiği üzere Allah'ı anmaktır.¹¹⁹ Kulun rabbini anması ve bununla yaratıcı ile arasında olan bağı güçlendirmesi bizzat kendisinin edası halinde ortaya çıkabilecek bir durumdur. Hayatın çeşitli evreleri ibadetlerin edası noktasında mükellefleri aciz bıraksa dahi namaz ibadetinin bu noktada çeşitli ruhsatlar dahilinde eda edilmesinin gerekliliği sünnetle sabittir. Kendisinde bulunan bir rahatsızlıktan ötürü namaz kılmakta zorlanan sahabinin sorusuna karşılık Hz. Peygamber "Namazı ayakta kıl, güç yetiremezsen oturarak kıl, buna da güç yetiremezsen yan üzere yaslanarak kıl."¹²⁰ buyurmuştur. Bu da namaz ibadetinin muhakkak eda edilmesi gerektiğini bizlere göstermektedir. Bedenen oturarak ya da yanı üzere yaslanarak da kılmak mümkün olmazsa namazın ima edilerek kılınması, Hanefilere¹²¹ göre en az başın iması ile diğer mezheplere göre ise

¹¹³ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, C. I, s. 83.

¹¹⁴ Bakara, 2/43.

¹¹⁵ Buhari, "İman", 1.

¹¹⁶ Tirmizi, "İman", 8.

¹¹⁷ Buhari, "Tevhid", 49.

¹¹⁸ Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb Arnavut vd., Müessesetü'r-Risâle, yy., 1999, C. XIX, s. 305.

¹¹⁹ Tâhâ, 20/14.

¹²⁰ Buhârî, "Taksiru's-salât", 19

¹²¹ Ammâr b. Alî eş-Şürünbülâlî, *İmdâdü'l-fettâh şerhu Nûri'l-îzâh*, Nursabah Yayıncılık, Mardin, 2015, s. 451.

kalp ve gözün iması ile de namazın edası caiz görülmüştür.¹²² Ancak bunlar da mümkün olmazsa o takdirde bir mükellefin zimmetinde borç olan namaz ibadetini nasıl eda edeceği, bir başkası tarafından eda edilerek namaz borcunun düşürülüp düşürülemeyeceği sorunu ortaya çıkmaktadır. Bu konuyu daha iyi anlamak için namazların iskatı meselesini ele almak uygun olacaktır.

Bedeni olarak eda edilmesi sebebiyle hasta ve yaşlıların güç yetirememeleri durumunda bir takım ruhsatlar tanınmıştır. Nitekim Hz. Peygamber konuyla ilgili ayakta namaz kılmaya güç yetiremeyenlerin oturarak namaz kılabileceğini oturarak güç yetiremeyenlerin de uzanarak namaz kılabilceğini haber vermiştir.¹²³ Sağlıklı ve akli başında olan bir Müslümanın zimmetinden namaz ibadeti sakıt olmaz. Yalnızca akıl sağlığı yerinde olmayan kişilerden, yirmi dört saat boyunca baygın kalan kimselerden ve hayız, nifas gibi özel durumları olan kadınlardan namaz ibadeti sakıt olur.¹²⁴

Namaz vakitli olarak farz kılınmış¹²⁵ bir ibadet olması sebebiyle vaktinde eda edilmediğinde geçersiz sayılır. Vakti geçen farz namazların sonrasında kaza edilmesi gerekir. Kaza namazı ile ilgili Kur'an'da herhangi bir âyet bulunmamakla birlikte Hz. Peygamber'in ve ashabın uygulaması özür sebebiyle vaktinde kılınamayan namazların kaza edilebileceğini göstermektedir.¹²⁶ Nitekim Abdullah b. Mesud'dan gelen "Müşrikler, Hendek Savaşı'nda Allah Resulünü namaz kılmaktan alıkoydular. Gece yarısı olunca Bilâl ezan okudu ve kâmet getirdi; Hz. Peygamber öğle namazını kıldırdı, sonra Bilâl kamet getirdi, ikindiye kıldırdı; sonra Bilâl kâmet getirdi, akşam namazını kıldırdı; sonra Bilâl yine kâmet getirdi, yatsı namazını kıldırdı."¹²⁷ rivayeti buna işaret etmektedir.¹²⁸ Ayrıca Hayber Fethinden dönerken, konakladıkları yerde uyuyakalmışlar ve vaktinde kılamadıkları sabah namazını güneş doğduktan sonra kaza etmişlerdir.¹²⁹ Bu olay üzerine namazın kazaya kalması durumu hususunda Hz.

¹²² "Salât", *Mv.F.*, C. XXVII, s. 264.

¹²³ Buhari, "Taksiru's-Salât", 19.

¹²⁴ Abdurrahman el-Cezîrî, *el-Fıkh 'ale'l-Mezâhibu'l-erbea*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003, C. I, s. 446.

¹²⁵ Nisa, 4/103.

¹²⁶ Züleyha Çörtük, *İbâdetlerin Kazâsı*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 2016, ss. 24-25.

¹²⁷ Tirmizi, "Salât", 20.

¹²⁸ Ayrıca bkz. Konuyla ilgili bir başka hadis ise: "Hz. Peygamber Hendek savaşı sırasında harbin şiddetlenmesi nedeniyle ikindi namazını kılamamış; bunun üzerine "Bizi ikindi namazından alıkoydular. Allah da onların evlerini ve kabirlerini ateşle doldursun." diye beddua etmiş ve ikindi namazını akşam ile yatsı arasında kaza etmiştir." Müslim, "Mesacid", 36.

¹²⁹ Müslim, "Mesacid", 55.

Peygamber “Kim namazı unutursa veya uyuyup kalırsa hatırlayınca onu kılınsın. Onun kefareti ancak budur.”¹³⁰ buyurmuştur. Anlaşıldığı üzere namaz ibadeti herhangi bir özürden dolayı eda edilmezse daha sonra kaza edilmesi gerekmektedir. Hadise dayanarak dört mezhebin de görüşü özür sebebiyle vaktinde kılınmayan farz namazın kazasının farz olduğu yönündedir.¹³¹

Unutma, uyuma, alıkonma gibi herhangi bir mazereti olmaksızın terk edilen namazların kazası ile ilgili herhangi bir hadis bulunmamaktadır. Fakat bu, kasıtlı olarak terk edilen namazların kazasının gerekmediği anlamına gelmez. Zira, Ramazan’da kasıtlı olarak cinsel ilişkiye girerek orucunu bozan kimseye Hz. Peygamber’in hem kefareti hem de o günkü orucun kazasını emretmesi bir farz ibadetin kasıtlı olarak terk edilmesi durumunda da kazasının gerektiğine delildir.¹³² Hadisten yola çıkarak dört mezhebin bu husustaki görüşü kasten terk edilen namazın kazasının yapılabileceği yönündedir.¹³³ Ancak kaza edilen bu namazların kişinin zimmetindeki namaz borcunu kesin surette kaldıracağına dair bir nas yoktur.

Zimmette kalan namaz borçlarının durumu ile ilgili Maliki, Şafii ve Hanbeli mezhebinin görüşü ölenin zimmetindeki namaz borçlarının fidye verilerek düşürülmesinin caiz olmadığı yönündedir.¹³⁴ Zira böyle bir uygulama ile ilgili ne bir âyet ne de bir hadis mevcut değildir. Namaz için fidye vermeye açık delil ve icma yoktur. Bu uygulama delil ile sabit olan oruç fidyesine kıyas edilmiş de değildir. Bu bir ihtiyat işidir. Hanefî mezhebi müçtehitleri bunu güzel görmüşlerdir. Nitekim Hanefî mezhebinden Muhammed eş-Şeybani (ö. 189/805) Ziyadat adlı eserinde namaz borçlarının fidye ile ödenmesi hususunda “Umulur ki yeterli olur.” demiştir.¹³⁵ İskat-ı salât uygulamasının temeli Hanefî mezhebinin bu uygulamaya olan bakış açısıdır. Nitekim Hanefiler ıskat-ı salâtı şöyle yorumlamaktadırlar: Fidyeye vermek suretiyle zimmette bulunan oruç yükümlülüğünün sakıt olacağı hususunda kat’i delil vardır. Namaz ise Hanefî ulemasının istihsan görüşlerine göre oruç gibi düşünülebilir zira namaz oruçtan daha mühim bir ibadettir. Bundan dolayı mükellefin vefatından sonra namazları kaza etme gibi bir tasarrufta bulunması mümkün

¹³⁰ Buhari, “Mevakîtu’s-Salât”, 37.

¹³¹ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid ve nihâyetü’l-muktesid*, C. I, s. 192.

¹³² Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhaki, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2003, C. 4 s. 382.

¹³³ “Kadâ”, *Mv.F.*, C. XXXIV, s. 26.

¹³⁴ “Sukût”, *Mv.F.*, C. XXV, s. 83.

¹³⁵ Muhammed Emin İbn Âbidîn, *Reddu’l-Muhtar ‘ala Dürri’l-Muhtar*, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1992, C. I, ss. 355-356.

olmadığından zimmetinde borç olarak kalan namazlar için fidye verilerek Allah'ın affına sığınmak, ihtiyatî bir amel olarak münasiptir.¹³⁶ Bu hususta Hanefilere kişi ölmeden önce kılmamış olduğu namazlar için fidye ödenmesini vasiyet eder ve varisleri de onun geride bırakmış olduğu malının üçte birlik kısmından onun kılmamış olduğu her bir vakit farz namazı ve vitir namazı için fidye verirler. Şayet kişi başıyla dahi ima edemeyecek kadar hastayken ölmüşse vasiyet etmesine gerek yoktur.¹³⁷ Iskat uygulamasının kesin olarak zimmetteki namaz borçları düşüreceğinin bir delili olmadığından Hanefilerin görüşü ölenin arkasından yapılacak hayırlı bir amel ve namaz borcuna karşılık gelmesi ümit edilen bir temennidir.

Iskat-ı salat işleminin günümüzdeki uygulaması ile ilgili Din İşleri Yüksek Kurulu'nun konuyla ilgili fetvası şu şekildedir:¹³⁸

Iskat, kişinin sağlığında çeşitli sebeplerle eda edemediği namaz, oruç, kurban, adak, keffâret... gibi dinî mükellefiyetlerinin, ölümünden sonra fidye ödenerek düşürülmesi, böylece o kişinin bu tür borçlarından kurtulması anlamını taşır. Kur'an-ı Kerim'de, "Oruca gücü yetmeyenler bir yoksul doyumu fidye öder." (Bakara, 2/184) buyurulmaktadır. Bu âyete göre, oruca dayanamayan veya mazeretleri sebebiyle Ramazan'da ve diğer zamanlarda oruç tutmaktan aciz kimselerin, her bir oruç günü için fidye ödemeleri gerekir. Fakihlerin çoğunluğu, bu âyet-i celiledeki oruç yerine fidye ödenmesi hükmüne illet olan vasfın "acz" olduğuna hükmederek, mazeretli veya mazeretsiz oruç tutmamış ve kaza etmeden vefat etmiş olan kimselerin oruç borçları için de fidye ödeneceğini, hatta bu kimselerin bu konuda vasiyette bulunmaları gerektiğini ifade etmişlerdir. Oruç tutmaktan aciz olma yönüyle ölen kişinin durumu mazeret sebebiyle oruç tutamayan kimselerin durumuna kıyas edilebilir. Ölenin bu konuda vasiyeti varsa, bu kıyas hükmü daha da kuvvet kazanmış olur. Vasiyet yoksa mirasçılar bunu yapmaya mecbur değildir. Ölen kişi miras bırakmamışsa veya bıraktığı mal yetmezse kendi mallarından teberru olarak da verebilirler. Oruç için bu şekilde yapılacak iskat, dinî hükümlere uygundur. Namazların ıskatına gelince; bir kişinin namaz borçlarınının fidye ile ödenebileceğine dair Kur'an ve sünnette ne bir delil ne bir işaret vardır. Bu itibarla fidye ile namaz borçlarınının düşeceği söylenemez. Ancak ihtiyaç sahiplerine yapılacak yardımlar ölü adına yapılmış sadaka gibi olacağından günahların bağışlanmasına ve Allah'ın affının tecellisine vesile olacağı umulur. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de "Şüphesiz, iyilikler kötülükleri giderir." (Hûd, 11/114) buyurulmuştur. Ancak, belli bir miktar paranın fakire verilmesi ve onun da

¹³⁶ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, Ravza Yayınları, İstanbul 2018, ss. 289-290.

¹³⁷ Ahmed b. Muhammed Tahtâvî, *Hâşiyetu't-Tahtâvî ala Merâkî'l-Felâh bi Metni Nuri'l-İzah*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997, ss. 436-440.

¹³⁸ Din İşleri Yüksek Kurulu, *Fetvalar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınlar, İstanbul 2019, ss. 218-219.

güya hamiyetli davranarak aldığı parayı veren kişiye hibe etmesi ve ödenmesi gereken meblağ tamamlanıncaya kadar bu kabul ve hibe işinin tekrar ettirilmesi demek olan “devir” uygulamasının aklı ve nakli hiçbir mesnedi yoktur. Sonuç olarak, imkânlar dâhilinde fakirlere sadaka vermek, hayır işleri yaptırmak, hayır kurumlarına yardımda bulunmak geride kalanların ölümleri için yapabilecekleri en uygun davranıştır. Fakat ölenin varisleri arasında fakirler, yetimler, ihtiyaç sahipleri, eş ve çocukların bulunması hâlinde (ölenin vasiyeti dışında) bunların mallarından ıskat, tasadduk ve devir yapılarak mağdur edilmeleri asla caiz değildir (İbn Nüceym, el-Bahr, IV, 117; İbn Âbidîn, Reddû'l-muhtâr, II, 532-534). Şâfi mezhebindeki ağırlıklı görüş, namaz veya adanmış itikâf borcuyla ölen kimsenin yakınlarının ölen adına bu ibadetleri ifa etmesinin de fidye vererek bu borçları düşürmesinin de caiz olmadığı yönündedir (Nevevî, el-Mecmû', VI, 372).

Namazların niyabet yoluyla ifasına gelince, dört mezhebin ittifakıyla hayatta olan bir kişi adına niyabeten namaz kılınması caiz değildir.¹³⁹ Dört mezhebin bu husustaki delili “İnsana yalnızca çalıştığı vardır”¹⁴⁰ âyeti ve İbn Ömer'den gelen “Hiç kimse bir başkasının yerine namaz kılmasın, oruç tutmasın.”¹⁴¹ rivayeti ile Abdullah b. Abbas'tan gelen “Hiç kimse bir başkasının yerine namaz kılmasın, oruç tutmasın. Ancak onun yerine her gün için buğdaydan bir müd yedirsın.”¹⁴² rivayetidir.¹⁴³ Bu rivayetler başkasının yerine namaz kılma ve oruç tutma ile ilgili verilen hükümler noktasında önemli rol oynamaktadır. Kimi kaynaklarda Hz. Peygamber'in sözü olarak zikredilen bu rivayetler aslında İbn Ömer ve İbn Abbas'tan gelen mevkuf rivayettirler. Nitekim İbn Hacer bu rivayetlerle ilgili “Merfu olarak bulamadım” demiştir.¹⁴⁴ Ancak gerek sahabe kavlinin kaynaklık değeri ve gerekse sahabenin içtihat kabul etmeyecek hükümleri aktarmalarının hükmen merfu kabul edilmesi¹⁴⁵ gerekçesiyle ulemanın çoğunluğu niyabeten namaz ve oruç ibadetlerinin edasında hükme varırken bu rivayetleri kullanmıştır.¹⁴⁶ Aklen de düşünüldüğünde namazın bedenlen edası ve ibadetlerden maksadın kulun rabbini anması, ona boyun eğerek iltica etmesi, kalbini onun zikri ile imar etmesi, yaratıcının

¹³⁹ “Edâ”, *Mv.F.*, C. II, s. 334.

¹⁴⁰ *Necm*, 53/39.

¹⁴¹ Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî, *el-Muvatta'*, thk. Muhammed Fuad Abdulkaki, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut 1985, s. 303.

¹⁴² Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Şuayb Arnavut, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 2001, C. III, s. 257.

¹⁴³ “Niyabet”, *Mv.F.*, C. XLII, s. 30.

¹⁴⁴ Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *ed-Diraye fi Tahrîci Ehadîsi'l-Hidaye*, Dâru'l-Marife, Beyrut ty., C. I, s. 283.

¹⁴⁵ Mahmud Tahhan, *Teyşîru Mustalahi'l-Hadis*, Mektebetü'l-Me'arif, Riyad 2011, ss. 162-164.

¹⁴⁶ Sinan Erdim, “Niyâbet Rivâyetleri Üzerine Bir İnceleme -Yaşayan Kişinin Yerine Hac Yapma İbadeti Özelinde”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2019, sy. 11, s. 635.

hükümü altında acziyetini fark etmesi olduğundan başkasının adına eda edildiğinde rabbi anma hadisesi gerçekleşmeyeceğinden ötürü caiz olmaması makuldür.¹⁴⁷

Hayatta olan kişi ile ölen kişi arasında hüküm noktasında farklılık olup olmaması konusunda ise dört mezhebe göre hayatta olan kimse adına niyabeten namaz kılmak caiz olmadığı gibi mutlak manada ölen kişi adına zimmetindeki farz namazların eda edilmesi de caiz değildir.¹⁴⁸ Ancak hayatta olan kişi adına niyabeten namazın edası konusundan farklı olarak ölen kişinin zimmetinde borç olarak kalan nezredilen nafile bir namaza gelince Hanbeli mezhebine göre velinin ölenin üzerindeki nezir namazını niyabeten eda etmesi caizdir.¹⁴⁹

Hanbeliler dışındaki cumhura göre Hz. Peygamber'in "İnsanoğlu öldüğü zaman, bütün amellerinin sevabı da sona erer. Şu üç şey bundan müstesnadır: sadaka-i câriye, istifade edilen ilim, kendisine dua eden hayırlı evlat."¹⁵⁰ hadisi içerisinde namaz kılmak olmadığından ölen adına namaz kılmak caiz olmayıp bunlar haricinde ölüye faydası dokunan ameller farklı naslarla sabittir.¹⁵¹ Ayrıca daha önce zikredildiği üzere İbn Ömer'den gelen kimsenin başkası yerine namaz kılamayacağı, oruç tutamayacağı hadisi umumi manada olup hayatta olsun olmasın kendi adına kılınacak namaz farz, nafile ya da nezir olsun olmasın hepsini içerisine almaktadır.¹⁵² Ancak Hanbeliler bu hususta Sa'd b. Ubade'nin Hz. Peygamber'e gelerek annesinin adak adayıp yerine getiremeden ölmüş olduğunu haber vermesi ve bu adağı onun adına yerine getirmek için izin istemesi üzerine Allah Rasulü'nün de kendisine izin vermesi, aynı zamanda İbn Ömer'in annesi Küba'da namaz kılmayı nezretmiş olan bir kadına "annen adına bu adağı yerine getir" demiş olması ve yine İbn Abbas'ın benzer ifadelerine dayanarak ölen adına nezredilen namazın kılınabileceği görüşünü benimsemişlerdir.¹⁵³ Naslar irdelendiğinde İbn Ömer'den gelen rivayetler hadis ilmindeki ifadeyle muzdarip olmakta yani birbirleriyle çelişki arz etmektedirler.¹⁵⁴

¹⁴⁷ Muhammed el-Lahmî eş-Şâtıbbî el-Gırnâtî, *el-Muvâfakât*, Daru İbn Affan, y.y., 1997, C. 2, s. 383.

¹⁴⁸ İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtar 'ala Dürri'l-Muhtar*, C. II., s. 425; Ahmed b. Hamza er-Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1984, C. I, s. 454; Ahmed b. Muhammed İliş, *Minehu'l-Celîl 'alâ Muhtaşari's-Şeyh Halîl*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1989, C. II., s. 221; İbn Kudame, *el-Muğni*, C. X, s. 28.

¹⁴⁹ Merdâvî, *el-İnsâf fi ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf*, C. III, s. 340.

¹⁵⁰ Müslim, "Vasiyet", 3.

¹⁵¹ İhlil, *en-Niyabetu fi'l-İbadat*, s. 67.

¹⁵² İhlil, *en-Niyabetu fi'l-İbadat*, s. 68.

¹⁵³ Buhari, "Eyman ve'n-Nuzûr", 30; İhlil, *en-Niyabetu fi'l-İbadat*, s. 63.

¹⁵⁴ Ayrıca bkz. Bir ravinin veya güvenilirlikleri birbirine eşit birden fazla ravinin bir hadisin senesinde veya metninde birbirine muhalif değişik rivayetlerde bulunması ve rivayetlerden birinin diğerine

Nitekim kimsenin başkası adına namaz kılıp oruç tutamayacağı hadisi ile kendisine gelen kadına ölen annesinin yerine adak namazı kılmasını emretmesi İbn Ömer'in hadisleri arasında tezatlık bulunduğunu göstermektedir. Ancak İbn Hacer bu iki hadisin cem edilmesinin mümkün olduğunu başkası adına namaz kılınabileceğini ifade eden rivayetin ölümler hakkında, kılınamayacağını ifade eden rivayetin ise hayatta olan kimseler hakkında geldiği şeklinde yorumlamıştır.¹⁵⁵ Aynı zamanda hadislerin cem edilmesi noktasındaki bir diğer yorum da İbn Münir'in şu yorumudur ki ona göre İbn Ömer'in “onun yerine namaz kıl” ifadesinden muradı Hz. Peygamber'in “İnsanoğlu öldüğü zaman, bütün amellerinin sevabı da sona erer...” hadisi ile amel et demeyi kastetmiş olmasıdır. Nitekim evlat kişinin kendi kazancı olup yapmış olduğu salih amellerden kendi ecri eksilmeksizin anne babasına da fayda sağlayacağı ve hadiste İbn Ömer'e bu soruyu yönelten kadının kendi kılacağı namazın her ne kadar kendi adına niyet etse de annesine de yazılacağı manasına gelmektedir.¹⁵⁶ Bu malumattan yola çıkarak değerlendirildiğinde Hanbeli mezhebi usulüne uygun bir şekilde rivayetleri kullanarak konu hakkındaki hükmünü bu tercihte kullanmıştır.

Dört mezhebe göre hac ibadetinin bir parçası olan tavaf namazı ölen kişi adına yapılan hac ibadeti esnasında niyabeten kılınabilir.¹⁵⁷ Nitekim başkasının yerine tavaf namazı kılmak asıl itibariyle başkası yerine hac yapmak konusuyla ilişkili olduğundan başkasının yerine hac yapmanın şartları geçerli olduğu durumda dolaylı olarak tavaf namazı kılmak da geçerli olacaktır.

Konuyu tamamlayıcı olması bakımından iskat-ı salat meslesini de burada ele almak uygun olacaktır.

C. Oruç

Oruç lügatte mutlak olarak “tutmak” manasına, terim olarak ise niyet etmekle birlikte sahurdan iftara kadar yemekten içmekten ve cinsel birliktelikten sakınmak manasına gelir.¹⁵⁸ Oruç ibadeti her mükellef için farz-ı ayın bir ibadettir. Orucun farziyeti Kur'an, sünnet ve icma ile sabittir. Allah Teala Kur'an-ı Kerim'de “*Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakınmanız için oruç, sizden öncekilere farz*

tercih edilme imkânının olmaması durumunda ortaya çıkan zayıf hadis türü. Tahhan, *Teysîru Mustalahi'l-Hadis*, s. 141.

¹⁵⁵ Askalâni, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, C. XI, ss. 583-584.

¹⁵⁶ Askalâni, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, C. XI, ss. 583-584.

¹⁵⁷ “Nezr”, *Mv.F.*, C. XL, s. 220.

¹⁵⁸ Cürçani, *Kitabu't-Ta'rifât*, s. 136.

kılındığı gibi, size de farz kılındı”¹⁵⁹ buyurmaktadır. Aynı zamanda Hz. Peygamber tarafından İslam’ın temellerini açıkladığı hadislerinde,¹⁶⁰ Veda Hutbesi’nde cennete girmek için gerekli sorumluluklar arasında sayılmış,¹⁶¹ başlangıçtan bu yana İslam ümmeti bu ibadetin farz olduğunda ittifak etmiştir.¹⁶²

Burada oruç ibadetinin niyabet yoluyla ifasına geçmeden önce orucun genel olarak iskatını incelemek uygun olacaktır.

Bedeni ibadet olması sebebiyle bazı durumlarda mükelleflerin orucu eda edememesi durumu söz konusu olabilir. Oruç ibadetinin çeşitli özürler sebebiyle eda edilememesi durumunda orucun mali karşılığı olan fidyenin ödenmesi gerekmektedir. Fidyeye kavramı terim olarak düşman elindeki esiri kurtarmak için ödenen bedeli, ayrıca başta oruç ve hac olmak üzere bazı ibadetlerin eda edilmemesi veya edası sırasında birtakım kusurların işlenmesi halinde yerine getirilmesi gereken dinî-malî yükümlülüğü ifade eder.¹⁶³

Oruçta fidye hususunda İbn Abbas, İbn Ömer, İbn Mes‘ûd, Muâz b. Cebel ve Seleme b. Ekva‘ın da aralarında bulunduğu bir grup sahabi, “Sizden ramazan ayına yetişenler o ayda oruç tutsun.”¹⁶⁴ mealindeki âyet nazil oluncaya kadar ashaptan dileyenin oruç tuttuğunu, dileyenin de oruç tutmayıp fidye verdiğini, bu âyet inince gücü yeten kimseler hakkında fidye hükmünün nesh edilip yalnız hasta ve yaşlılar için bir ruhsat olarak kaldığını belirtirler.¹⁶⁵ Bundan dolayı oruç fidyesiyle ilgili âyet “Oruç tutmakta güçlük çekenlere bir fakir doyumu kadar fidye gerekir.”¹⁶⁶ şeklinde anlaşılmalı, sonra gelen âyetteki, “Sizden ramazan ayına yetişenler o ayda oruç tutsun.”¹⁶⁷ hükmünün tekidiyle de oruç tutmaya gücü yetenlerin fidye ödemesinin câiz olmadığı hususunda görüş birliğine varılmıştır.¹⁶⁸ Hz. Peygamber’in ve sahabilerin uygulaması da bu yönde olmuştur. Cumhur ulemanın ortak kabulüne göre ihtiyarlık ve iyileşme umudu kalmamış bir hastalık sebebiyle oruç tutamayan

¹⁵⁹ Bakara, 2/183.

¹⁶⁰ Buhârî, “İmân”, 1, 34, 40.

¹⁶¹ Tirmizi, “Cuma”, 80.

¹⁶² İbrahim Kâfi Dönmez, “Oruç”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXIII, s. 417.

¹⁶³ Salim Ögüt, “Fidyeye”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XIII, s. 55.

¹⁶⁴ Bakara, 2/185.

¹⁶⁵ Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessas, *Ahkâmu'l-Kur'an*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1994, C. I, s. 215.

¹⁶⁶ Bakara, 2/184.

¹⁶⁷ Bakara, 2/185.

¹⁶⁸ “Fidyeye”, *Mv.F.*, C. XXXII, s. 66.

kimsenin, kazâ etmeye imkan olmadığı için tutamadığı gün sayısınca fidye ödemesi gerekir.¹⁶⁹

Iskat-ı savm bir kimsenin sağlığında tutamadığı oruç borçlarının vefatından sonra başkaları tarafından fidye ödenerek düşürülmesi manasında gelir. Zimmetindeki oruç borçlarını kaza etme imkanı bulamadan ölen bir kişinin zimmetinden oruç borcu düşeceğinden dolayı fidye vermek gerekmemektedir. Ancak kaza imkanı bulduktan sonra kaza edemeden ölmüşse o takdirde ölen kişi adına tutamadığı her bir oruç için bir fakiri doyurmak suretiyle fidyesini ödeyerek zimmetindeki oruç borçları iskat edilir.¹⁷⁰ Hanefi¹⁷¹ ve Maliki¹⁷² mezhebi iskat-ı savmın ölen kişinin vasiyet etmiş olması durumunda geride bırakmış olduğu malının üçte birinden harcanmak suretiyle geçerli olacağı görüşünü benimsemişlerdir. Şafii mezhebine göre iki görüş olmakla birlikte ölenin oruçları onun adına tutularak eda edilebileceği gibi geride bırakmış olduğu malının tümünden vasiyet etmiş olsun olmasın onun adına fidye vererek oruç borcu iskat edilebilir.¹⁷³ Hanbeli mezhebine göre de mutlak surette imkanı olduğu halde kaza etmeden ölen bir kimse adına tutamadığı oruçların fidyesi verilerek zimmetindeki oruç borçlarının iskat edilmesi caizdir.¹⁷⁴

Oruç ibadetinde niyabet konusuna gelince, genel anlamda hayatta olan bir kişi için başkasının onun yerine oruç tutması dört mezhebin ittifakı ile caiz değildir.¹⁷⁵ Ulemanın bu hükümdeki delilleri namazın niyabeten edası konusunda verilen hükümlerin delilleri ile paralellik arz eder. Âyetten delil “İnsan için ancak çalıştığı vardır”¹⁷⁶ ifadesi olup Cessas (ö. 370/981) bu âyeti tefsirinde, “Bütün mükellefler kendi yapmış oldukları fillerden sorumludurlar, kimsenin başkası aleyhine tasarrufu geçerli değildir ve kimse kimsenin günahını yüklenmeyecektir.” demiştir.¹⁷⁷ Aynı zamanda sünnetten “Hiç kimse bir başkasının yerine namaz kılmasın, oruç

¹⁶⁹ Zuhayli, *el-Fıkhu'l-İslami ve Edilletuhu*, C. II, s. 604.

¹⁷⁰ “Fidye”, *Mv.F.*, C. XXXII, s. 68.

¹⁷¹ Kâsâni, *Bedaius-senai' fi Tertibi's-şerai'*, C.II, s. 103.

¹⁷² Muhammed b. Ahmed b. Rüşd, *Bidâyet'ul-Müçtehid ve Nihayet'ul-Muktesid*, Dârul-Hadis, Kahire 2004, C. II, s. 62.

¹⁷³ Şirbini, *Muğni'l-Muhtac*, C. I, s. 586.

¹⁷⁴ Ahmed b. Muhammed İbn Kudame, *el-Muğni*, Mektebetu'l-Kahire, yy., 1968, C. III, s. 152.

¹⁷⁵ “Edâ”, *Mv.F.*, , C. II, s. 334.

¹⁷⁶ Necm, 53/39.

¹⁷⁷ Cessas, *Ahkâmu'l-Kur'an*, C. I, s. 653.

tutmasın.”¹⁷⁸ rivayeti de başkasının yerine namaz kılma konusunda izah edildiği üzere başkasının yerine oruç tutma konusunda da delil teşkil etmektedir.

Dört mezhebin ittifakıyla hayatta olan birisinin yerine bir başkasının oruç tutması caiz değildir. Ancak mükellef olan kişi öldükten sonra onun adına oruç tutulup tutulamayacağı konusunda mezhepler arasında ihtilaf vardır. Bu hususta fakihler iki ihtimal üzerine ayrı görüşler bildirmişlerdir. Şayet kişi hayattayken yolculuk, hastalık, yaşlılık gibi mazeretler sebebiyle tutamamış olduğu orucu tutma imkanı bulamadan ölmüşse o takdirde onun zimmetindeki oruç borcunun düşeceği ölen adına oruç tutmanın ya da fidye ödemenin gerekli olmadığı hususunda ulema görüş birliği içerisindeyler.¹⁷⁹ Nitekim Hz. Peygamber’in “Size bir şey emrettiğim zaman gücünüz yettiğinde onu yerine getirin.”¹⁸⁰ hadisi imkan bulamayanların mesul olmayacağına delalet etmektedir.¹⁸¹ Ancak eğer mazeret sebebiyle oruç tutamayan kişi daha sonra imkan bulduğu halde oruç borçlarını eda etmeden ölmüşse o takdirde Hanefi¹⁸² ve Maliki¹⁸³ mezhebine göre hayatta olan kimse için oruç tutulamayacağı gibi ölen bir kimse adına da oruç tutmak caiz değildir. İdris eş-Şafi’nin ise bu hususta iki görüşü vardır. Birinci yani kavî-i kadîm olan görüşü ölen kişinin izni olsun veya olmasın yakınının onun adına oruç tutabileceği gibi yakınının izni olmak kaydıyla ücretli ya da ücretsiz yabancı birinin ölen adına oruç tutmasının caiz hatta mendup olduğu görüşüdür.¹⁸⁴ İkinci yani kavî-i cedîd olan görüşü ise bedeni ibadet olması sebebiyle ölen kişi adına oruç tutmanın caiz olmayıp ölenin tutmadığı oruçlar için her gün için fidye ödenmesi gerektiğidir.¹⁸⁵ Şafii mezhebinin benimsemiş olduğu görüş ikinci görüş olmakla birlikte muteahhirun Şafii uleması bu mesele ile ilgili Hz. Peygamber’in “ *Her kim üzerinde oruç borcu varken ölürse onun yerine velisi oruç tutsun.*”¹⁸⁶ hadisi esas alarak birinci görüşü tercih etmişlerdir.¹⁸⁷ Hanbeli mezhebi ise ölen kişinin yerine ramazan orucunun kazasını tutmanın caiz olmayıp şayet nezir orucu varsa ölen adına nezir orucu tutmanın caiz olduğu görüşünü benimsemiştir.¹⁸⁸

¹⁷⁸ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta’*, C. I, s. 322.

¹⁷⁹ “Sukût”, *Mv.F.*, C. XXV, s. 84.

¹⁸⁰ Buhari, “İ’tisam”, 2.

¹⁸¹ “Fidye”, *Mv.F.*, C. XXXII, s. 68.

¹⁸² İbn Âbidîn, *Reddu’l-Muhtar ‘ala Dürri’l-Muhtar*, C. II., s. 606.

¹⁸³ İliş, *Minahu’l-Celil ‘alâ Muhtaşari’ş-Şeyh Halil*, C. I., s. 509.

¹⁸⁴ Muhammed b. Ahmed es-Suneykî, *Esne’l-metâlib şerhu Ravzi’t-tâlib*, Dâru’l-Kutubi’l-İslami, yy., ty., C. I, s. 427.

¹⁸⁵ Şirbini, *Muğni’l-Muhtac*, C. I, s. 586.

¹⁸⁶ Buhari, “Savm”, 31.

¹⁸⁷ Remlî, *Nihâyetü’l-muhtac ilâ şerhi’l-Minhâc*, C. III, s. 190.

¹⁸⁸ İbn Kudame, *el-Muğni*, C. X, s. 28.

Nitekim İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber'e bir kadın gelerek "Ey Allah'ın Rasulü annem üzerinde adak borcu olduğu halde vefat etti. Onun adına ben oruç tutabilir miyim?" diye sordu. Hz. Peygamber " Ne dersin? Annenin üzerinde bir borç olsa da onu ödeseysin, onun adına geçerli olur muydu?" Kadın "Evet" cevabını verince Hz. Peygamber "Öyleyse annen adına oruç tut." buyurdular.¹⁸⁹ Bu hadisin birçok farklı rivayeti vardır. Bazısında vefat eden kadının bir aylık, bazılarında iki ay peş peşe, bir başka rivayette de nezir orucu borcu olduğu bildirilmektedir. Hadis, ölü adına oruç tutmayı caiz görenlerin delillerinden olmasına rağmen kimilerine göre Hanefiler lehine delalet etmektedir. Zira "Annenin kul borcunu öder miydin?" diye sorması, annesinin borcunu ödemesinin ona vacip olmadığını göstermekte oruç meselesi de buna benzetildiğinde onun da vacip olmadığı anlaşılmaktadır.¹⁹⁰ Sonuç olarak hayatta olan birisi adına oruç tutmak ittifakla caiz olmamakla birlikte ölen adına oruç tutma noktasında içtihat farklılıkları söz konusudur.

D. İtikaf

Sözlükte "hapsetmek, alıkoymak; bir yere yerleşmek, oraya bağlanıp kalmak" anlamlarındaki itikâf, bu mânaları yanında kişinin kendisini sıradan davranışlardan uzak tutmasını, terim olarak da ibadet amacıyla ve belirli bir şekilde mescitte kalmasını ifade eder.¹⁹¹ İtikafın meşruiyeti Kur'an ve sünnet ile sabittir. "Mescitlerde itikafa bulunduğunuz zaman kadınlara yaklaşmayın"¹⁹² âyeti ile Hz. Aişe'nin "Resûl-î Ekrem ramazanın son on gününde itikafa girerdi. O bu adetine vefatına kadar devam etmiştir. Sonra onun ardından hanımları itikafa girmiştir."¹⁹³ şeklindeki rivayeti bunun delillerini teşkil eder.¹⁹⁴

İtikaf, Allah'a bütün bir benlikle teslim olarak içerisinde ibadet ve taatte bulunmak maksadıyla zamanının belirli bölümünü ayırması ve itikaf sırasında meşrû dahi olsa her çeşit nefsânî ve şehvî isteklerden uzak durması Müslümanın manevi açıdan olgunlaşması için önemli vesilelerden biri olabilmektedir. Farz ibadetlerin yanında nâfile ibadetler de bu konuda önem arz etmekte, dinî duygu ve düşüncenin derin bir şekilde yaşandığı, mümkün olduğu ölçüde maddî ilgilere uzak durarak

¹⁸⁹ Müslim, "Sıyam", 27.

¹⁹⁰ Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, C. III, ss. 2410-2411.

¹⁹¹ İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, C. IX, s. 305; Bereketi, *et-Ta'rifatü'l-Fıkhiyye*, s. 31.

¹⁹² Bakara, 2/187.

¹⁹³ Buhari, "İtikaf", 1.

¹⁹⁴ Mehmet Şener "İ'tikâf", *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXIII, s. 457.

Allah'a yönelinen bir ortam insana derin bir mânevî ufuk ve imkân tanır.¹⁹⁵ Bu imkanın değerlendirilmesi mükellefin şahsı tarafından gerçekleştirilebilecek bir durumdur. Dolayısıyla ulemanın bedeni ibadetler adına vermiş olduğu genel hüküm itikaf ibadeti için de geçerlidir. Hayatta olan birisi adına niyabeten itikaf ibadetini eda etmek caiz değildir.¹⁹⁶ Ölen adına itikaf ibadetinin eda edilmesi ölen kişinin adak olarak adanmış olması durumunda geçerlidir. Bu konu da adak başlığı altında ele alınacaktır.

II. CEMAATLE EDA EDİLEN İBADETLERDE NİYABET

Namaz, mükellefin tek başına eda edebildiği gibi cemaatle de eda edebileceği bir ibadettir. Ancak Hz. Peygamber cemaatle kılınan namazın tek başına kılınan namazdan yirmi yedi kat daha fazla sevap olacağını haber vermiştir.¹⁹⁷ Bununla birlikte bazı namazlar bu serbesti çerçevesinin dışında kalmakta ve yalnızca cemaatle kılınması gerekmektedir. Cemaat ile eda edilecek olan namazlarda bir imamın tayin edilmesi lazımdır. Dolayısıyla cemaate imam olacak kişilerin birbirlerine naib olup olamayacakları ibadetlerde niyabet konusunun bağlamı içerisindedir. Meselenin eksenini etrafında namazın ilanı mesabesinde olan ezan ve kamet ibadetlerine de değinmek yerinde olacaktır.

A. Ezan ve Kamet

Sözlükte mutlak olarak "ilân etmek" anlamına gelen ezan kelimesi ıstılahi olarak farz namazların vaktinin geldiğini, nasla belirlenen sözlerle ve özel şekilde müminlere duyurmayı ifade etmektedir.¹⁹⁸

Ezanın meşruiyeti Kur'an, sünnet ve icma ile sabittir. Kur'an-ı Kerim'den delil Allah Teala'nın " Namaza çağırduğunuz zaman onu eğlence ve alaya alırlar."¹⁹⁹ ve "Ey iman edenler, Cuma günü namaz için çağırıldığı zaman, Allah'ı anmaya koşun, alışverişi bırakın. Eğer bilerseniz, bu sizin için daha hayırlıdır."²⁰⁰ âyetleridir. Sünnetten delil ise ezan lafızlarının da içerisinde olduğu bir takım rivayetlerdir.

¹⁹⁵ Şener "İ'tikâf", *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXIII, s. 457.

¹⁹⁶ "Niyabet" *Mv.F.*, C. XLII, s. 30.

¹⁹⁷ Buhari, "Ezan", 30.

¹⁹⁸ Cürcani, *Kitabu't-Ta'rifât*, s. 16.

¹⁹⁹ Maide, 5/58.

²⁰⁰ Cuma, 62/9.

Nitekim namaz İslam'ın ilk zamanlarında Mekke döneminde farz kılınmasına rağmen Hz. Peygamber'in Medine'ye hicret edişine kadar namaz vakitlerinin ilanı için bir yol belirlenmemiştir. Medine döneminde ise Müslümanlar başlangıçta zaman zaman bir araya gelip namaz vakitlerini gözlerlerdi. Bir müddet namaz vakitlerinde sokaklarda “es-salâh es-salâh” (namaza namaza!) diye çağrıda bulunulduysa da bu yeterli olmamaktaydı. Sahabe arasında namaza çağrıda bulunmak üzere istişareler yapılırken ashaptan Abdullah b. Zeyd b. Sa'lebe'ye rüyasında ezan öğretilmiş, Abdullah da ertesi gün Hz. Peygamber'e gelerek durumu bildirince Hz. Peygamber “İnşallah bu rüya gerçektir. Kalk Bilal'e gördüğün rüyadaki sözleri öğret. Onun sesi daha gürdür.” buyurmuştur.²⁰¹ Ayrıca daha sonra Hz. Ömer'in de aynı rüyayı görüp Hz. Peygamber'e bildirmesi Abdullah b. Zeyd'in rüyasını kuvvetlendirmiştir.²⁰² Ayrıca Hz. Peygamber'in “Namaz vakti geldiği zaman, içinizden biri sizin adınıza ezan okusun, en yaşlı olan imamınız olsun.”²⁰³ buyurarak ezanın meşru olduğunu Müslümanlara göstermiştir.²⁰⁴

Ezan İslam'ın apaçık şiarlarından biridir. Bir bölge halkının Müslüman olduğu orada okunan ezandan anlaşılır. Bir bölgede topluca ezan terk edilirse İslam'ın şiarı çiğnenmiş olacağından o bölge halkına harp ilan edilir. Dört mezhebin ezanın köklü olarak terk edilmesi durumundaki tavrı ittifakla bu şekildedir.²⁰⁵ Ezan ve kamet getirmenin hükmü noktasında Hanbeliler dışındaki cumhura göre ezan ile kamet beş vakit namaz ve Cuma namazının eda edilmesinde erkeklerin cemaat halinde namaz kılabilmesi için sünnet-i müekkede hükmündedir.²⁰⁶ Hanbelilere göre ise farz-ı kifayedir.²⁰⁷ Hanbeliler Hz. Peygamber'in hadisinde geçen “içinizden biri sizin adınıza ezan okusun” ifadesindeki emrin vacip manasına geldiğinden yola çıkarak farz-ı kifaye görüşüne varmışlardır.²⁰⁸ Cumhur ise Hz. Peygamber'in namazı düzgün kılmadığı için tekrar namaz kılmasını emrettiği bedeviye namazın kılınmasını

²⁰¹ Ebu Davud, “Salât”, 27.

²⁰² İbn Mace, “Ezan”, 1.

²⁰³ İbn Hanbel, *el-Müsned*, C. XXIV, s. 364; Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî, *Neylu'l-Evtâr şerhu Münteka'l-ahbâr*, Dâru'l-Hadis, Mısır 1993, C. II, s. 39.

²⁰⁴ Abdurrahman Çetin, “Ezan”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XII, s. 36.

²⁰⁵ “Ezan” *Mv.F.*, C. II, s. 357.

²⁰⁶ Kasani, *Bedaius-senai' fi tertibi's-şerai'*, C.I, ss. 146-147. er-Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, C. I, s. 401. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî el-Girnâtî, *el-Kavâninü'l-fikhiyye*, yy., ty., s. 36; Zuhayli, *el-Fıkhü'l-İslami ve Edilletuhu*, C. I, s. 593.

²⁰⁷ İbn Kudame, *el-Muğni*, C. I, ss. 302-303.

²⁰⁸ İbn Kudame, *el-Muğni*, C. I, ss. 302-303.

öğretirken ezan okuması gerektiğini söylememiş olmasından²⁰⁹ yola çıkarak ezanın vacip değil, sünnet olduğu hükmüne varmışlardır.²¹⁰

Aynı zamanda farz namazlar için ezan ve kametin sünnet olduğunun delili olan “İnsanlar ezan ile ilk safın faziletini bilselerdi, bundan ötürü aralarında kura çekerlerdi.”²¹¹ hadisinde geçen kura çekme faaliyeti bu ibadeti herkesin değil de genel kitle adına birilerinin üstleneceğini göstermektedir. Buna binaen bir beldenin halkı, başkası yerine getirdiği takdirde ezan ve kameti topluca terk ettiklerinden ötürü günahkar olmazlar.²¹² Ezan ve kamet ibadetlerinin edasının ibadetlerle niyabet konusu ile olan bağlantısı burada ortaya çıkmaktadır. Belirtildiği üzere hadislerde geçen “kura çekme” ve “içinizden biriniz sizin adınıza ezan okusun” ifadeleri eda edilmesi herkesin zimmetine borç olan bir ibadeti içlerinden birinin yerine getirmesiyle diğerlerinin bu yükümlülüğünden kurtulmuş olmaları ibadetlerde niyabet meselesinin aslını oluşturmaktadır. Nitekim Hanefi²¹³ ve Maliki²¹⁴ mezhebine göre şehirde okunan tek bir ezan tüm belde için yeterlidir. Diğer namaz kılanlar kamet getirmekle yetinirler. Fakat ezan ile kameti terk ederlerse bunu yapmaları da caizdir. Bu hükümlerin dayanağı İbn Mes’ud’tan gelen “Mahallenin ezanı bize yeter.”²¹⁵ rivayetidir.²¹⁶

Günümüzde ezan ve kamet görevi devlet otoritesi tarafından müezzin kayyımlara tevdi edilmektedir. Cemaatle eda edilecek bütün namazlardan önce ezan ve kamet getirilmesi kifa-i sünnettir.²¹⁷ Bu sünnetin edasında görevli olan şahıs müezzin kayyımdır. Müezzin kayyıma bu görev resmen tevdi edildiği andan itibaren görev farz-ı ayın kabul edilir.²¹⁸ Dolayısıyla müezzin kayyım görevi eda etmede baş sorumlu kişi olmuştur. Resmen tevdi edilmesinin ardından görevin farz-ı ayın olması hükmünden hareketle müezzinin kendisine tevdi edilen görevi izinde olma, hastalık hali ya da başka bir mescitte görevlendirilme gibi arızı durumlarda yerine niyabeten başkasını bırakabileceği hükmüne varmak mümkün gözükmektedir.

²⁰⁹ Buhari, “Sıfātu’s-Salat”, 41.

²¹⁰ “Ezan” *Mv.F.*, C. II, ss. 357-358. Zuhayli, *el-Fıkhü’l-İslami ve Edilletuhu*, C. I, ss. 593-594.

²¹¹ Buhari, “Ezan”, 9.

²¹² Zuhayli, *el-Fıkhü’l-İslami ve Edilletuhu*, C. I, s. 593.

²¹³ İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-Kadîr*, C. I, s. 255.

²¹⁴ Muhammed b. Ahmed b. Arafé ed-Desûki, *Haşiyetu’d-Desûki ala şerhi’l-kebir*, Dâru’l-Fıkr, yy., ty., C.I, s. 195.

²¹⁵ Nesai, “Mesacid”, 27.

²¹⁶ Zuhayli, *el-Fıkhü’l-İslami ve Edilletuhu*, C. I, s. 597.

²¹⁷ Koca, “Sünnet”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXVIII, s. 155.

²¹⁸ Mehmed Fıkhî el-Aynî, *Risâle fî edebi’l-müftî*, thk. Osman Şahin, Dâr İbn Hazm, Beyrut 2018, s. 52.

B. Vakit Namazı

Cemaatle namaz kılmak kitap, sünnet ve icma ile sabittir. Kitaptan delil Allah Teala'nın "Sen onlar arasında bulunup kendilerine namaz kıldırдыңın zaman içlerinden bir kısmı seninle beraber namaza dursun."²¹⁹ mealindeki âyetidir. Sünnetten delil ise Hz. Peygamber'in "Cemaatle kılınan namaz, tek başına kılınan namazdan yirmi yedi derece daha faziletlidir."²²⁰ hadisidir. Bir rivayete göre "Yirmi beş derece daha faziletlidir."²²¹

Cemaatle namaz kılmanın hükmü hususunda dört mezhebin farklı görüşleri vardır. Hanefi²²² ve Maliki²²³ mezhebine göre vakit namazlarını cemaatle kılmak bir zorlukla karşılaşmadan gidebilme imkanı olan akıllı erkekler için sünnet-i müekkededir. Cemaatle namaz kılmanın yirmi yedi kat daha faziletli olduğunu bildiren hadis, münferiden kılınan namazın fazilet olarak noksan, ancak geçerlilik noktasında bir sakıncasının olmadığını göstermektedir.²²⁴ Şafii mezhebine göre ise cemaatle namaz kılmak erkek, hür ve bir yerde ikamet edenler için farz-ı kifayedir.²²⁵ Bunun ile küçük yahut büyük her beldede İslam'ın cemaatle namaz kılma şiarının ortaya çıkması gaye edinilmiştir. Buna göre eğer bir bölgenin halkı bütünüyle cemaati terk ederlerse bundan dolayı onlara karşı devlet tarafından harp ilan edilir. Bunun delili ise Hz. Peygamber'in " Üç kişi bir köyde, yahut sahrada bulunur da aralarında cemaatle namaz kılınmazsa, şeytan onlara hakim olur. Öyleyse cemaatten ayrılma. Çünkü kurt ancak sürüden ayrılan koyunu yer."²²⁶ hadisidir.²²⁷ Hanbeli mezhebine göre cemaatle namaz kılmak erkekler kılmak için farz-ı ayındır.²²⁸ Bu görüşün delilleri "Namaz kılanlarla beraber siz de namaz kılın."²²⁹ âyeti ile Hz. Peygamber'den gelen "Nefsim kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, ateş yakılması için odun toplanmasını emretmeyi, sonra da namaz için ezan okunmasını, daha sonra bir kimseye emredip insanlara imam olmasını, sonra da cemaatle namaza

²¹⁹ Nisa,4/102.

²²⁰ Buhari, "Ezan", 30.

²²¹ Müslim, "Mesacid", 42.

²²² İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, C. I, s. 345.

²²³ Ahmed b. Muhammed es-Sâvî, *Bulğatü's-sâlik li-Akrebi'l-mesâlik*, yy., yy., Dâru'l-Mearif, C. I, s. 424.

²²⁴ Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, C. II, s. 1437.

²²⁵ Mâverdi, *el-Havi'l-Kebir*, C. II, ss. 301-302.

²²⁶ Ebu Davud, "Salât", 46.

²²⁷ Mâverdi, *el-Havi'l-Kebir*, C. II, ss. 301-302; Zuhayli, *el-Fıkhu'l-İslami ve Edilletuhu*, C. II, s. 132.

²²⁸ Ahmed b. Muhammed İbn Kudame, *el-Kâfi fi fıkhi'l-İmâmi'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, yy., 1994, I, s. 287.

²²⁹ Bakara, 2/43.

gelmeyenlere gidip evlerini yakmayı düşündüm.”²³⁰ rivayeti ve meşhur a’ma hadisi olarak bilinen "Kör bir adam Hz. Peygamber'e hitaben: Ey Allah'ın elçisi beni mescide götüreceksin bir kılavuzum yoktur! diyerek Hz. Peygamber'den mescide gelmemek ve evinde kılmak hususunda müsaade istedi. Hz. Peygamber de kendisine müsaade etti. Fakat, adam dönüp giderken onu çağırarak: Ezanı duyuyor musun? buyurdu. Adam da: Evet, dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: O halde davete icabet et, buyurdu.”²³¹ rivayetidir.²³²

Vakit namazlarının cemaatle kılınmasının ibadetlerde niyabet konusu ile olan ilişkisi imamet meselesinde ortaya çıkmaktadır. Kendisine tabi olunan ve işlerde takdim edilen herkese imam denir.²³³ İslam'da imamet iki kısım olup imamet-i kübra ve imamet-i suğra olarak ikiye ayrılmakta, imamet-i kübra devlet başkanlığını imamaet-i suğra ise cemaat imamlığını ifade etmektedir.²³⁴ İmamet meselesinde başkasının yerine ibadet etme sorunu bağlamında değerlendireceğimiz kavram istihlaf kavramıdır.

İstihlaf kavramı cemaat imamının bir özür nedeniyle cemaat içerisinden imamlık yapabilme vasıf ve ehliyetine sahip birini geride kalan namazı kıldırması için kendi yerine geçirmesi eylemini ifade etmektedir. Bu şekilde imamlığa geçirilen şahıs namazın yeni imamı olur, birinci şahıs imamlıktan çıkar ve yerine geçen imama uyanlardan birinin hükmüne girerek muktedi yani cemaat konumuna geçmiş olur.²³⁵

Dört mezhebe göre gerekli şartlar gerçekleştiğinde namazda istihlaf caizdir.²³⁶ Dayandıkları deliller ise Hz. Aişe'den rivayet edilen “Hz. Peygamber şöyle buyurdu: Namazda her kime kusma, burun kanaması, balgam yahut mezi gelirse namazdan ayrılın, abdest alsın sonra kaldığı yerden namazına devam etsin. Bu kişi bu arada konuşmasın.”²³⁷ hadisidir. Aynı zamanda Hz. Peygamber'in vefatına yakın rahatsızlandığı dönemde mescitte kendisini namaz kıldırarak üzere bekleyen ashabı için “Ebu Bekir'e söyleyin, insanlara namaz kıldırın.” buyurması²³⁸ daha sonra Hz. Peygamber'in hastalıktan biraz ferahlık hissedince Abdullah b. Abbas'la Hz. Ali'nin

²³⁰ Buhari, “Ezan”, 29.

²³¹ Müslim, “Mesacid”, 43.

²³² İbn Kudame, *el-Muğni*, C. II, ss. 130-131; Zuhayli, *el-Fıkhü'l-İslami ve Edilletuhu*, C. II, s. 132

²³³ Avtebi, *Kitabü'l-İbane fi'l-Lugati'l-Arabiyye*, C. II, s. 142.

²³⁴ İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtar 'ala Dürri'l-Muhtar*, C. I, s. 548.

²³⁵ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, C. II, ss. 24-25; “İstihlâf”, *Mv.F.*, C. III, ss. 251-252.

²³⁶ Zuhayli, *el-Fıkhü'l-İslami ve Edilletuhu*, C. II, ss. 225-232.

²³⁷ İbn Mace, “İkametu's-Salati ve's-Sünnetu Fi'ha”, 137.

²³⁸ Buhari, “Ezan”, 39; Müslim, “Salat”, 21.

omuzları arasında mescide gelmesinin ardından Hz. Ebu Bekir'in geri çekilmesi ve Hz. Peygamber'in Hz. Ebu Bekir'in kıraati bıraktığı yerden namaza devam etmesi²³⁹ istihlafın caiz olduğunun delillerindedir.²⁴⁰ Yine sonraki dönemlerde Hz. Ömer namaz kıldırırken suikaste uğramasının ardından Abdurrahman b. Avf'ı elinden tutarak imamlığa geçirmiş, namazı bozmamıştır.²⁴¹ Müminlerden kimsenin de buna karşı çıkmamış olması cemaatle namazın edasında istihlafın caiz olduğunun göstergesidir.²⁴²

Hanefi mezhebine göre imamın kendisinin yerine başkasını imamlığa geçirmesinin sahih olması için on üç şartın bir araya gelmesi gerekmektedir. Bu şartlar: imamın abdestini bozan şeyin kendi isteği olmaksızın bedeninden çıkmış olması, başkasının pisliğinin bedene isabet etmiş olmaması gerekir. Düşünerek ihtilam olma durumunda olduğu gibi, gusül abdesti almayı, yani yıkanmayı gerektiren bir hades halinin olmaması gerekir. Namazdan ayrılmayı gerektiren durumun bayılmak, delirmek ve kahkaha ile gülmek gibi gerçekleşmesi nadir fillerden olmaması lazımdır. Namazın tamamıyla bozulmasına sebep olacağından dolayı imamın abdestsiz olarak bir rükün eda etmiş olmaması gerekir. Aynı zamanda cemaatten kendisi yerine imam tayin edeceği sıra namazda yürümemelidir. Kendi isteği ile abdestini bozma durumunda olduğu gibi, bilerek ve kastederek namaza namazdan olmayan bir fiil eklememiş olması gerekir. Namazdan ayrıldıktan sonra yakında su bulunduğu halde uzakta bulunan suya gitmek gibi gereksiz bir iş yapmış olmamalıdır. İzdiham gibi bir özür olmaksızın bir rükün miktarı ara vermiş olmamalıdır. Namaza başlamadan önce abdestsiz olduğu ortaya çıkmış bulunmamalıdır. Eğer imam tertip sahibi kişi ise, kendisinden yapılması istenen kaçırdığı bir namazı hatırlamış olmamalıdır. Bu da kaçırılan namazdan sonra altıncı vaktin çıkması ile olur. Çünkü bu hatırlama kılmakta bulunduğu namazı ifsat eder.²⁴³

Maliki mezhebi istihlaf uygulamasının Cuma namazında gerçekleştirilmesini vacip, Cuma namazı haricindeki namazlarda gerçekleştirilmesinin ise mendup olduğu görüşünü benimsemiştir. Malikilere göre istihlafın geçerli olmasının üç tane gerekçesi olabilir. Bunlar imamın namaza devam etmesi durumunda kendisine veya

²³⁹ Müslim, "Salat", 21.

²⁴⁰ Zuhayli, *el-Fıkhu'l-İslami ve Edilletuhu*, C. II, s. 226.

²⁴¹ Buhari, "Fadailu Ashabi'n-Nebi", 8.

²⁴² "İstihlâf", *Mv.F.*, C. III, s. 253.

²⁴³ Kâsâni, *Bedaius-senai' fi Tertibi's-şerai'*, C. I, ss. 220-223; İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtar 'ala Dürri'l-Muhtar*, C. I, s. 599.

başkasına ait bir malın, bir canın telef olmasından korkmak, imamda imamlığa engel teşkil edecek bir durumun ortaya çıkması ve namazı bozan hallerin imamda meydana gelmesi gibi gerekçelerdir.²⁴⁴

İdris Eş-Şâfiî, kavli-i cedîdine göre imamın başkasını kendi yerine geçirmesini caiz görmektedir. Kavli cedide göre imamın kasten veya kendiliğinden ya da unutarak abdestinin bozulması, namazı batıl kılacak bir fiilin meydana gelmesi veya herhangi bir sebep olmaksızın cuma namazından ya da başka namazdan çıkarak başkasını kendi yerine geçirmesi caiz kabul edilmiştir. Çünkü bir namazın iki farklı imam ile eda edilmesi caizdir. Nitekim "Hz. Ebu Bekir insanlara namaz kıldırıyordu. Hz. Peygamber gelip yanı başında oturdu. Bunun üzerine Hz. Ebu Bekir de cemaat de Hz. Peygambere uydular."²⁴⁵ hadisi buna delil teşkil eder.²⁴⁶

Hanbeli mezhebine göre ise ağır hastalık ve korku gibi özürler veya Fatıha suresini okumak gibi sözlü bir rüknü ya da rüku ve secde tespihlerinde olduğu gibi sözlü bir vacibi eda etmekten aciz olma özürleri sebebiyle bir imamın başkasını istihlaf etmesi caiz görülmüştür. Diğer mezheplerden farklı olarak Hanbelilere göre imamın abdestinin bozulması sebebiyle, başkasını kendi yerine imamlığa geçirmesi caiz kabul edilmemiştir. Çünkü cemaatin namazı imama bağlıdır ve imamın abdestin bozulmasıyla bütün herkesin namazı bozulmuş olur, yeniden kılınması gerekir. Hanbelilerin bu meselede dayandıkları delil Hz. Peygamber'in "Sizlerden biri namaz kılarken yellenirse, namazdan ayrılıp abdest alsın ve namazı yeniden kılınsın. " hadisidir.²⁴⁷

Vakit namazlarının edasında ortaya çıkabilecek arızı durumlar karşısında imamın kendi yerine cemaatten bir başkasını geçirmesi eylemi olan istihlaf kavramı, ibadetlerde niyabet ile doğrudan bağlantılıdır. Görüldüğü üzere imamlık görevini üstlenen bir Müslümanın görevi ifası esnasından acziyetinin ya da namaz kıldırma salahiyetinin ortadan kalkması neticesinde bir başkasının onun yerine geçerek zimmetindeki yükümlülüğü üstlenmesi ibadetlerde niyabet konusunun temelini teşkil etmektedir.

²⁴⁴ Kelbî, *el-Kavânînü'l-fikhiyye*, s. 49; Desûki, *Haşiyetu'd-Desûki ala şerhi'l-kebir*, C. I, ss. 349-352.

²⁴⁵ Müslim, "Salat", 21.

²⁴⁶ Beğavi, *et-Tehzib fî fikhi'l-imam eş-Şafii*, C. II, ss. 262-264; Zuhayli, *el-Fıkhü'l-İslami ve Edilletuhu*, C. II, s. 230.

²⁴⁷ İbn Kudame, *el-Muğni*, C. II, ss. 75-77; Zuhayli, *el-Fıkhü'l-İslami ve Edilletuhu*, C. II, s. 232.

C. Cuma Namazı

Cuma namazı Kur'an, sünnet ve icma ile farz kılınmıştır.²⁴⁸ Cuma namazının farziyetinin Kur'an'dan delili Cuma suresinin dokuzuncu âyetidir: “Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığında Allah'ı anmaya koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilerseniz, bu sizin için çok hayırlıdır.”²⁴⁹ Sünnetten delili ise Hz. Peygamber'in şu hadisidir: “...Şunu biliniz ki; Allah Teala şu bulunduğum makamda, şu günümde, şu ayımda ve şu yılımda sizlere cumayı farz kılınmıştır. Bu kıyamete kadar böylece devam edecek...”²⁵⁰

Cuma namazının geçerli olabilmesi için gerekli olan vücup, eda ve sıhhat şartları vardır.²⁵¹ Bu şartlardan birisi ise Cuma namazının cemaatsiz eda edilemeyeceğidir. Nitekim âyette geçen cemi sığıması Cuma namazının cemaat ile eda edilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in ve sahabenin uygulaması da Cuma namazının cemaatle kılınması gerektiğini göstermektedir.²⁵² Ancak kurulan cemaate imam olacak kişi ile ilgili bir şartın olup olmadığı mezheplerce farklı değerlendirilmiştir. Hanefi mezhebine göre Cuma namazı esasen siyasi yönü olan bir namaz olduğundan imamlık yapmada sorumlu olan kişi devlet başkanıdır. Zira İslam beldesinde müminlerin Cuma günleri bir araya gelerek omuz omuza safa durmaları, her türlü işte olduğu gibi ibadetlerinde de devlet başkanının kendilerine önderlik yapması birlik ve beraberliğin aynı zamanda devletin azametinin bir göstergesidir. Ancak devlet başkanı aynı anda birçok yerde/mescitte namaz kıldıramayacağından bu görev için yerine naib bırakabilecektir. Bu durum, çıkabilecek herhangi bir münakaşayı engellemek ve zikredilen hususlar açısından önem arz etmektedir. Buna göre devlet başkanı adil bir şekilde başa geçmiş olmasa bile kendisinin veya naibinin ya da cuma kıldırması için salahiyyetli bir makam tarafından kendisine izin verilmiş kimsenin cumanın imamı ve hatibi olması gerekmektedir. Çünkü cuma namazı büyük bir cemaat ile eda edilir. Bu sebeple cuma namazının kılınmasını tamamlamak ve cemaat içerisinde imamın kimin olacağı hususunda tartışmalara mahal vermemek adına böyle bir imamın tayin edilmesi

²⁴⁸ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, C. II., s. 156.

²⁴⁹ Cuma, 62/9.

²⁵⁰ İbn Mace, “İkametu's-Salati ve's-Sünnetu Fi'ha”, 78.

²⁵¹ Zuhayli, *el-Fıkhü'l-İslami ve Edilletuhu*, C. II, s. 239.

²⁵² Hayreddin Karaman, vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012, C. V, s. 348.

gerekmektedir.²⁵³ Hanefi mezhebinin bu içtihadı doğrultusunda Cuma namazının eda şartlarından olan imametın niyabete münasip olduğu görülmektedir. Ancak Maliki, Şafii ve Hanbeli mezhebi Cuma namazının imameti için belirli bir kişinin olması şartını koşmamışlardır.²⁵⁴ Dolayısıyla Cuma namazına imamlık yapacak kişi ile ilgili bir şartın olmaması bu görüşü benimseyen mezheplere göre niyabetin olmayacağını göstermektedir.

Günümüzde mescitlerde Cuma namazını kıldırma görevi devlet otoritesi tarafından imam-hatiplere tevdi edilmektedir. Cuma namazının edasında görevli olan şahıs mescitte görevlendirilen imam-hatiptir. İmam-hatibe bu görev resmen tevdi edildiği andan itibaren görev farz-ı ayın kabul edilir.²⁵⁵ Dolayısıyla imam-hatip görevi eda etmede baş sorumlu kişi olmuştur. Resmen tevdi edilmesinin ardından görevin farz-ı ayın olması hükmünden hareketle imam-hatibin kendisine tevdi edilen görevi izinde olma, hastalık hali ya da başka bir mescitte görevlendirilme gibi arızı durumlarda yerine niyabeten başkasını bırakabileceği hükmüne varmak mümkün gözükmektedir.

Günümüzde Cuma namazının edasını iki şahsın paylaştığı durumlar görülebilmektedir. Cuma hutbesini birisinin irad etmesi Cuma namazını ise bir başkasının kıldırması gibi uygulamalara rastlanmaktadır. Bu eylemin başkasının yerine ibadet etme konusuyla ilişkili olduğunu düşünmekteyiz. Nitekim daha önce belirtildiği üzere Cuma namazını eda yetkisi imam-hatibe tevdi edildiğinden Cuma namazının bir rüknü olan Cuma hutbesini de imam-hatibin irad etmesi gerekmektedir. Ancak gerçekleşebilecek arızı durumlar esnasında imam-hatibin hutbe irad etme görevini niyabeten bir başkasına bırakması mümkün görünmektedir. Nitekim kaynaklarda Cuma namazını hutbe okuyan şahsın kıldırmasınının daha faziletli olduğunun belirtilmesi, aksi bir uygulamanın fazilete uygun olmamakla birlikte geçerli olacağına işaret etmektedir.²⁵⁶

²⁵³ Mevsîli, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-muhtar*, C. I, s. 182.

²⁵⁴ "Salât", *Mv.F.*, C. XXVII, s. 197; Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *el-Mecmu' şerhu'l-Mühezzeb*, Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 2014, C.I, s. 372; Desûki, *Haşiyetu'd-Desûki ala şerhi'l-kebir*, C.I, s.592; Buhtî, *Dakaiku uli'n-nuha li şerhi'l-münteha*, 'Alemlu'l-Kutub yy., 1993, C. I, s. 308.

²⁵⁵ Aynî, *Risâle fi edebi'l-müftî*, s. 52.

²⁵⁶ Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, s. 386.

D. Bayram Namazı

Bayram namazının meşru olduğunun delili kitap, sünnet ve icmadır.²⁵⁷ Kitaptan delili “Rabbin için namaz kıl ve kurban kes” âyetidir. Ulema âyette geçen namazın bayram namazı olduğu görüşündedir.²⁵⁸ Sünnetten delili ise Hz. Enes’in rivayet ettiği şu hadistir: "Resulullah Medine'ye gelince Medinelilerin eğlendikleri iki günleri vardı. Hz. Peygamber, bu iki gün nedir diye sordu. Şöyle cevap verildi: Cahiliye döneminde bizler bu iki günde eğlenirdik. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Allah o iki gün yerine size bunlardan daha hayırlısını vermiştir. Biri Kurban bayramı, diğeri Ramazan bayramıdır. "²⁵⁹

Cuma namazının vücup ve cevazı için şart olan her şey, bayram namazlarının da vücup ve cevazının şartıdır.²⁶⁰ Ancak hutbe bundan müstesnadır. Çünkü hutbe bayram namazından sonra okunur ve sünnettir.²⁶¹ Hanefî mezhebine göre cemaatle namazın ifasında imamete niyabet hususunda Cuma namazı için geçerli olan durum bayram namazları için de geçerlidir. Ancak Maliki, Şafii ve Hanbeli mezhebi Cuma namazının imamlığı için devlet başkanı şartı koşmamışlardır. Dolayısıyla Hanefî mezhebi dışındaki mezheplere göre bayram namazında imamete niyabetten söz etmek mümkün değildir.

E. Cenaze Namazı

Cenaze namazı, ölen bir Müslüman için son vazife olarak özel şekilde kılınan ve farz-ı kifaye olan, rüku ve secdesiz bir namazdır. Cenaze namazının farz-ı kifaye oluşu icma ile sabittir. İcmanın dayanağı ise “Ve onlar için dua et. Çünkü senin duan onlar için sükûnettir. Allah işitendir, bilendir.”²⁶² âyetidir.²⁶³

Cenaze namazı hayatta olan Müslümanların ölen din kardeşleri üzerine hüsnü şahadet etmek ve duada bulunmak üzere cemaatle eda ettikleri bir ibadettir. Böylesine mühim bir ibadetin kimin imametinde eda edileceği önem arz eder. Bu

²⁵⁷ Zuhayli, *el-Fıkhu'l-İslami ve Edilletuhu*, C. II, s. 323.

²⁵⁸ Osman b. Ali ez-Zeylai, *Tebyinu'l-Hakayık ala Kenzi'd-Dekayık*, Matba'at'ul Kubra'l-Emiriyye, Kahire 1985, C. I, s.224.

²⁵⁹ Ebu Davud, “Salatu'l-ideyn”, 244.

²⁶⁰ “Salât”, *Mv.F.*, C. XXVII, s. 240.

²⁶¹ Mevsîli, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-muhtar*, c. I, s. 187; Muhammed b. Ferra el-Beğavi, *et-Tehzib fi fikhi'l-imam eş-Şafii*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997, C. II, s. 378; Ruayni, *Mevahibu'l-celil li-şerhi Muhtasari Halil*, C. II, s. 189; İbn Kudame, *el-Kâfi fi fikhi'l-İmâmi'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, yy., 1994, C. I, s. 338.

²⁶² Tevbe, 9/103

²⁶³ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihi*, C. II, ss. 279-280; Zuhayli, *el-Fıkhu'l-İslami ve Edilletuhu*, C. II, s. 423.

bağlamda imamlık görevinin kimin tarafından eda edilmesi gerektiği ve imkan dahilinde olmaması durumunda imamete niyabetin geçerli olup olmayacağı tartışma konusudur. Hanefî mezhebine göre cenaze namazını kıldırma yetkisi esasen devlet başkanına aittir. Ancak devlet işleri ile olan meşguliyetinden ötürü gelmesi mümkün değilse kendisi o cenaze için bir naib gönderir. Naibin gelme durumu olmaması halinde ise de o takdirde namazı kıldırma önceliği veliye, aittir.²⁶⁴ Ölünün velisi namaz kıldırma ehliyetli değilse veya özü varsa yahut orada değilse o takdirde mahallenin imam-hatibi cenaze namazını kıldırma yetkisine sahiptir.²⁶⁵

Maliki mezhebine göre cenaze namazını kıldırma yetkisi şayet varsa ölünün, bereketini umarak namazını kıldırmasını vasiyet ettiği kişiye aittir. Eğer vasiyet ettiği bir kimse yoksa o takdirde devlet başkanı bu görevi üstlenecektir. Bunun da mümkün olmaması durumunda ise onun yerine hüküm verme ve hitap etme hususunda devlet başkanının naibi cenaze namazını kıldırma hakkına sahiptir.²⁶⁶ Şafi mezhebine göre de cenaze namazını kıldırma hakkına sahip olan kişi ölenin babası, oğlu ve geri kalan asabesedir. Bu kimseler ölenin velileri olduğundan devlet başkanından önceliklidirler. Velilerinin bulunmaması durumunda ise devlet başkanı ya da onun yerine naibi cenaze namazını kıldırma yetkisine sahiptir.²⁶⁷ Hanbeli mezhebi bu konuda cenaze namazını kıldırma yetkisinin evvela ölenin vasiyette bulunmuş olduğu adil kişiye eğer vasiyet edilen kimse yok ise devlet başkanına daha sonra ise devlet başkanının naibine ait olduğu görüşünü benimsemişlerdir.²⁶⁸ Böylece cemaatle ifa edilen namazlar içerisinde Cuma ve bayram namazlarında imamete niyabetin yalnızca Hanefî mezhebi tarafından benimsendiği, ancak cenaze namazının kıldırılması noktasında ise dört mezhep tarafından niyabetin uygun olacağı görüşünü benimsediği görülmektedir.

F. Nafile Namazlar

Cemaatle eda edilmede niyabet başlığı altına nafile namazlar da girmektedir. Örneğin küsuf ve husuf namazları, istiska namazı bunlardandır. Bu namazlarda niyabet konusunun incelenmesi yerinde olacaktır.

²⁶⁴ Şürünbülâlî, *İmdâdü'l-fettâh şerhu Nûri'l-izâh*, s. 586.

²⁶⁵ Zihni Efendi, *Ni'met-i İslam*, s. 270.

²⁶⁶ Sâvî, *Bulğatü's-sâlik li-Akrebi'l-mesâlik*, C. I., s. 558.

²⁶⁷ Muhammed b. Ahmed es-Suneykî, *el-Gurerü'l-behiyye fi şerhi'l-Behceti'l-Verdiyye*, Matba'atu'l-Meymeniyye, yy., yy., C. I., s. 443.

²⁶⁸ Buhuti, *Keşşâfü'l-kunâ'an metni'l-İknâ'*, C. IV, s. 120.

1. Kûsuf ve Husuf Namazları

Sözlükte “örtmek; kararmak” anlamlarına gelen kûsûf,²⁶⁹ güneş için kullanıldığında ayın güneşle dünya arasına girerek güneş ışığını engellemesi yani güneş tutulması olayını ifade eder.²⁷⁰ Kûsûf kelimesiyle anlam bakımından ilişkili olan ve sözlükte “batmak, görünmez olmak” mânasına gelen husûf²⁷¹ ise ay ile ilgili olarak kullanıldığında dünyanın ay ile güneş arasına girerek ayın yüzeyine güneş ışığının ulaşmasını engellemesi yani ay tutulması demektir.²⁷² Kûsûf ve husûf kelimeleri güneş ve ay tutulması hakkında birbirinin yerine kullanılmakla birlikte fıkıh ve astronomi literatüründe genellikle güneş tutulması için kûsûf, ay tutulması için husûf kelimesi yaygınlık kazanmıştır.²⁷³

Kûsuf ve husuf namazlarının meşruiyeti Kur'an-ı Kerim ve sünnete dayanır. Dört mezhebin ittifakıyla sünnet kabul edilen²⁷⁴ kûsuf ve husuf namazlarının Kur'an-ı Kerim'den delili Allah Teala'nın “Allah 'ın varlığını gösteren âyetlerden biri, gece ile gündüz, ay ile güneştir. Ne güneşe, ne de aya secde etmeyin. Bunların hepsini yaratan Allah 'a secde edin.”²⁷⁵ âyeti olup âyetteki secdeden maksat, ay ile güneş tutulunca namaz kılınmasıdır.²⁷⁶ Sünnetten delili ise Hz. Peygamber'in oğlu İbrahim'in vefat ettiği gün güneşin tutulması üzerine “Ay ile güneş Allah'ı gösteren âyetlerdendir. Hiç bir kimsenin ne ölümünden ne de hayatından ötürü tutulmazlar. Böyle bir durumu gördüğünüz zaman ay veya güneş açılıncaya kadar namaz kılın, dua edin.”²⁷⁷ buyurduğu hadistir.²⁷⁸

Dört mezhebe göre kûsuf namazının mescitte cemaatle kılınması ittifakla sünnettir.²⁷⁹ Nitekim Hz. Peygamber döneminde güneş tutulması olayı gerçekleşmiş, Allah Rasulü mescide çıkmış ve sahabe de onun arkasında cemaat olmuştur.²⁸⁰

²⁶⁹ Ya'kub b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Kamûsü'l-muhît*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 2005, s. 848.

²⁷⁰ Bereketi, *et-Ta'rifatü'l-Fıkhîyye*, s. 182.

²⁷¹ Fîrûzâbâdî, *el-Kamûsü'l-muhît*, s. 804.

²⁷² Bereketi, *et-Ta'rifatü'l-Fıkhîyye*, s. 86.

²⁷³ M. Kamil Yaşaroğlu, “Kûsûf”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXVI, s. 576.

²⁷⁴ “Salât”, *Mv.F.*, C. XXVII, s. 252.

²⁷⁵ Fussilet, 41/37.

²⁷⁶ “Salât”, *Mv.F.*, C. XXVII, s. 252; Zuhayli, *el-Fıkhü'l-İslami ve Edilletuhu*, C. II, s. 352.

²⁷⁷ Buhari, “Kusûf”, 1; Müslim, “Kusûf”, 1.

²⁷⁸ Cezîrî, *el-Fıkh 'ale'l-Mezâhibü'l-erbea*, C. I, s. 330.

²⁷⁹ Kasani, *Bedaius-senai' fi tertibi's-şerai'*, C. I, s. 280; İbn Kudame, *el-Muğni*, C. II, s. 312; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, C. I, s. 220; “Salât”, *Mv.F.*, C. XXVII, s. 254; Zuhayli, *el-Fıkhü'l-İslami ve Edilletuhu*, C. II, s. 362.

²⁸⁰ Müslim, “Kusuf”, 1.

Şafii ve Hanbeli mezhebine göre kûsuf namazını tek başına kılmak caizdir. Çünkü bu nafil bir namazdır. Diğer nafil namazlarda olduğu gibi bu namaz için de cemaat şartı yoktur.²⁸¹ Hanefilere göre ise kûsuf namazı cemaatle eda edilir. İmam olarak ise Cuma namazı kıldırma yetkisine sahip olan kişi namazı kıldırır. Eğer mümkün olmazsa o takdirde insanlar bu namazı evlerinde münferiden kılarlar.²⁸²

Husuf namazı ise diğer nafil namazlar gibi tek başına kılınır. Çünkü Hz. Peygamber'den cemaatle kılındığına dair bir rivayet nakledilmemiştir. Ayrıca farz namazlar dışındaki namazlarda asıl olan cemaatle kılınmamasıdır. Nitekim Hz. Peygamber "Kişinin farz dışındaki namazı evinde kılması daha faziletlidir." buyurmuştur. Bu Hanefi ve Maliki mezhebinin görüşüdür.²⁸³

Şafii ve Hanbeli mezhebine göre husuf namazı kûsuf namazında olduğu gibi cemaatle kılınabilir. Çünkü İbn Abbas'ın insanlara husuf namazını kıldırıldığı ve namazın ardından "Rasullullah'ın bu namazı kıldırıldığını gördüğüm gibi sizlere kıldırıldım." dediği rivayet edilmiştir.²⁸⁴

Kûsuf ve husuf namazı cemaatle eda edilen/edilebilen namazlar olmaları sebebiyle ibadetin cemaatle eda edilmesinde niyabet konusuyla ilişkilidir. İncelendiği üzere namazın cemaatle edası noktasında imamete niyabet konusunu çağrıştıran söylem Hanefilere aittir. Nitekim Hanefiler Cuma namazında olduğu gibi kûsuf namazını da Cuma imamının kıldırması gerektiğini zikretmişlerdir. Kaynaklarda kûsuf ve husuf namazlarının niyabeten eda edilmesi hususunda açıkça bilgi tespit edilememiştir. Ancak Hanefilerin kûsuf ve husuf namazlarının edasında imamlığa, Cuma namazını kıldırma yetkisine sahip kişiyi tayin etmiş olmalarından yola çıkarak bu görevin niyabeten de eda edilebileceği söylenebilir.

2. İstiska Namazı

Sözlükte "su istemek" manasına gelen istiska,²⁸⁵ terim olarak ise kulların ihtiyacı olduğu durumlarda Allah Teala'dan yağmur yağdırmasını dua etmek ve namaz kılmak suretiyle hususi bir şekilde istemek anlamına gelir.²⁸⁶

²⁸¹ Mâverdi, *el-Havi'l-Kebir*, C. II, s. 510; Muhammed b. Ahmed el-Makdisî, *Şerhu'l-Kebîr 'ala Metni'l-Mukni'*, Dâru'l-Kitabi'l-Arabi, yy., yy., C. II, s. 273.

²⁸² İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtar 'ala Dürri'l-Muhtar*, C. II, s. 181.

²⁸³ İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtar 'ala Dürri'l-Muhtar*, C. II, s. 183; Kelbî, *el-Kavânîni'l-fikhiyye*, s. 61.

²⁸⁴ Mâverdi, *el-Havi'l-Kebir*, C. II, s. 510; el-Makdisî, *Şerhu'l-Kebîr 'ala Metni'l-Mukni'*, C. II, s. 273; Zuhayli, *el-Fikhu'l-İslami ve Edilletuhu*, C. II, s. 362.

²⁸⁵ Zebidi, *Tacu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, C. XXXVIII, s. 38.

İstiska uygulaması Kur'an, sünnet ve icma ile sabittir.²⁸⁷ Kur'an-ı Kerim'den delili Allah Teala'nın "Ey kavimim! Rabbinizden mağfiret isteyin, sonra O'na tevbe edin ki, üzerinize gökten bol bol bereket indirsın ve sizi kuvvetinize kuvvet katarak çoğaltsın."²⁸⁸ âyetidir. Sünnetten delil ise Hz. Peygamber'in yağmur yağması için dua ettiği ve namaz kıldığına dair rivayetlerdir. Bir bedevi Hz. Peygamber hutbe irad ederken mescide gelmiş kuraklıktan ötürü hayvanlarının mallarının hatta kendilerinin helak olmak üzere olduklarını bildirmiş Allah Rasulünden Allah'a dua etmelerini istemiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber hutbedeyken duada bulunmuş hafta boyunca yağmur yağmaya devam etmiştir.²⁸⁹ Ebu Hanife bu rivayeti esas alarak istiska için cemaatle kılınması sünnet olan bir namazın olmadığını, insanların yağmur talebinde bulunmak için ayrı ayrı nafile olarak namaz kılacaklarını, ancak istiskanın asıl itibariyle dua ve istiğfardan ibaret olduğu görüşünü benimsemiştir.²⁹⁰ Ancak Hanefî mezhebi müçtehitlerinden Muhammed eş-Şeybani ve Ebu Yusuf'un da içerisinde bulunduğu cumhura göre ihtiyaç halinde istiska namazını cemaatle kılmak sünnet-i müekkededir.²⁹¹ Cumhuriyetin bu husustaki delili Hz. Aişe'den rivayet edilen Hz. Peygamber'in insanların kuraklıktan şikayet etmeleri üzerine camiye gelip hutbe verdiğini daha sonra dua edip ardından oradakilere iki rekat namaz kıldırıldığını bildiren hadisi²⁹² ve İbn Abbas'tan gelen "Hz. Peygamber istiskada bayram namazı gibi iki rekat namaz kıldırdı."²⁹³ rivayetidir. Aynı zamanda Hulefa-i Raşidin'den Hz. Ömer'in de kıtlık zamanı olunca Hz. Peygamber'in amcası Abbas b. Muttalib'in elini tutarak onun adıyla Allah Teala'dan yağmur talebinde bulunması istiskanın meşruiyetinin delillerindedir.²⁹⁴

Cumhura göre istiska namazı iki rekat olup şehrin dışında açık arazide cemaatle, ezansız ve kametsiz bir şekilde kılınır. İstiska namazının cemaatle eda edilmesi münferiden eda edilmesinden daha faziletlidir. Çünkü sünnette asıl olan budur.²⁹⁵ Ebu Hanife hariç Hanefilere ve Malikilere göre istiska namazı bayram

²⁸⁶ Zuhayli, *el-Fıkhu'l-İslami ve Edilletuhu*, C. II, s. 365.

²⁸⁷ "İstiska", *Mv.F.*, C. III, s. 305.

²⁸⁸ Hud, 11/52.

²⁸⁹ Buhari, "İstiska", 5.

²⁹⁰ Kasani, *Bedaius-senai' fi tertibi's-şerai'*, C. I, s. 282; "İstiska", *Mv.F.*, C. III, s. 305.

²⁹¹ Kasani, *Bedaius-senai' fi tertibi's-şerai'*, C. I, s. 282; Sâvî, *Bulğatü's-sâlik li-Akrebi'l-mesâlik*, C. I, s. 537; Şirbini, *Muğni'l-Muhtac*, C. I, s. 438; İbn Kudame, *el-Muğni*, C. II, s. 319; Zuhayli, *el-Fıkhu'l-İslami ve Edilletuhu*, C. II, s. 367.

²⁹² Ebu Davud, "İstiska", 2; "İstiska", *Mv.F.*, C. III, s. 305.

²⁹³ İbn Mace, "İkametu's-Salati ve's-Sünnetu Fi'ha", 153.

²⁹⁴ Buhari, "İstiska", 3; "İstiska", *Mv.F.*, C. III, s. 306.

²⁹⁵ Zuhayli, *el-Fıkhu'l-İslami ve Edilletuhu*, C. II, s. 368.

namazı gibidir. Fakat istiska namazında zevaid tekbirler yoktur. İmam bayram namazındaki gibi hutbe okur zevaid tekbirleri yerine istiğfar getirir.²⁹⁶ Aynı zamanda Hanefilere göre istiska namazını kıldırma yetkisi Cuma namazında olduğu gibi devlet başkanına aittir. Bizzat kendisinin gelmesi mümkün değilse namazı kıldırma yetkisi onun kendisi yerine tayin edeceği naibine aittir.²⁹⁷

Şafii ve Hanbeli mezhebine göre istiska namazı devlet başkanı veya naibi ya da toplumun liderinin imametiyle cemaatle bilirlkte kılınır. Kılınma şekli bayram namazı gibidir. Birinci ve ikinci rekatta iftitah tekbiri dışında yedi tekbir alınır. Hanbelilere göre tek, Şafilere göre ise iki hutbe okunur. Daha sonra gizli ve açık şekilde dua ve istiğfarda bulunulur.²⁹⁸

İncelendiği üzere dört mezhebin çoğunluğu istiska namazında imamet görevinin devlet başkanına ait olduğu görüşünü benimsemiş, gelememesi durumunda ise naibinin bu görevi üstlenebileceği konusunda hemfikir olmuşlardır. Dolayısıyla istiska namazında niyabet uygulamasının cumhur ulema tarafından meşru görüldüğünü söylemek mümkündür.

²⁹⁶ Kasani, *Bedaius-senai' fi tertibi's-şerai'*, C. I, ss. 282-284; Sâvî, *Bulğatü's-sâlik li-Akrebi'l-mesâlik*, C. I, ss. 537-541.

²⁹⁷ Kasani, *Bedaius-senai' fi tertibi's-şerai'*, C. I, s. 282.

²⁹⁸ Şirbini, *Muğni'l-Muhtac*, C. I, ss. 438-439; İbn Kudame, *el-Muğni*, C. II, ss. 319-321; Cezîrî, *el Fıkh 'ale'l-Mezâhibu'l-erbea*, C. I, ss. 325-326.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MÂLÎ İBADETLERDE NİYABET

İslam'a göre beden, Allah Teala'ya itaat ve boyun eğme noktasında ibadetlerin başlıca vasıtasıdır ve ibadetlerin bir çoğu bedeni olarak eda edilmektedir. Bunun yanında İslam Müslümanlardan bedenlerinin yanında Allah Teala'nın kendilerine vermiş olduğu rızıklardan, mallardan infak etmelerini istemekte böylelikle bir kısım ibadetler bedeni olarak değil, mal vasıtasıyla eda edilmektedir. Bu başlık altında mal ile yapılan ibadetler ele alınıp niyabet açısından durumları irdelenecektir. Ancak konu sırf mal ile yapılan ibadetlerde niyabet ve hem mal hem beden ile yapılan ibadetlerde niyabet olmak üzere iki başlık altında ele alınacaktır.

I. SIRF MAL İLE YAPILAN İBADETLERDE NİYABET

Bu kısımda sadece mal ile yapılan ibadetler olarak zekat, fitre ve sadaka ibadetlerinde niyabet konusu ele alınacaktır.²⁹⁹

A. Zekat

Zekat, İslam'a göre zengin sayılan Müslümanların, mallarının belli bir bölümünü, karşılıksız olarak, dinen belirlenmiş olan yardıma muhtaç kimselere vermeleri demektir.³⁰⁰ Zekat, Kur'an-ı Kerim, sünnet ve icma delili ile şartlarını taşıyan her mükellef için farz-ı ayın olan mali bir ibadettir.³⁰¹ Kur'an-ı Kerim'den delil, Allah Teala'nın "Namazı kılın, zekatı verin."³⁰² âyeti "Müminlerin mallarından zekat al ki, onları temizleyip mallarını çoğaltasın."³⁰³ ve "Hasat günü ürünün hakkını ödeyin."³⁰⁴ âyetleridir.

Sünnetten delil ise "İslam beş temel üzerine kurulmuştur. Bunlardan biri de zekat vermektir..."³⁰⁵ hadisi ile Hz. Peygamber'in Muaz b. Cebel'i Yemen'e vali olarak gönderirken kendisine söylediği şu sözlerdir: "...Onlara bildir ki, Allah Teala kendilerine zekatı farz kılmıştır. Zekat, zenginlerinden alınıp fakirlerine verilir. Şayet sana itaat ederlerse insanların mallarının kıymetli olanlarını almaktan sakın..."³⁰⁶

Meselenin niyabet bakımından iki yönü vardır. Birincisi mükellefin malının müstehak olan yerlere ulaştırılmasında niyabet, ikincisi ise mükellef dışındaki bir şahsın kendi malı ile zekatı yerine getirmesinde niyabet.

²⁹⁹ Sırf mal üzerinde yapılmış adak ve mali keffaretler de bu konuya dahil olmakla birlikte, adak ve keffaretlerin farklı çeşitleri olması hasebiyle son kısımda incelenecektir.

³⁰⁰ Zebidi, *Tacu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, C. XXXVIII, s. 120.

³⁰¹ Zuhayli, *el-Fıkhu'l-Islami ve Edilletuhu*, C. II, s. 645.

³⁰² Bakara, 2/110.

³⁰³ Tevbe, 9/103.

³⁰⁴ En'am, 6/141.

³⁰⁵ Buhari, "İmân", 1.

³⁰⁶ Buhari, "Zekât", 25.

Malın müstehak olan yerlere ulaştırılmasında başkasını naib tayin etmek dört mezhebin ittifakıyla caizdir.³⁰⁷ Bu husustaki delil Muaz b. Cebel'in Yemen'e gönderilmesi hadisesinde Hz. Peygamber'in kendisini zekat memuru tayin etmesidir. Nitekim Hz. Peygamber'in bu görevlendirmesi ile zekatın edasında niyabetin meşru bir işlem olduğu anlaşılmaktadır. Hanefi mezhebine göre zekatı vekil aracılığı ile eda ederken müvekkilin hükmen bile olsa edaya mukarin bir niyet getirmesi şarttır. Zekat veremim niyet etmeden fakire zekat malını vermesinin ardından mal fakirin elinde mevcutken niyet etmesi ya da mümin bir vekile ya da zimmiye zekat malını vermesi için teslim ederken niyet etmesi şarttır.³⁰⁸ Şafii mezhebi de aynı şekilde müvekkilin vekile malı teslim ederken ve vekilin de zekat malını fakirlere, devlet başkanına ya da zekat memurlarına teslim ederken niyet etmesi gerekir. Şayet ikisi de niyet etmezse ya da müvekkil niyet etmez de vekil malı verirken niyet ederse bu yeterli olmaz. Ancak müvekkil malı vekile verirken niyet eder vekil ise yerine teslim ederken niyet etmezse iki görüş olmakla birlikte sahih olan görüş zekat ibadetini asıl eda edenin müvekkil olması itibariyle caiz olmasıdır.³⁰⁹ Hanbeli mezhebine göre müvekkil, vekil zekat malını ödemedi az bir zaman önce niyet ederse caizdir. Ancak müvekkilin muhakkak niyet etmesi gerekir.³¹⁰ Maliki mezhebine göre ise müvekkilin vekâlet verirken değil de zekat malını ayırırken niyet etmiş olması yeterlidir.³¹¹ Zekatın edası hususunda dikkat edilmesi gereken diğer bir hususta vekil olacak kişinin güvenilir kimselerden seçilmesidir. Örneğin vekil müvekkile, zekatı fakire ulaştırdığını söyleyip aslında eda etmemiş olsa durumu öğrenmesi halinde müvekkilin zekat ibadeti geçersiz sayılır. Tekrardan zekatı eda etmesi gerekir tıpkı zekat almaya ehil olduğunu zannederek zengine, akrabasına ya da Hz. Peygamber'in soyundan birisine zekat vermesi durumunda olduğu gibi.³¹² Dört mezhebin zekat ibadetinin niyabeten edası noktasında ileri sürdüğü şartlar bu şekildedir. Ancak bu hükümler hayatta olan bir kimse adına zekat ibadetinin edası için geçerlidir. Ölen kimse adına ödememiş olduğu zekat borcunun eda edilip edilemeyeceği konusunda mezhepler arasında ihtilaf vardır. Maliki,³¹³ Şafii³¹⁴ ve Hanbeli³¹⁵ mezhebine göre

³⁰⁷ Zuhayli, *el-Fıkhü'l-İslami ve Edilletuhu*, C. II, s. 798.

³⁰⁸ Ali b. Muhammed el-Haskefi, *ed-Dürrü'l-Muhtar fi şerhi Tenviri'l-Ebsar Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye*, Beyrut, 2002, c. I, s. 127.

³⁰⁹ Nevevi, *el-Mecmu' şerhu'l-Mühezzeb*, C. V, s. 148.

³¹⁰ İbn Kudame, *el-Muğni*, C. II, s. 477.

³¹¹ Sâvi, *Bulğatü's-sâlik li-Akrebi'l-mesâlik*, C. I s. 665.

³¹² "Zekat", *Mv.F.*, C. XXIII, ss. 333-334.

³¹³ Ruayni, *Mevahibu'l-celil li-şerhi Muhtasari Halil*, C. VI, s. 408.

³¹⁴ Şirbini, *Muğni'l-Muhtac*, C. III, s. 81.

ölen kimse için vasiyet etmiş olsun veya olmasın mutlak olarak geride bırakmış olduğu mirasının tümünden zekatının ödenmesi gerekir. Geride kalan mirasçıları onun adına naib olmuş olurlar. Hanefi mezhebinin bu husustaki görüşü ise ölen kişinin zekatının varisleri tarafından ödenebilmesi için kişinin ölmeden önce zekat borcunun ödenmesini vasiyet etmesi gerekir ve bu da geride bırakmış olduğu malın üçte birlik kısmından eda edilir.³¹⁶

Mükellef dışındaki bir şahsın kendi malı ile başkasının zekatını yerine getirmesinde niyabet konusunda ise bir kimsenin başkası adına onun iznini almadan zekâtını vermesi dört mezhebin ittifakıyla caiz değildir. Nitekim, zekât vermek belirtildiği üzere niyete ihtiyaç duyan bir ibadettir. Bu sebeple sahibinin niyeti ve izni olmadan onun zekâtını vermek doğru olmaz ve bu kişinin zekatı eda edilmiş de sayılmaz.³¹⁷ Ancak izin vermesi halinde vekilin ikramını (hibe) kabul etmiş ve kendi adına ikram edeni vekil tayin etmiş sayılacağından zekat yerine gelecektir.

B. Fitre

İslam fihhına göre ramazan ayının sonuna yetişen ve nisap miktarı mala sahip olan hür Müslümana vacip olan sadakaya fitır sadakası ya da fitre denir.³¹⁸ Fitır sadakasının hükmü fakihler arasında tartışmalıdır. Maliki,³¹⁹ Şafii³²⁰ ve Hanbelilere³²¹ göre fitre vermek farzdır. Çünkü bir hadiste Resûlullah'ın hür, köle, erkek, kadın her müslümana fitır sadakası vermeyi farz kıldığı belirtilir.³²² Diğer bazı karineleri de göz önüne alan bu üç mezhebin imamları bu hadiste geçen “faraza” ve bazı rivayetlerde yer alan “emere”³²³ kelimelerine “farz kıldı” mânasını vermişlerdir.³²⁴ Hanefiler ise fitrenin vacip olduğu görüşündedir. Çünkü onlara göre bu konudaki hadisler gerek sübût gerekse delâlet bakımından katıyyet ifade etmez.³²⁵

³¹⁵ İbn Kudame, *el-Muğni*, C. VI, ss. 237-238.

³¹⁶ İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtar 'ala Dürri'l-Muhtar*, C. II, s. 72.

³¹⁷ “Deyn”, *Mv.F.*, C. XXI, ss. 145-146.

³¹⁸ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, C. IV., s. 1.

³¹⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, C. II, s. 40.

³²⁰ Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî, *et-Tehzib fi Fikhi'l-İmam eş-Şafii*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997, C. III, s. 120.

³²¹ Muhammed b. Ebi Musa El-Hâşimi, *Kitabü'l-İrşad ila Sebili'r-Reşad*, Müessesetü'r-Risale, yy., 1998, s. 139.

³²² Müslim, “Zekat”, 12.

³²³ Müslim, “Zekat”, 15.

³²⁴ “Zekâtu'l-Fitr”, *Mv.F.*, C. XXIII, s. 336.

³²⁵ İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtar 'ala Dürri'l-Muhtar*, C. II., s. 358.

Dört mezhebe göre mali ibadet olması sebebiyle fitir sadakasını niyabeten eda etmek caizdir.³²⁶ Aynı zamanda mali bir ibadet olması sebebiyle mükellefe vacip olduktan sonra fitir sadakası kişinin zimmetinden düşmez. Hanefilere göre fitir sadakası borcu bulunan kimse eda etmeden ölürse bu borcu terikesinden ancak varislerin izni olursa onun adına ödenebilir. Çünkü varisler malın sahipleri olmuşlardır. Eğer ödemek istemezlerse buna zorlanamazlar. Ancak eğer ölmeden önce ödenmesini vasiyet ederse malının üçte birlik bölümünden fitir sadakası borcu ölen adına ödenir.³²⁷ Cumhura göre ise üzerine fitre vacip olan kimse bunu ödemediği takdirde mutlak olarak bıraktığı malından onun adına ödenir. Nitekim kul hakkına ilişkin bir ibadet olup tıpkı bir insana olan borç gibidir dolayısıyla ölüm sebebiyle düşmez.³²⁸

Mükellef dışındaki bir şahsın kendi malı ile başkasının fitir sadakasını yerine getirmesinde niyabet konusunda ise kaynaklarda açıkça bilgi bulunmamaktadır. Ancak durumun zekat ibadetiyle paralellik arz ettiğini söyleyebilmek mümkündür. Dolayısıyla fitir sadakası niyete ihtiyaç duyulan ibadetlerdendir. Bu sebeple sahibinin niyeti ve izni olmadan onun sadakasını vermek doğru olmaz ve bu kişinin sadakası eda edilmiş de sayılmaz denilebilir.³²⁹

C. Sadaka

Sözlükte “(haber) gerçek olmak; doğruluk” gibi anlamlara gelen sıdk kökünden türeyen sadaka kelimesi, Allah’ın hoşnutluğunu kazanmak için ihtiyaç sahiplerine yapılan gönüllü veya dinen zorunlu maddî yardımları, bu çerçevede verilen para ve eşyayı ifade eder.³³⁰

Fakihler tarafından âyet ve hadislerdeki kullanımları dikkate alınarak beş tür sadakadan söz edilmiştir. Birincisi İslâm’ın şartlarından ve farz ibadetlerden birini ifade eden sadaka birçok âyet ve hadiste bu kelime zekat anlamıyla kullanılmıştır. İkincisi bedeninin zekâtı olmak üzere ramazan ayının sonunda yerine getirilmesi vacip olan sadaka-i fitir yani fitre manasında kullanılmıştır. Üçüncüsü kişinin kendi iradesiyle üstlendiği yükümlülük anlamındaki nezir gereğince hayır yolunda yapılması vacip olan harcama adak adanan tasadduk anlamına gelir. Dördüncüsü

³²⁶ “Edâ”, *Mv.F.*, C. II, s. 334.

³²⁷ Alî b. Muhammed el-Haddâd, *el-Cevheretü'n-neyyire*, Matba'atu'l-Hayriyye 1904, C. I, s. 135.

³²⁸ Zuhayli, *el-Fikhu'l-İslami ve Edilletuhu*, C. III, s. 57.

³²⁹ “Deyn”, *Mv.F.*, C. XXI, ss. 145-146.

³³⁰ Ali Duman “Sadaka”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXV, s. 383.

belirli suç veya hataların telâfisi amacıyla Allah hakkı olarak ifası farz olan fidye ve kefarete kapsamındaki sadakalardır. Beşincisi ise tatavvu sadakası gönüllü olarak verilen maddi yardım manasında kullanılmıştır.³³¹ Bu başlık altında tatavvu sadakasında niyabet konusu ele alınacak sadakanın ihtiva etmiş olduğu diğer manadaki terimlere ise ilgili başlıklarda değinilecektir.

Tatavvu olarak verilen sadaka sünnet bir ibadettir. Meşruiyeti hususunda Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde bir çok nas mevcuttur. Kur'an-ı Kerim'de "Allah'ın kat kat fazlasıyla geri ödeyeceği güzel bir borcu Allah'a verecek olan kimdir? Allah o verileri alır ve dilerse kat kat fazlasıyla geri verir."³³² âyetinde ve "Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin, Allah'a güzel bir borç verin. Kendiniz için önceden ne iyilik gönderirseniz, onu Allah katında daha üstün bir iyilik ve daha büyük mükâfat olarak bulursunuz."³³³ âyetinde geçen Allah'a borç vermek, Allah adına fakir ve ihtiyaç sahiplerine sadaka vermek manasına gelmektedir.³³⁴ Hadiste ise Hz. Peygamber "Bir mümin, aç bir mümini doyurursa, Allah da o kimseyi cennet meyveleriyle doyuracaktır. Yine bir mümin, susuz kalan bir mümine bir şeyler içirip susuzluğunu giderirse, Allah kıyamette ona (misk ile mühürlenmiş lezzetli bir içecek olan) rahîk-ı mahtûmdan içirecektir. Yine bir mümin, elbiseye ihtiyacı olan bir mümini giydirirse, Allah da ona cennetin yemyeşil elbiselerinden giydirecektir."³³⁵ buyurarak sadaka vermeye teşvikte bulunmuştur.

Sadaka ibadetinin niyabeten eda edilmesi hususunda dört mezhebin görüşü, mali olarak eda edilen ibadetler sınıfında bulunduğundan dolayı mutlak olarak başkasının yerine niyabeten sadaka vermenin caiz olması yönündedir.³³⁶ Nitekim bir adam Hz. Peygamber'e gelerek "Yâ Resûlallah! Annem ansızın öldü, vasiyet de etmedi. Öyle zannedirim ki konuşmuş olsa sadaka verilmesini vasiyet ederdi. Acaba onun adına ben sadaka versem, anneme sevap olur mu?" diye sormuş Allah Resülü karşılık olarak "Evet" cevabını vermiştir.³³⁷ Mali ibadetlerde maksat ibadeti yerine getirecek olan kişinin mali kıymeti fakir, ihtiyaç sahibine ulaştırmasıdır. Dolayısıyla

³³¹ "Sadaka", *Mv.F.*, C. XXVI, s. 325.

³³² Bakara, 2/245.

³³³ Müzzemmil, 73/20.

³³⁴ Muhammed el-Meâfirî b. el-Arabi, *Ahkamu'l-Kur'an*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003, C. I, s. 306.

³³⁵ Tirmizi, "Kiyame", 18.

³³⁶ "Eda", *Mv.F.*, C. II, s. 334.

³³⁷ Buhari, "Vasâyâ", 19; Müslim, "Zekat", 15.

sadaka tasadduk eden tarafından bizzat da verilse naib tarafından niyabet yoluyla da verilse ibadet yerine getirilmiş olur.

II. HEM MAL HEM BEDEN İLE YAPILAN İBADETLERDE NİYABET

Hem mal hem de beden ile yapılan ibadetler konusunu esas itibariyle müstakil bir başlık altında incelemek uygunken biz bu ibadetin mali yönünün ağırlıklı olduğu düşüncesini göz önünde bulundurarak ve araştırmamızın bölüm sayısını çoğaltmamak açısından mali ibadetlerde niyabet başlığı altında değerlendirmeyi daha uygun gördük.

A. Hac

Hac ibadetini eda etmek için mikat bölgelerinin dışından gelen Müslümanlara afaki, mikat bölgelerinin içinden gelenlere ise mikati denilir.³³⁸ Araştırmamızın birinci bölümünde değindiğimiz üzere ibadetlerin tasnifi bazı alimler tarafından yalnızca mali ve bedeni olarak değerlendirilmekte, hac ibadeti de mikat bölgesinin içinden gelen Müslümanların mali harcama yapmaksızın haccetmeleri göz önünde bulundurularak bedeni ibadetler sınıfına dahil edilmekteydi.³³⁹ Her ne kadar afakiler ile mikatiler açısından hac ibadetinin eda bakımından farklılığı olsa da bizler araştırmamızda ulemanın çoğunluğunun üçlü tasnif görüşünü benimseyerek hem mal hem de bedenleri ile hac ibadetini eda eden afakileri, hem de yalnızca bedeni olarak hac ibadetini eda eden mikatileri hac ibadetinde niyabet konusu altında bir bütün olarak ele almayı uygun gördük. Bu düşüncemiz Kur'an-ı Kerim'de hac ibadetinin

³³⁸ Bereketi, *et-Ta'rifatü'l-Fıkhiyye*, s. 12.

³³⁹ Karâfi, *ez-Zehira*, C. III, s. 193; Hattâb er-Ruaynî, *Mevahibu'l-celil li-şerhi Muhtasari Halil*, C. III, s. 3; Paçacı, "Bedenî-Malî İbadet Ayırımının İbadetlerde Niyabete Etkisi ve Bedel Hac", ss. 376-377.

oraya gitmeye yol bulabilenler üzerinde görev olduğunu beyan eden âyetinin³⁴⁰ zahirine de uygun düşmektedir. Zira ayet ümmetin kahir ekseriyetini oluşturan afakilerin mükellefiyetini merkeze almıştır. Nitekim Hz. Peygamber de bir soru üzerine ayette geçen “yol” ibaresini yol masrafını karşılayabilmek olarak açıklamıştır.³⁴¹

Hac kelimesi lügatte “kastetmek, gelmek, yönelmek” manalarına gelmektedir.³⁴² Terim olarak ise “Hususi bir takım amelleri, özel bir vakitte niyet etmekle beraber harem bölgesinde ve etrafında yerine getirmektir.”³⁴³ Allah Teala Müslümanlara hac ibadetini farz kılmıştır. Nitekim şu âyetler buna delildir: “İnsanların arasında haccı ilan et ki, gerek yaya olarak gerek uzak yollardan gelen yorgun develer üzerinde sana gelsinler”³⁴⁴“Yoluna gücü yetenlerin haccetmesi Allah’ın insanlar üzerinde bir hakkıdır.”³⁴⁵ Bu âyetler ve Hz. Peygamber’in Kur’an-ı beyan özelliğine sahip olan sünneti de hac ibadetinin farziyetine delalet etmektedir. Bir hadislerinde Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “İslâm dini beş esas üzerine kurulmuştur: Allah’tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed’in Allah’ın Resülü olduğuna şehâdet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, hacca gitmek ve ramazan orucunu tutmak.”³⁴⁶ Yine Cibril hadisi diye meşhur olan hadiste Hz. Peygamber İslam’ın ne olduğu sorusuna cevaben : “İslam, Allah’tan başka ilah olmadığına ve Muhammed’in Allah’ın elçisi olduğuna tanıklık etmen, namazı dosdoğru kılman, zekatı vermen, Ramazan orucunu tutman, yoluna güç yetirebilirsen Kabe’yi ziyaret etmen (hac yapman) dır”³⁴⁷ buyurarak hac ibadetini İslam tanımlaması içerisinde zikretmiş ve onun farziyetine işaret etmiştir. Buna karşılık Cebrail de bu cevabı tasdik etmiştir. Hz. Peygamber’in sünneti beyan özelliği çevresinde âyette geçen “yoluna gücü yetenler” ifadesindeki kapalılığı güç yetirmekten kastın azık ve bineğe sahip olmak şeklinde tefsir ederek açıklığa kavuşturmuştur.³⁴⁸

Hac ibadeti her Müslüman üzerine farz-ı ayn bir ibadettir. Ancak bu farzın yerine getirebilmesi için bazı şartların yerine gelmesi gerekir. Bu şartlar Müslüman

³⁴⁰ Âli İmran, 3/97.

³⁴¹ Tirmizi, “Tefsiru’l-Kur’an”, 4.

³⁴² İbn Manzûr, *Lisanu’l-Arab*, c.II, s. 257.

³⁴³ Kal’aci, *Mu’cemu Lugati’l-Fukaha*, s. 153.

³⁴⁴ Hac, 22/27.

³⁴⁵ Al-i İmrân, 3/ 97.

³⁴⁶ Buhari, “İmân”, 1.

³⁴⁷ Müslim, “İmân”, 1.

³⁴⁸ Tirmizi, “Tefsiru’l-Kur’an”, 4.

olmak, akıllı olmak, buluğ çağına ermiş olmak, hür olmak ve hac ibadetini yapmaya güç yetirebilmek. Hac ibadetine güç yetirebilme şartı genel bir şarttır. Bu şartın içerisinde Hz. Peygamber'in tefsir etmiş olduğu azık ve binek şartıyla birlikte sağlıklı ve kuvvetli olmak da bu şartın içerisine dâhildir. Aynı şekilde hac ibadetini yapacak kişinin gidip gelmeye ve geride bıraktığı ailesinin nafakasına yetecek kadar maddi durumunun olması azık şartı içerisindedir. Bu şartlar dört mezhebe göre hac ibadetinin farz olması hususunda ittifak edilen şartlardır.³⁴⁹

Hac, içerisinde müstakil ibadetler barındıran bir farizadır. Hac ibadetinin kamil manada eda edilebilmesi için barındırmış olduğu ibadetlerin münasip bir şekilde ifası gereklidir. Haccın niyabeten edası konusu bağlamında hem hac ibadetinin bütününde niyabet hem de hac ibadetinin cüzlerinde niyabetin meşruluğu gündeme gelmektedir. Dolayısıyla konuyu haccın bütününde ve cüzlerinde niyabet şeklinde incelemeyi gerekli görmekteyiz.

1. İbadetin Bütününde Niyabet

Bu başlık altında hac ibadetinin cüzlerine değinmeksizin bir bütün olarak hac ibadetinde niyabet konusunu dört mezhep merkezli olarak ele alacağız.

a. Farz Hacda Niyabet

Hac ibadeti her Müslümanın şartlarını yerine getiremediği hem mal hem de beden ile eda edilen külfeti ağır bir ibadettir. Gerekli şartların yerine getirilmesi durumunda başkasının aciz olan kişi yerine bu ibadeti eda etmesi meşru kılınmıştır.³⁵⁰ Hac ibadetinde niyabetin meşruiyetinin delili sünnettir. Ancak bu hususta fukaha arasında ihtilaf bulunmaktadır.³⁵¹ Caiz gören fakihlere göre delil Hz. Peygamber'den nakledilen hadislerdir. İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre "Has'am kabilesinden bir kadın gelerek: "Ey Allah'ın Resulü! Babam, Allah'ın hac ile ilgili farizasının borçlusu oldu, fakat çok yaşlı durumda, devesinin sırtında durabilecek güçte değil. Bu durumda ben onun adına haccedebilir miyim?" dedi. Allah Resulü ona : "Evet" buyurdu. Bu olay veda haccı zamanı oldu.³⁵²

Yine İbn Abbas'tan rivayet edilen bir hadise göre "Cüheyne'den bir kadın Peygamber (a.s)'a gelerek "Annem hac adağında bulundu, fakat haccetmeden öldü.

³⁴⁹ İbn Kudame, *el-Muğni*, C. III, s. 213.

³⁵⁰ Buhari, "Kitabu'l-Hac", 1.

³⁵¹ "Niyabet", *Mv.F.*, C. XLII, s. 31.

³⁵² Buhari, "Kitabu'l-Hac", 1.

Bu durumda ben onun adına haccedebilir miyim?” dedi. Bunun üzerine Allah resulü şöyle buyurdu : “Evet, onun adına haccet. Hem annen üzerinde borç bulunsaydı sen ödemeyecek miydin? O halde, Allah’a olan borçları da ödeyin, Allah vefaya en layık olandır.”³⁵³ Bu hadisi, İbn Abbas’tan Kütüb-i sitte ve onlarla birlikte Ahmed b. Hanbel de rivayet etmiştir. Ahmed b. Hanbel ve Tirmizi rivayetin bir benzerini Hz. Ali’den rivayet etmiştir ve sahih olduğuna hükmetmiştir. Aynı şekilde Ahmed b. Hanbel ve Nesai bu manada Abdullah b. Zübeyir’den “*Has’am’dan bir adam geldi...*” şeklinde bu hadisi rivayet etmişlerdir.³⁵⁴

1) Farz Hacda Niyabetin Şartları

Hac ibadetinde niyabetin caiz olması için bir takım şartlar vardır. Mezhep imamları bu şartların bazısında ittifak bazısında ise ihtilaf etmişlerdir.

a) İttifak Edilen Şartlar

i) Asilin Haccetmekten Aciz Olması

Kişinin malı ve hac yapmaya kudreti olursa o zaman farziyet bizzat kendisine taalluk eder ve tıpkı sırf bedeni ibadetlerde olduğu gibi başkasının onun yerine naib olması caiz olmaz. Bu şart mezhepler arasında ittifak edilmiş bir şarttır. Aynı zamanda kişinin hac yapmaya kudreti olur da hac yapmak için yeterli mali durumu olmazsa yine başkasının onun yerine hac yapması caiz olmaz. Çünkü bu kimse haccin farziyet şartlarına sahip değildir. Ancak kişinin malı mevcut olup da hacca gitmekten aciz olması durumunda ise zikredilen deliller çerçevesinde başkasının onun yerine hac yapması caizdir.³⁵⁵

ii) Müslüman ve Akıllı Olmak

Naibin de asilin de Müslüman olması ve akıl bakımından eksiksiz olması gerekir. Bu sebeple bir Müslümanın, kafir, deli ve akılsız için haccetmesi düşünülemeyeceği gibi bunun aksi de mümkün değildir. Nitekim kafir ve akıldan yoksun olan kimseler ibadetle mükellef değildir.³⁵⁶

iii) İhrama Girmeden Önce Niyet Etmek

Niyet bütün ibadetlerin sıhhat şartıdır. Niyetsiz amel ya da ibadet yapılamaz. Nitekim Allah Resulü şöyle buyurmuştur “Ameller niyetlere göredir. Herkes için

³⁵³ Buhari, “Kitabu-Cezai’s-Sayd”, 22.

³⁵⁴ Şevkânî, *Neylu’l-Evtâr*, C. IV, s. 338.

³⁵⁵ “Niyabet”, *Mv.F.*, C. XLII, s. 32.

³⁵⁶ Zuhayli, *el-Fıkhu’l-İslami ve Edilletuhu*, c. III, s. 118.

niyet ettiği vardır.”³⁵⁷ Aynı şekilde ibadetler niyet ile birbirinden ayırt edilir. Dolayısıyla başkasının naibi olarak hac yapacak bir kimsenin bu ibadeti yerine getirirken buna niyet etmesi gerekir. Söz gelimi bu hac falanca kimse yerinedir ya da falan adına lebbeyk diyerek bunu belirtmesi gerekir. Eğer kişinin adını unutsa amirin ya da asilin yerine diyerek niyet edebilir. Niyetin ise dil ile olması şartı yoktur. Niyet kalbin amelidir.³⁵⁸

iv) Tek Hac İçin İhrama Girmek

Naibin asil adına ihrama girerken tek bir hacca niyet etmesi gerekir. Asil adına ihrama girmekle birlikte kendi adına ya da bir başka kişi adına daha ihrama giremez. Dolayısıyla iki hacca birden niyet etmesi caiz değildir. Naib ayrı ayrı iki kişiden hac teklifi almış olsa bunlardan birini tercih etmesi gerekir.³⁵⁹

b) İhtilaf Edilen Şartlar

i) Asilin Acziyetinin Ölümüne Kadar Devam Edecek Olması

Kendisi yerine hac yapılacak olan kişinin acziyetinin kendisinden ümit kesilmiş yani iyileşmesi mümkün olmayan -yaşlılık ya da kronik hastalık gibi- acizlik halinde olması gerekir. Kişinin kendisi yerine hac yapıldıktan sonra iyileşmesi durumunda ise mezhepler arasında ihtilaf vardır.

Hanefi ve Şafii mezhebi bu hususta kendisi yerine hac yapılan kimsenin ikinci bir hac yapması gerektiğini ve başkasının onun adına hac yapmasının caiz olmadığı görüşünü benimsemişlerdir. Çünkü hac ibadetinde niyabete kendisinden ümit kesilmiş seviyede aciz olan kimse için ruhsat verilmiştir. Kişi acziyet halinden beri olduğu zaman onun sürekli aciz olmadığı açığa çıkmış olur. Dolayısıyla iyileştiği takdirde hac ibadetini bizzat kendisinin eda etmesi gerekir.³⁶⁰

Hanbeli mezhebi ise böyle bir durumda kendisi adına hac yapılan kimsenin tekrar hac yapmasının gerekmediği görüşünü benimsemişlerdir. Çünkü asil kendisine emredilen hac ibadetini naib ile de olsa yerine getirmiştir ve tıpkı iyileşmemesi durumunda olacağı gibi sorumluluktan kurtulmuştur. Kendisi haccı yapmış yerine geçer ve ikinci bir hac yapmasına gerek yoktur.³⁶¹

³⁵⁷ Buhari, “Kitabu Bed’i-l Vahyi”, 1.

³⁵⁸ “Niyabet”, *Mv.F.*, C. XLII, s. 34.

³⁵⁹ Zuhayli, *el-Fikhu’l-İslami ve Edilletuhu*, c. III, s. 119.

³⁶⁰ Kasani, *Bedaius-senai’ fi tertibi’ş-şerai’*, C.II, s. 212. ; Şirbini, *Muğni’l-Muhtac*, C. I, s. 625.

³⁶¹ Buhuti, *Keşşâfü’l-knâ’ an metni’l-İknâ’*, C. VI, s. 46.

ii) Asilin Niyabeten Hacca İzin Vermiş Olması

İzni olmaksızın başkasının yerine hac yapmak caiz değildir. Çünkü bu eylemin caiz olması niyabet yolu ile gerçekleşir. Niyabetin sabit olabilmesi için de ancak şahsın buna izin vermiş olması gerekir.³⁶² Bu şart hayattaki bir kişi için yapılacak hac hususunda geçerlidir. Ancak ölü bir kimse adına hac yapılması hususunda bu şartın gerekli olup olmadığı ihtilaf edilmiştir. Bu hususta Hanefi ve Maliki mezhebi ölen kişi şayet vasiyet etmemişse kendisi adına hac yapılamayacağı görüşünü benimsemişlerdir.³⁶³ Hanefiler buna ek olarak kişi eğer murisinin izni olmaksızın onun yerine hacceder ya da başkasına haccettirirse bu geçerli olur ve Allah'ın izniyle ölünün zimmeti bu borçtan kurtulur görüşünü benimsemişlerdir.³⁶⁴ Şafii ve Hanbeli mezhebi ise hac borcu varken ölen bir kimsenin vasiyet etsin veya etmesin tıpkı kalan malından borçlarının ödendiği gibi Allah'a olan hac borcunun da ödenmesinin gerekli olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Dolayısıyla varislerden birisinin kalan maldan almak suretiyle murisi adına haccetmesi ya da başkasına haccettirmesi vaciptir. Haccedenin varis ya da yabancı birisi olması arasında fark yoktur. Çünkü varisin izni olmaksızın yabancı birisi ölen murisin borcunu ödeyebilir ve bu kıyas ile Allah'a olan borcu da bir yabancıнын ödemesinde bir beis yoktur. Eğer ölenin bıraktığı mal haccetmeye yeterli değilse varisinin kendi malından harcayarak murisi adına haccetmesi müstehaptır.³⁶⁵

iii) Hac Masraflarının Asil Tarafından Karşılanması

Hac yolculuğunun, ibadet esnasında yeme, içme barınma gibi ihtiyaçların masrafları hac yapılan kişi tarafından karşılanmalıdır. Ancak naibin hac masraflarını üstlenip üstlenemeyeceği konusunda ihtilaf vardır. Hanefi mezhebi bu hususta hac masraflarının hepsinin ya da çoğunun haccı yaptıran kişiye temettü ya da kıran kurbanının masraflarının ise naibe ait olduğu görüşünü benimsemişlerdir.³⁶⁶ Ancak varis murisinin vasiyeti olmaksızın kendisi masrafları üstlenerek murisi yerine hac yaparsa Allah'ın izni kaydı ile meyyitin zimmeti borçtan kurtulmuş olur. Şafii³⁶⁷ ve Hanbeli³⁶⁸ mezhebi ise bu hususta hac yapan kişinin masrafları kendisinin

³⁶² "Hac", *Mv.F.*, C. XVII, s. 75.

³⁶³ Bağdadi, Abdulvehhab b. Ali, *el-İşraf 'ala Nüket'i-mesaili'l-hilaf*, Dâru İbn Hazm, yy., 1999, c. I, s. 458.

³⁶⁴ İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtar 'ala Dürri'l-Muhtar*, C. II, s. 606.

³⁶⁵ Nevevi, *el-Mecmu' şerhu'l-Mühezzeb*, C. VI, s. 75. ; İbn Kudame, *el-Muğni*, C. III, ss. 226-227.

³⁶⁶ İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtar 'ala Dürri'l-Muhtar*, C. II, s. 610.

³⁶⁷ Nevevi, *el-Mecmu' şerhu'l-Mühezzeb*, C. VI, s. 64.

³⁶⁸ Buhuti, *Keşşâfî'l-knâ' 'an metni'l-İknâ'*, C. VI, s. 51.

karşılmasının tıpkı ölünün borcunu ödemek gibi olduğunu kabul etmişler ve bu durumda yapılan haccı mutlak manada geçerli ve caiz görmüşlerdir.

iv) Naibin Kendi Yerine Hac Yapmış Olması

Şafii³⁶⁹ ve Hanbeli³⁷⁰ mezhebi başkası yerine hac yapacak olan kişinin, kendisi yerine hac yapmış olması gerektiği görüşünü benimsemişlerdir. Eğer kişi kendisi adına hac yapmadan başkası adına hac yapacak olursa onun yapmış olduğu hac kendi adına yapmış olduğu hac yerine geçer. Hanefi mezhebi ise bu hususta başkası yerine hac yapacak kişinin kendisi için hac yapmış olsun veya olmasın geçerli olacağını, ancak kendisi adına hac yapan kimsenin başkasına naib olmasının daha efdal olduğu kanaatindedir.³⁷¹

İfade edilen bu şartlar, farz olan hac ibadetinin hayatta, sağlıklı ve kuvvetli bir kişi adına niyabeten eda edilmesinin caiz olmadığını göstermektedir. Sağlıklı kişinin hac ibadetini bizzat kendisinin eda etmesi gerekir. Bununla birlikte Şafii³⁷² ve Hanbeli³⁷³ mezhebine göre hac yapmaktan aciz olan kimse adına niyabeten farz haccı eda edilebilir. Hanefi mezhebine göre ise kişinin ölüme kadar sürecek olacak bir acizliği ya da şifası umulmayan bir hastalığı varsa o takdirde o kişi adına niyabeten hac yapılabilir.³⁷⁴ Aksi takdirde mal sahibi olup iyileşebilecek şekilde hasta olan birisi için iyileşinceye kadar hacca gitmesi kendisine farz olmayacağından onun adına niyabeten haccın eda edilmesi de caiz olmaz. Maliki mezhebinin bu konuda görüşü ise mutlak manada gücü yetiyor olsun olmasın başkası adına niyabeten hac yapmak caiz değil, mekruhtur.³⁷⁵ Hayatta olan bir kimse için niyabeten hac yapmanın hükümleri bu şekildedir. Ölen bir kişi adına niyabeten farz haccı eda etme hususunda ise Hanefi³⁷⁶ ve Maliki³⁷⁷ mezhebine göre şayet kişi ölmeden önce zimmetindeki farz olan hac ibadetinin geride bırakmış olduğu maldan harcanmak suretiyle eda edilmesini vasiyet ederse o takdirde onun adına geride bırakmış olduğu malın üçte birlik kısmından alınmak suretiyle haccedilebilir. Şafii³⁷⁸ ve Hanbeli³⁷⁹ mezhebine

³⁶⁹ Nevevi, *el-Mecmu' şerhu'l-Mühezzeb*, C. VI, s. 80.

³⁷⁰ İbn Kudame, *el-Muğni*, C. III, s. 235.

³⁷¹ Mevsîli, *el-İhtiyar li-ta'lili'l-Muhtar*, C. I, s. 374.

³⁷² Şirbini, *Muğni'l-Muhtac*, C. I, s. 624.

³⁷³ Buhuti, *Keşşâfü'l-kınâ 'an metni'l-İknâ'*, C. VI, s. 45.

³⁷⁴ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, C. III, s. 144.

³⁷⁵ Desûki, *Haşiyetu'd-Desûki ala şerhi'l-kebir*, C.II, s. 17.

³⁷⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, C. III, s. 155.

³⁷⁷ Desûki, *Haşiyetu'd-Desûki ala şerhi'l-kebir*, C.II, s. 19 .

³⁷⁸ Nevevi, *el-Mecmu' şerhu'l-Mühezzeb*, C. VI, s. 72.

³⁷⁹ Buhuti, *Dakaiku uli'n-nuha li şerhi'l-münteha*, C. I, s. 519.

göre ise zimmetinde farz hac borcu varken ölen bir kimse adına vasiyet etmiş olsun olmasın geride kalan malının tümünden harcanmak suretiyle niyabeten hac ibadeti eda edilir.

2) Nafile Hacda Niyabet

Nafile ve nefl kelimeleri, geniş anlamıyla dinen farz ve vâcip niteliğinde olmaksızın mükelleften yapılması istenen malî ve bedenî ibadetleri, dar anlamıyla farz, vâcip ve sünnet ibadetler dışında kişinin daha fazla sevap kazanmak için kendi isteğiyle yaptığı malî ve bedenî ibadetleri ifade eder.³⁸⁰ Bu bağlamda nafile olarak eda edilen hac ibadetine niyabetin hükümleri farz hacdaki niyabetin hükümlerinden farklılık arz eder.

Hanefi³⁸¹ ve Hanbeli³⁸² mezhebine göre mutlak manada başkasının yerine niyabeten nafile hac yapmak caizdir. Çünkü nafile ibadet farz ibadet gibi değildir. Nafile ibadetlerde genişlik vardır. Maliki mezhebine göre nafile de olsa başkası adına hac yapmak mekruhtur.³⁸³ Şafii mezhebine göre ise hayatta olup aciz olmayan kimse adına ve vasiyet etmeden ölmüş olan kimse adına nafile hac yapmak caiz değildir.³⁸⁴

2. İbadetin Cüzünde Niyabet

Bu başlık altında hac ibadetinin ihtiva etmiş olduğu tavaf, sa'y ve remy-i cimar gibi ibadetlerde niyabetin caiz olup olmadığı konusu ele alınacaktır.

a. Tavafta Niyabet

Sözlükte “bir şeyin çevresinde dönmek, dolaşmak” anlamındaki³⁸⁵ tavâf kelimesi fıkıh terimi olarak usulüne uygun şekilde Kâbe'nin etrafında dönmeyi ifade eder. Kâbe sol tarafa alınarak Hacerülesved hizasından başlanıp aynı noktada tamamlanan her dönüşü “şavt” ve yedi şavta tavaf adı verilir.³⁸⁶

Tavaf ibadeti, hac ibadetinin rükünlerinden birisidir. Tavafta eda edilmesi için gereken bir takım şartlar vardır. Tavaf ibadetinin eda edilebilmesi için hacının yedi şavtı kabe etrafında dönmesi gerekir. Yedi şavtın gerçekleştirilmesi hacının bizzat kendisinin tavaf etmesiyle ya da sağlıklı olduğu halde başkasının onu tavaf ettirmesi

³⁸⁰ Fahrettin Atar, “Nafile”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXII, s. 290.

³⁸¹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, C. III, s. 146.

³⁸² İbn Kudame, *el-Muğni*, C. 3, s. 227.

³⁸³ Desûki, *Haşiyetu'd-Desûki ala şerhi'l-kebir*, C.II, s. 18.

³⁸⁴ Nevevi, *el-Mecmu' şerhu'l-Mühezzeb*, C. VI, s. 77.

³⁸⁵ İbrahim Mustafa vd., *el-Mu'cemu'l-Vasît*, Daru'l-Da've, yy., ty., C. II, s. 570.

³⁸⁶ Salim Öğüt, “Tavaf”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XL, s. 178.

ile gerçekleşsin fark etmez. Tavaf farzının eda edilmesi ve zimmetten düşmesi için yeterli olur.³⁸⁷ Ancak eğer hastalık, yaşlılık gibi sebeplerden dolayı kendisi eda etmekten aciz olursa o takdirde başkasının onun yerine niyabeten tavaf edemeyeceği hususunda dört mezhebin ittifakı vardır.³⁸⁸ Nitekim niyabette bir işi başkası yerine onun adına yapmak vardır, ancak tavafta bu söz konusu değildir. Tavafı eda etmekten aciz olan kişi, diğer hacılar tarafından taşınmak ya da bineğe bindirilmek suretiyle tavaf ettirilebilir.

Tavafın, haccın cüzü olarak değerlendirilmekle beraber nafîle ve adak olarak eda edilmesi durumunda müstakil bir ibadet olarak değerlendirilmesi de mümkündür. Nafîle ibadetlerde niyabeten edanın aslında yapılan sevabın bağışlanması olduğu kanaatinden hareketle nafîle niyetiyle eda edilecek tavafın niyabeten eda edilmesinin caiz olduğunu söyleyebiliriz. Aynı zamanda adak olarak niyet edilmesi durumunda ilgili başlıklar altında açıklandığı üzere ibadetin çeşidiyle doğrudan bağlantılı olduğundan adak adanan tavafata niyabetin caiz olmayacağı kanaatindeyiz.

b. Sa'yda Niyabet

Sözlükte “çalışmak; yürümek, koşmak”³⁸⁹ gibi anlamlara gelen sa'y, fıkıh terimi olarak hac ve umre tavaflarından sonra Safâ tepesinden başlayarak dördü gidip, üçü dönüş olmak üzere Safâ ile Merve tepeleri arasında toplam yedi defa gidip gelmeyi ifade eder.³⁹⁰ Sa'y, Hanefî mezhebine göre vacip, cumhura göre ise haccın rükunlarından bir rükün yani farz bir ibadettir.³⁹¹

Sa'y ibadetinin eda edilebilmesi için gerekli bazı şartlar vardır. Bunlardan biri güç yetirebilenler için yürüyerek eda edilmesidir. Hanefî³⁹² ve Maliki³⁹³ mezhebine göre özrü olmadığı halde binek üzerinde ya da taşınmak suretiyle sa'y yapan birisi vacibi özürsüz terk etmesinden ötürü kan akıtması ya da sa'yını iade etmesi gerekir. Şafii³⁹⁴ ve Hanbeli³⁹⁵ mezhebine göre herhangi bir ceza ödemesi gerekmez, ancak efdal olanı terk etmiş olur. Hasta ve aciz olan kişinin sa'y yapmaktan mahrum

³⁸⁷ “Tavaf”, *Mv.F.*, C. XXIX, s. 123.

³⁸⁸ İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtar 'ala Dürri'l-Muhtar*, C. II, s. 526; Sâvî, *Bulğatü's-sâlik li-Akrebi'l-mesâlik*, C. II, s. 10; Şirbini, *Muğni'l-Muhtac*, C. I, ss. 614-615; Buhuti, *Keşşâfü'l-kınâ' 'an metni'l-İknâ'*, C. VI, s. 26.

³⁸⁹ İbrahim Mustafa vd., *el-Mu'cemu'l-Vasît*, C. I, s. 431.

³⁹⁰ Salim Ögüt, “Sa'y”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXVI, s. 206.

³⁹¹ “Sa'y”, *Mv.F.*, C. XXV, s. 12.

³⁹² İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, C. II, s. 495.

³⁹³ Desûki, *Haşiyetu'd-Desûki ala şerhi'l-kebir*, C.II, s. 40.

³⁹⁴ Şirbini, *Muğni'l-Muhtac*, C. I, s. 657.

³⁹⁵ İbn Kudame, *Muğni*, C. III, s. 358.

kalması durumunda tavaf ibadetinde olduğu gibi başkaları tarafından taşınmak ya da bineğe bindirilmek suretiyle sa'y yaptırılır. Onun adına niyabeten sa'y ibadetinin eda edilmesi dört mezhebin ittifakıyla caiz değildir.³⁹⁶

c. Arafat Vakfesinde Niyabet

Sözlükte³⁹⁷ “durmak, ayakta durmak, bir yerde beklemek” anlamındaki vakfe terim olarak hac ibadetini yerine getiren kişinin belirli bir zaman diliminde belirli yerlerde bir süre durmasını ifade eder. Vakfenin yapıldığı Arafat ve Müzdelife bölgelerine mevkiif denilir.³⁹⁸

Arafat vakfesinin haccın esas rüknü olduğu kitap, sünnet ve icma deliliyle sabittir.³⁹⁹ Kitaptan delil Allah Teala'nın “ Sonra insanların akın ederek indiği yerden siz de inin...” âyetidir. Nitekim âyette geçen inme ifadesinden maksat Arafat'tan inmek manasında olup ifade emir formunda geldiğinden farziyet manasını içermektedir.⁴⁰⁰ Sünnetten delil ise Hz. Peygamberin “Hac Arafat'tır.” hadisidir.⁴⁰¹ Hz. Peygamber'in ve sonrasındaki sahabelerin ve tabiinin uygulamaları Arafat'ta vakfenin haccın rüknü olduğunda icmâin bulunduğunu göstermektedir.⁴⁰²

Arafat vakfesinin geçerli olması için dört mezhebin ittifakıyla hac için ihrama girmiş olma, belirlenen yerde ve vakitte vakfeye durma şartlarının bulunması gerekir. Hanefi⁴⁰³ ve Mâlikîler'e⁴⁰⁴ göre muhrimin Arafat vakfesini uyanık, uykuda ve baygın vaziyette geçirmesi, vakfeye niyet edip etmemesi vakfenin sıhhatine zarar vermez. Abdestsiz, cünüp, hayız veya nifas halinde olan kimselerin vakfesi de geçerlidir. Nitekim Hz. Peygamber vakfe günü ay başı halindeki Hz. Aişe'ye, “Kâbe'yi tavaf dışında hacıların yaptığı diğer hac ibadetlerini sen de yap” buyurmuştur.⁴⁰⁵ Şafi⁴⁰⁶ ve Hanbeliler'e⁴⁰⁷ göre vakfenin geçerli olması için ibadet ehliyetinin var olması gerekir; bu nedenle vakfe süresi içinde bayılan veya aklını yitiren kimsenin vakfesi, dolayısıyla haccı sahih olmaz ve kazâ edilmesi gerekli olur.

³⁹⁶ İhlil, *en-Niyabetu fi'l-İbadat*, s. 341.

³⁹⁷ İbrahim Mustafa vd., *el-Mu'cemu'l-Vasîf*, C. II, s. 1051.

³⁹⁸ Menderes Gürkan, “Vakfe”, *Türkiye Diyânet Vakfî İslam Ansiklopedisi*, C. XLII, s. 463.

³⁹⁹ “Hac”, *Mv.F.*, C. XLIX, s. 17.

⁴⁰⁰ Cessas, *Ahkâmu'l-Kur'an*, C. I, s. 375.

⁴⁰¹ Tirmizi, “maceTefîr”, 3.

⁴⁰² “Hac”, *Mv.F.*, C. XLIX, s. 17.

⁴⁰³ Kâsâni, *Bedaius-senai' fi Ttertibi'ş-şerai'*, C. II, ss. 125-127.

⁴⁰⁴ Karâfi, *ez-Zehîra*, C. III, ss. 257-258.

⁴⁰⁵ Buhari, “Hac”, 81.

⁴⁰⁶ Nevevi, *el-Mecmu' Şerhu'l-Muhezzeb*, C. VI, ss. 462-463.

⁴⁰⁷ İbn Kudame, *el-Muğni*, C. III, s. 239.

Kaynaklarda Arafat'ta vakfenin niyabeten durumu beyan edilmemiş olsa da dört mezhebin vakfenin sıhhat şartları hususundaki görüşleri esas alındığında niyabeten vakfe yapmanın caiz olmadığı görünmektedir. Görüldüğü üzere Hanefi ve Malikilere göre uyku ve baygınlık halinde olanların vakfesinin sıhhati yine vakfede bulunmalarıyla gerçekleşmektedir. Kendilerinin içerisinde buldukları arızı haller bu ibadeti onların yerine başkasının eda etmesine izin vermemektedir. Şafi ve Hanbeliler'in ise orada bulunsalar dahi uyuyan ya da baygın kimsenin vakfesinin sahil olmayacağı yönündeki görüşleri onlar adına niyabeten vakfe yapmanın evleviyetle caiz olmayacağını göstermektedir.

d. Remy-i Cimarda Niyabet

“Remy” kelimesi sözlükte “atmak, fırlatmak” manalarına,⁴⁰⁸ cemre kelimesi ise “kor parçası; çakıl taşı” gibi mânalara gelmektedir.⁴⁰⁹ Bir fıkıh terimi olarak hacıların kurban bayramı günlerinde Mina'da attıkları küçük taşların her birini ve bu taşların atıldığı üç ayrı yeri ifade eder. Bu yerlere taş atılması işine de remy-i cimâr denir.⁴¹⁰

Haccın bir parçası olan remy-i cimar ibadeti ulemanın ittifakıyla haccın vaciplerinden kabul edilmektedir.⁴¹¹ Haccın vaciplerinden olmasının delili sünneti seniyyedir. Nitekim Allah Resulü kendisine gelip “ Bilemedim de şeytan taşlamadan önce kurban kestim” diyen sahabeye “ Taş at, günahı yok” buyurmuştur.⁴¹²

Vacip olması sebebiyle şeytan taşlama ibadeti haccın olmazsa olmaz parçalarından biridir. Taşlamanın eksik kalması hac ibadetinde noksanlığa sebep olur. Bu sebeptendir ki dört mezhebe göre başkasının yerine şeytan taşlamak ruhsat olarak caiz görülmüştür. Bizzat kendisi şeytan taşlamaya güç yetiremeyen bir kimsenin bir başkasının kendisi yerine şeytan taşlamasını istemesi gerekir. Ancak naibin kendi yerine şeytan taşlamış olması gerekmektedir. Eğer kendisi adına şeytan taşlamamışsa önce tümüyle kendisi üzerine vacip olan taşlama işlemini gerçekleştirip daha sonra naib olduğu kişi adına şeytan taşlayabilir ve bu menubun anı adına geçerli olur. Hanefi⁴¹³ Şafii⁴¹⁴ ve Hanbeli⁴¹⁵ mezhebinin görüşü bu doğrultudadır.

⁴⁰⁸ İbrahim Mustafa vd., *el-Mu'cemu'l-Vasît*, C. I, s. 374.

⁴⁰⁹ İbrahim Mustafa vd., *el-Mu'cemu'l-Vasît*, C. I, s. 134.

⁴¹⁰ M. Özgü Aras, “Cemre”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. VII, s. 340.

⁴¹¹ “Ramy”, *Mv.F.*, C. XXIII, s. 150.

⁴¹² Buhari, “İlim”, 24.

⁴¹³ Serahsi, *el-Mebsut*, C. IV, s. 69.

⁴¹⁴ Şirbini, *Muğni'l-Muhtac*, C. I, s. 615.

⁴¹⁵ İbn Kudame, *Muğni*, C. 3 s. 242

Maliki mezhebine göre de niyabeten şeytan taşlamak caizdir, ancak bu menubun anının üzerinden günahı düşürmek içindir. Nitekim aciz olan kişiden niyabeten şeytan taşlanmış olsa da şeytan taşlama ibadetinin bizzat yerine getiremediğinden ötürü bu kimsenin kan akıtması gerekir.⁴¹⁶

3. Niyabeten Haccın Edasında Tâli Meseleler

Hac ibadetinin niyabeten edası esnasında ortaya çıkabilecek bir takım durumlar vardır. Bunlar naibin ihrama nereden gireceği, asile muhalif davranması, hac yasaklarını çiğnemesi ve muhsar kalması gibi vakalardır. Hem asili hem naibi ilgilendiren bu önemli mevzuların değerlendirilmesinin önem arz ettiği kanaatindeyiz.

a. Naibin İhrama Girmesi

Hac ibadetinin niyabeten eda edilmesi noktasında naibin niyabete nerden başlayacağı konusu önem arz etmektedir. Mikat sınırından mı yoksa asile hac ibadetinin farz olduğu yerden yani evinden mi başlayacağı ulema arasında ihtilafa sebep olmuştur.

Naibin hacca asilin bölgesinden başlaması gerekir. Çünkü hac gerek acizin gerekse ölünün kendi bölgesinden başlaması farz olmuştur. Dolayısıyla naibin de asile oradan naiblik etmesi gerekir. Eğer asilin iki vatani varsa bunların en yakınından naib tayin edilir. Hacca çıkan biri yolda öldüğü takdirde öldüğü yerden onun adına hacca devam edilir. Çünkü ölen kişi böylece üzerine düşenin bir bölümünü gerçekleştirmiş olduğundan aynı hususların tekrarlanması gerekmemektedir. Aynı şekilde naibi yolda ölmüş olsa hacca onun kaldığı yerden devam edilir. Hanbelilerin bu durumdaki görüşü bu şekildedir.⁴¹⁷ Hanefiler de bu bağlamda naibin ihrama asilin bölgesinden girmesi gerektiği görüşündedir. Aynı zamanda kendisi adına hac yapılan kişi ölmüş olsa ve ölmeden önce masrafları, mekanı belirlese uygulama onun belirlediği ve istediği şekilde gerçekleşir. Ancak herhangi bir belirleme yoksa asilin bölgesinden ihrama girmesi şarttır.⁴¹⁸ Şafilere ise naibin asilin mikatından ihrama girmesinin gerektiği görüşünü benimsemişlerdir. Çünkü hac ibadetleri mikattan itibaren lazım gelir.⁴¹⁹

⁴¹⁶ Desûki, *Haşiyetu'd-Desûki ala şerhi'l-kebir*, C.II, s. 48.

⁴¹⁷ İbn Kudame, *el-Muğni*, C. III, s. 234.

⁴¹⁸ İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtar 'ala Dürri'l-Muhtar*, C. II, s. 600.

⁴¹⁹ Nevevi, *el-Mecmu' şerhu'l-Mühezzeb*, C. VI, s. 84.

b. Naibin Asile Muhalif Davranması

Başkası yerine hac ibadetini ifa edecek kişi, asilin emir ve talimatlarını olduğu gibi yerine getirmekle yükümlüdür. Eğer yerine getirmezse asile karşı muhalif davranmış sayılır. Bu bağlamda naibin hangi durumlarda asile muhalif davranmış sayılıp sayılmayacağı hususunda mezhepler arasında ihtilaf vardır. Malikiler niyabeten haccı genel olarak mekruh gördüklerinden ötürü kaynaklarda konuyla ilgili malumat tespit edilememiştir. Dolayısıyla bu husustaki ihtilafı Hanefi ve Hanbeli mezhebi merkezli izah edip yeri geldikçe Şafii mezhebinin görüşlerine de yer vereceğiz.

1) Hanefi Mezhebine Göre Naibin Muhalif Olması

Asil tarafından naibe ifrad haccı yapması emredildiği halde naib ifrad yerine kıran haccı yaparsa Ebu Hanife'ye göre asile muhalif davranmış olur ve hac masraflarını karşılamak zorunda kalır. Çünkü emredilene yerine getirmemiştir. Belli bir yolculuk ve uygulamadan sorumlu iken bu sorumluluğu kendisine yükleyen emrine uymamıştır. Dolayısıyla tazmin etmek durumundadır.⁴²⁰ Muhammed eş-Şeybani ve Ebu Yusuf'a göre naibin bu uygulaması istihsanen asilin emri yerine geçer. Dolayısıyla söz konusu uygulama haccı ve umreyi bir arada yapma sebebiyle asile muhalif olmuş olmaz. Çünkü o emredilene yaptığı gibi ayrıca fazla bir hayır da yapmıştır. Esasen fazla hayır konusunda izinli de sayılır. Netice itibariyle onun muhalefeti hayır yönündedir.⁴²¹

Kendisine haccetmesi emredildiği halde umre yaparsa masrafları tazmin eder. Çünkü emre uymamıştır. Şayet asil durumundan haberdar olursa hac ibadeti zimmetinden düşmüş sayılmaz. Başka bir güvenilir naib aracılığı ile hac ibadetini niyabeten eda ettirmesi gerekir. Ancak durumdan haberi olmazsa kendisinden sorumluluk düşmüş sayılır. Naib umre yapsa da sonra Mekke'den başlayarak haccetse, Hanefilerin ittifakı ile masraf bedellerini karşılar. Çünkü kendisine yolculuk yaparak haccetmesi emredilmişken o, bu haccı yolculuk yapmadan gerçekleştirmiş olmaktadır.⁴²²

Asil, haccın binekli veya yaya olarak yapılması konusunda herhangi belirleme yapmadığı halde naib haccı yürüyerek gerçekleştirirse muhalif sayılır ve yol

⁴²⁰ İbn Nüceym, *Bahru'r-Raik ŞerhuKenzi'd-Dekaik*, C. III, s. 68.

⁴²¹ Kasani, *Bedaius-senai' fi tertibi's-şerai'*, C. II, s. 213.

⁴²² Kasani, *Bedaius-senai' fi tertibi's-şerai'*, C. II, s. 214.

masraflarını tazmin etmek zorunda kalır. Çünkü belirleme yapılmadığı takdirde hac konusundaki emir şer'i dilde binekli olarak haccedilmesi gerektiği anlamına gelir. Nitekim Allah Teala'nın emri bu şekilde gelmiştir. Dolayısıyla mutlak olarak hac yapılmasının istenmesi binekli olarak yapılması gerektiği anlamına gelir ve yürüyerek hacceden naib emre uymamış olacağından muhalif sayılır.⁴²³

Naibe iki kişi birden kendi yerlerine hac yapmasını teklif etseler ve o da ikisi adına birden ihrama girse aykırı hareket etmiş sayılır. Şayet onların malından masraf yapmışsa her ikisine de hem dinen hem de hukuken masraflarını iade etmesi gerekir. Nitekim asillerin her biri naibe eksiksiz bir hac yapmasını emretmişken o bunu yapmamış ve emirlerini yerine getirmemiştir. Böyle olunca da adlarına yaptığı hac yerini bulmamakta ve masraf bedellerini karşılamak durumuna düşmektedir. Burada yaptığı hac kendi adına gerçekleşmiş olmaktadır. Çünkü esas olan her işin onu yapan adına gerçekleştiğidir. Başkası adına gerçekleşmesi onun bunu istemesi ile mümkündür. Böylece bu kişi aykırı davranışı ile yaptığı işi başkasına ait kılmamakta ve netice itibariyle fiili kendine kalmaktadır.⁴²⁴ İki kişiden biri hac, diğeri umre yapmasını emretse, eğer her ikisini birlikte yapmaya, yani kıran haccı yapmaya izin vermemişlerse tercih edilen görüşe göre muhalif olmuş olur. Çünkü bu durumda naib yalnız hac seferine görevlendirilmişken o buna umreyi eklemekle aykırı davranmış olur.⁴²⁵

Naibin asilden hac masraflarını tahsil edip haccetmediği halde haccı eda ettiğini söylemesi durumu düşünülecek olursa asilin durumdan haberi olmaması halinde zimmetinden hac borcu düşmüş sayılır. Ancak asil durumdan haberdar olursa naibin tam manasıyla asile muhalif davranışı sabit olduğundan hac ibadeti zimmetinden düşmüş olmaz. Asilin hac ibadetini başka bir naib aracılığı ile eda etmesi gerekir. Bu durum her ne kadar Hanefi mezhebi kaynaklarında belirtilen şekliyle ele alınmamış olsa da zamanın fesada uğraması ve insanların birbirlerine olan güvenlerinin zayıflaması sebebiyle gerçekleşmesi mümkün olabilecek bir davranıştır. Burada zikredilen hükmün zekat bahsinde vekilin zekatı ehli olmayan birisine vermesi durumunda ortaya çıkacak hükümlere kıyasla varsayılabilir.⁴²⁶

⁴²³ Kasani, *Bedaius-senai' fi tertibi ş-şerai*, C. II, s. 215.

⁴²⁴ Zihni Efendi, *Ni'met-i İslam*, s. 364.

⁴²⁵ Kasani, *Bedaius-senai' fi tertibi ş-şerai*, C. II, s. 216.

⁴²⁶ "Zekat", *Mv.F.*, C. XXIII, ss. 333-334.

2) Hanbeli Mezhebine Göre Naibin Muhalif Olması

Hanbeli ve Şafiilere göre asil tarafından naibe ifrad haccı yapması emredildiği halde naib ifrad yerine kıran haccı yaparsa muhalif davranmış olmaz ve bir şey tazmin etmesi gerekmez. Hanbeli ve Şafililerin bu olaya bakış açısı İmam Muhammed ve İmam Ebu Yusuf'un bakış açısı gibidir. Şöyle ki naib emredilene yaptığı gibi bir de fazladan hayra vesile olduğu görüşünden hareketle böyle bir haccın sıhhatine ve hiç bir şekilde tazmin durumunun doğmadığına hükmetmektedirler. Nitekim, bu durum bir dinarla bir koyun almak için görevlendirilen kimsenin o dinarla iki koyun almasına benzer.⁴²⁷

Başkası adına haccetmekle görevlendirilen bir kimse mikattan kendisi adına temettü haccı veya umre yapsa daha sonra da üstlendiği haccı yerine getirirse, bu durumda eğer mikata çıkmış ve orada hac ihramına girmişse muhalif davranmış olmaz ve bir şey tazmin etmesi gerekmez. Şayet ihrama Mekke'de girerse mikatı terk etme cezası olarak kan akıtması gerekir. Ayrıca mikat ile Mekke arasındaki ihramsızlık farkını masraf bedelinden düşmek ve iade etmek zorundadır. Mikatı ihramsız olarak geçmesinde de daha sonra ihrama girmesi halinde de doğacak sonuç aynı olur.⁴²⁸ Bu aynı zamanda Şafii mezhebinin görüşüdür.⁴²⁹

Naib kendisine temettü haccı emredildiği halde kıran haccı yaparsa bu hac asil adına geçerli olur. Çünkü her ikisini de yapmaya görevlendirilmiştir. İkisinin birbirinden ayrıldığı nokta, asilin naibe hac için ihrama Mekke'den girmesini emretmiş olmasına rağmen naibin ihrama mikattan girmiş olmasıdır. Buna göre masraf bedeli olarak aldığından hiçbir şey iade etmez.⁴³⁰ Şafii mezhebi de bu görüşü benimsemiştir.⁴³¹

Biri hac diğeri umre için olmak üzere iki kişi adına naiblik yapacak bir kimse asillerin izin vermesiyle bu iki ibadeti birleştirerek yapsa muhalif davranmış olmaz. Ancak asillerin izinleri olmadığı halde birleştirerek eda ederse yine geçerli olur fakat her iki kişiden aldığı masraf bedellerinin yarısını tazmin etmesi gerekir. Emredilene yapmakla birlikte asıl itibariyle değil, ancak sıfat bakımından muhalefette bulunduğu

⁴²⁷ İbn Kudame, *el-Muğni*, C. III, s. 228; Nevevi, *el-Mecmu' şerhu'l-Mühezzeb*, C. VI, s. 99.

⁴²⁸ İbn Kudame, *el-Muğni*, C. III, ss. 227-228.

⁴²⁹ Nevevi, *el-Mecmu' şerhu'l-Mühezzeb*, C. VI, ss. 138-139.

⁴³⁰ İbn Kudame, *el-Muğni*, C. III, s. 228.

⁴³¹ Nevevi, *el-Mecmu' şerhu'l-Mühezzeb*, C. VI, ss. 138-139.

ve böylece onlar adına izinsiz yolculuk yaptığı için iade etmek zorundadır. Temettü yapması gerekirken kıran haccı yapan kimse için de hüküm böyledir.⁴³²

c. Naibin Hac Yasaklarını Çiğnemesi

Naibin asil tarafından emredilene muhalif davranması dışında bir de emredilene yerine getirirken haccın ya da umrenin fiillerine aykırı davranması durumu söz konusu olabilir. Aykırı davranmasından kastedilen hac ibadeti ifa edilirken ihram yasaklarını işlemek, vaciplerini terk etmek ya da ibadeti ifsat edecek şeyler yapmaktır.

İhrama girmiş olan bir Müslüman erkeğin özürsüz olarak dikişli elbise giymesi veya başını örtmesi, kadının yüzünü örtmesi, her ikisi için de vücuttaki saçın kesilmesi, kılların giderilmesi, tırnakların kesilmesi, güzel koku sürülmesi, avlanılması, harem sınırları içerisindeki ağaç veya bitkilerin kesilmesi ya da koparılması ve son olarak da cinsi münasebette bulunulması yasaktır.⁴³³ Bu yasaklar işlendiğinde miktarı ve çeşidine göre sadaka ya da kurban kesme cezasının ödenmesi gerekir. Böyle bir durumda hac için görevlendirilen bir kişi kurban kesmeyi gerektiren bir harekette bulunduğu, bundan tamamen kendisi sorumlu olur. Aynı zamanda başkası yerine hacceden bir kimse Arafat'ta vakfeden önce cinsel ilişkide bulursa haccı bozulur asilin her ne kadar bir sorumluluğu olmasa da haccın iade edilmesi gerekir. Naib daha önce adına haccettiği kişi hesabına yaptığı harcamaları iade eder ve kazası sırasındaki giderleri de kendisi öder. Özetlersek diyebiliriz ki, hac ibadeti eda edilirken naibten kaynaklı olarak ödenmesi gereken cezalar naibin, kaynaklanmayanlar ise asilin hesabınadır.⁴³⁴

d. Naibin İhsarı

İhsar lügatte "menetme, engelleme" demektir.⁴³⁵ Şer'i' manası ise ihrama girmiş olan bir Müslümanın ister düşman korkusu ister hastalık isterse hapsedilmekten dolayı hac fiillerinden engellenmesi ya da geri kalmasıdır.⁴³⁶

Bu engel, Hanefi mezhebine göre, düşman, hastalık, nafakanın tükenmesi, hapis, bir uzvunun kırılması, topal olması gibi ihramlıyı girdiği ihramı tamamlamaktan hakikaten veya şer'an alıkoyan sebeplerden biri olabilir. Mekke'de

⁴³² İbn Kudame, *el-Muğni*, C. III, s. 228.

⁴³³ Salim Ögüt, "İhram", *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXI, s. 540.

⁴³⁴ Zuhayli, *el-Fıkhü'l-İslami ve Edilletuhu*, C. III, s. 120.

⁴³⁵ İbrahim Mustafa vd., *el-Mu'cemu'l-Vasît*, C. I, s. 178.

⁴³⁶ Cürcani, *Kitabu't-Ta'rifât*, s. 69.

bulunup da iki rüknü yani tavaf ve vakfeyi eda etmekten menolunan kimse de muhsar sayılır. Şayet bunlardan birini yapabilirse muhsar olmaktan çıkar. Çünkü tavaf etmeye muktedir olursa tavaftan sonra ihramdan çıkabilir. Vakfe yapma imkanı bulmuşsa haccı tamam olmuş, muhsar olmaktan çıkmış olur.⁴³⁷

Cumhurun nazarında ihramlının muhsar sayılabilmesi için engelin bir düşman olması lazımdır. İhrama girdikten sonra bir düşman tarafından yapılan engelleme icma ile tahallülü (ihramdan çıkmayı) mübah kılar. Hastalık, ödeyebileceği bir borç yüzünden hapsolma, nafakasının kaybolması gibi özürler sebebiyle tahallül caiz değildir. Hastalanan kimse iyileşinceye kadar sabreder, iyileşince ihramına girdiği hac veya umreyi tamamlar. Borçlu, borcunu ödedikten sonra haccına devam eder. Eğer hapisteyken haccı kaçırırsa Mekke'ye kadar gidip umre yaptıktan sonra ihramdan çıkması, haccı da kaza etmesi lazımdır. Nafakasını kaybeden kimse ise eğer yanında hedy (kurbanlık hayvan) varsa kesilmesi için onu Mekke'ye gönderir, kendisi ise Mekke'ye ulaşınca kadar ihramlı olarak kalır. Hasılı, düşman dışında hastalık, topallık, nafakasını yitirme, yolunu kaybetme gibi sebeplerle Mekke'ye varamayan kimsenin ihramdan çıkması caiz olmaz. Sabredip özrünün ortadan kalkmasını beklemesi gerekir.⁴³⁸

Muhsar olan birinin ihramdan çıkabilmesi için harem bölgesine kesilmek üzere bir kurban göndermesi gerekmektedir. Başkası yerine hac ibadetini ifa ederken muhsar olan naibin göndereceği kurbanın bedelini asil karşılamak zorundadır. Çünkü bu kurban adına hac yapılanın hesabınadır. Dolayısıyla hacıyı bu sorumluluğa iten, asilin kendisi olmaktadır. Öyle olduğu için de karşılığını yine kendisi ödeyecektir.⁴³⁹

B. Umre

Sözlükte “ziyaret, Kâbe ziyareti; imar” anlamlarına⁴⁴⁰ gelen umre fıkhîta ihrama girerek Kâbe'yi tavaf edip Safâ ile Merve arasında sa'y yapmayı ifade eder.⁴⁴¹ Gerek eda mekânı gerekse âdâb ve erkânı bakımından hac ve umrenin birçok ortak noktası vardır. Ancak hac hicrî takvimin belirli ay ve günlerinde eda edilen, umrede yapılanların yanında Arafat ve Müzdelife vakfeleri, Mina'da geceleme, şeytan taşlama gibi başka fiilleri de içeren kapsamlı bir ibadet ve İslâm'ın temel

⁴³⁷ Mevsîli, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-muhtar*, C. I, s. 235.

⁴³⁸ “İhsâr”, *Mv.F.*, C. II, s. 197.

⁴³⁹ Zuhayli, *el-Fıkhü'l-İslami ve Edilletuhu*, C. III, s. 120.

⁴⁴⁰ İbrahim Mustafa vd., *el-Mu'cemu'l-Vasît*, C. II, s. 626.

⁴⁴¹ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, C. IV, s. 265.

şartlarından biri olması dolayısıyla hac ve umreyi birbirinden ayırmak için hacca “büyük hac”⁴⁴² umreye “küçük hac”⁴⁴³ denilir. Umre kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de aynı âyet içinde iki defa⁴⁴⁴, bir âyette⁴⁴⁵ de fiil şeklinde geçer.⁴⁴⁶

Başkasının yerine umre ibadetini ifa etme noktasında dört mezhebin genel görüşü niyabeten hac ibadetini ifa etme hususundaki görüşleri ile paralellik arz etmektedir. Nitekim umre ibadeti de hac ibadeti gibi hem mal ile hem de beden ile eda edilen bir ibadettir. Hanefî mezhebine göre başkasının yerine o kişinin emri olmak kaydıyla umre ibadeti yerine getirilebilir.⁴⁴⁷ Şafî mezhebine göre de ölen adına ya da ibadeti yerine getirmekten aciz olan kimse adına umre ibadeti eda edilebilir. Aynı şekilde kendi zimmetinde vacip olan umre ibadetini eda etmeye fırsat bulup ölünceye kadar eda etmeyen kişi adına da geride bıraktığı malından kendisi adına umre ibadeti yapılabilir. Bu meselelerin tümünde umre ibadeti Şafî mezhebine göre hac ibadeti gibidir.⁴⁴⁸ Hanbelî mezhebine göre ise izin vermesi kaydıyla hayatta olan bir kimse adına umre ibadeti eda edilebilir. Çünkü bu niyabeti kabul eden bir ibadettir. Ölen kimse adına da umre ibadeti eda edilebilir. Bunun için ise ölen kişinin hayattayken vasiyet ya da iznine gerek yoktur.⁴⁴⁹ Son olarak Maliki mezhebine göre umre ibadetinin niyabeten eda edilmesi her ne kadar sahîh olarak gerçekleşse de mekruhtur.⁴⁵⁰

C. Kurban

Arapça’da gerek maddî gerekse mânevî her türlü yakınlığı ve yakın olmayı kuşatacak bir anlam yelpazesine sahip olan kurbân kelimesi terim olarak kendisiyle Allah’a yaklaşılacak şeyi, özel olarak da Allah’a yakınlık sağlamak, yani ibadet (kurbet) amacıyla belli vakitte belirli cinsten hayvanları kesmeyi ve bu amaçla kesilen hayvanı ifade eder.⁴⁵¹ Kurban ibadeti, zekat ve bayram namazları gibi hicretin ikinci senesinde meşru kılınmış, meşruiyeti kitap sünnet ve icma ile sabit

⁴⁴² Tevbe, 9/3.

⁴⁴³ Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *el-İhsân fî takrîbi sahihi İbn Hibbân*, Müessesetü’r Risale, Beyrut 1988, C. XIV, s. 504.

⁴⁴⁴ Bakara, 2/196.

⁴⁴⁵ Bakara, 2/158.

⁴⁴⁶ Mehmet Boynukalın, “Umre”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XLII, s. 150.

⁴⁴⁷ Damad Abdurrahman Gelibolulu Şeyhizade, *Mecmaü’l-enhur fî şerhi Mülteka’l-ebhur*, Dâru İhyai’t-Türasi’l-Arabi, yy., ty., C. I, s. 307.

⁴⁴⁸ Şirbini, *Muğni’l-Muhtac*, C. I, s. 624.

⁴⁴⁹ İbn Kudame, *el-Muğni*, C.III, ss. 226-227.

⁴⁵⁰ İliş, *Minehu’l-celil ‘alâ Muhtaşari’s-Şeyh Halil*, C. II., s. 213.

⁴⁵¹ Ahmet Güç, “Kurban”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXVI, s. 433.

olmuştur.⁴⁵² Kur'an-ı Kerim'den meşruiyetinin delili Allah Teala'nın "Rabbin için namaz kıl ve kurban kes"⁴⁵³ âyeti ile "Kurbanlık develeri de size Allah'ın nişanelerinden kıldık"⁴⁵⁴ âyetidir. Sünnetten meşruiyetinin delili bir takım hadislerdir ki, Hz. Aişe'nin rivayet etmiş olduğu şu hadis bunlardan biridir: "Ademoğlu kurban bayramı gününde kan akıtmaktan daha sevimli bir iş ile yüce Allah'a yaklaşabilmiş değildir. Kanını akıttığı hayvan kıyamet günü boynuzları, ayakları ve kılları ile gelecektir. Akan kan yere düşmeden önce yüce Allah katında yüksek bir makama erişir. O bakımdan gönül hoşluğu ile kurbanlarınızı kesiniz."⁴⁵⁵ Bir diğer hadisi Hz. Enes'in rivayet ettiği şu hadistir: "Allah resulü beyazı siyahından çok, boynuzlu iki koç kurban etti. Onun ayağını hayvanın yanlarına koyduğunu, besmele çekip tekbir getirdiğini ve eliyle onları kestiğini gördüm."⁴⁵⁶

Kurban ibadetinin teklifi hükmü hususunda mezhepler arasında ihtilaf vardır. Ebu Hanife'ye göre kurban ibadeti, Müslüman, hür, mukim ve zengin kimseye vaciptir. Zenginden maksad, temel ihtiyaçlarından başka, nâmi yani artımcı olmasına bakılmaksızın, üzerinden bir yıl geçmiş olsun olmasın kurban bayramı günü en az iki yüz dirhem gümüş değerinde bir mala sahip olan, fitre vermekle yükümlü olan kimselerdir.⁴⁵⁷ Muhammed eş-Şeybani ve Ebu Yusuf'un ise kurban kesmenin müekked sünnet olduğu görüşüne sahiptirler. Diğer mezheplere göre ise kurban kesme ibadeti sünnet-i müekkededir. Gücü yeten kimsenin onu terk etmesi ise mekruhtur.⁴⁵⁸

Kurban kesmenin vacip oluşuna dair Hanefilerin delili Hz. Peygamber'in şu hadisidir: "Kim genişlik ve imkan bulduğu halde kurban kesmezse bizim namazgahımıza yaklaşmasın."⁴⁵⁹ Hanefiler böyle bir tehdidin ancak vacibin terki hakkında söyleneceği kanaatindedirler. Aynı zamanda "Rabbin için namaz kıl ve kurban kes" âyetinin de Hz. Peygamber ve ümmete bir emir olduğu emrin de vaciplik ifade ettiğinden dolayı kurban ibadetinin vacip olduğu görüşünü benimsemişlerdir.⁴⁶⁰

⁴⁵² Zuhayli, *el-Fıkhu'l-İslami ve Edilletuhu*, C. III, s. 596.

⁴⁵³ Kevser, 108/2.

⁴⁵⁴ Hacc, 22/36.

⁴⁵⁵ İbn Mâce, "Edahi", 3.

⁴⁵⁶ Buhari, "Edahi", 7.

⁴⁵⁷ Şefiku'r-Rahmân en-Nedvî, *el-Fıkhu'l-Müeyesser*, Daru İbn Kesir, Beyrut 2000, ss. 257-258.

⁴⁵⁸ Zuhayli, *el-Fıkhu'l-İslami ve Edilletuhu*, C. III, s. 597.

⁴⁵⁹ İbn Mâce, "Edahi", 2.

⁴⁶⁰ Zeylai, *Tebyinu'l-Hakayık ala Kenzi'd-Dekayık*, C.VI, ss. 2-3.

Cumhura göre gücü yetenin kurban kesmesinin sünnet-i müekked olduğuna dair delili ise bir takım hadislere dayanır. Bunlardan birisi Ümmü Seleme'nin rivayet ettiği şu hadistir: “Allah Rasulü buyurdu ki: Zilhicce'nin hilalini görüp sizden herhangi birisi kurban kesmek isterse, saçlarını ve tırnaklarını kesmesin.”⁴⁶¹ Bir diğer delil İbn Abbas'ın rivayet ettiği şu hadistir: “Resulullah şöyle buyururken işittim: “Üç şey vardır ki bana farzdır, sizin için nafilidir: Vitir, kurban kesmek ve kuşluk namazı.”⁴⁶² Bu hadislerin ilkinde göre kurban kesmek isteğe bağlı bırakılmıştır ikincisinde de bizzat nafile olduğu beyan edilmiştir. Dolayısıyla kurban kesmenin hükmü sünnet olmalıdır.⁴⁶³

Kurban ibadeti hem mali hem de bedeni ibadetler sınıfına dahildir.⁴⁶⁴ Çünkü hem kurbanda ibadete konu olan mali bir değeri olan belli özellikteki hayvanlar hem de bu hayvanların belli usule göre kesilmesi zorunluluğu (irakatu'd-dem) vardır. Bu sebeple sadece belli hayvanların veya bedellerinin fakire tasadduku bu ibadetin ifası için yeterli değildir. Bu itibarla kurban ibadetini eda edecek olan kişi hayvanın bedelini karşılar ve eğer kesmeyi iyi yapabiliyorsa faziletli olan bizzat kendisinin boğazlama işlemini gerçekleştirir.⁴⁶⁵ Buna göre kurban ibadetinde niyabet konusunda mali ve fiili bakımdan iki nokta bulunmaktadır.

Araştırmada ibadetlerin üçlü tasnifine itibar edilmesi, kurban ibadetinin mali yönünün müstakil şekilde ele alınmasını gerektirmektedir. Kurban edilecek hayvanın satın alınması kurban ibadetinin mali yönünü ifade eder. Mükellefin dışında birisinin kurban bedelini niyabeten ödeyip ödeyemeyeceği durumu kurban ibadetinin mali yönüyle ilgilidir. Bu bağlamda kaynaklarda belirtilen durumla ilgili açıkça malumat bulunmamaktadır. Ancak ulemanın mali ibadetlerde niyabeti umumi manada caiz kabul etmelerinden⁴⁶⁶ yola çıkarak kurbanlık hayvanın satın alınması işleminin vekalet yoluyla caiz olacağını söylemek mümkündür. Nitekim özellikle vakıf ve dernekler aldıkları vekaletle dayanarak asil adına kurbanlık hayvanı satın almaktadırlar. Burada söz konusu edilen kurban bedelinin mükellef tarafından ödenmesi durumudur. Diğer yandan kurban bedelinin başkası tarafından ödenmesi ve bu halde kurban satın alınması meselesine gelince ibadetin mükellefin zimmetindeki

⁴⁶¹ İbn Mace, “Edahi”, 11.

⁴⁶² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. III, s. 485.

⁴⁶³ Zuhayli, *el-Fıkhu'l-İslami ve Edilletuhu*, C. III, s. 598.

⁴⁶⁴ Farklı düşünce için bkz. Paçacı, “Bedenî-Malî İbadet Ayırımının İbadetlerde Niyabete Etkisi ve Bedel Hac”, s.375, 376.

⁴⁶⁵ Zuhayli, *el-Fıkhu'l-İslami ve Edilletuhu*, C. III, s. 623.

⁴⁶⁶ Zuhayli, *el-Fıkhu'l-İslami ve Edilletuhu*, C. II, s. 798.

bir görev olması hasebiyle başkasının mükellefin izni olmadıkça kendi kendine bedel ödeyerek kurban ifası yeterli olmayacaktır. Bu itibarla mükellefin izin vermesi halinde, diğer şahsın hibesini onaylamış ve hibe yoluyla zimmetine geçen bedel üzerinden satın alma vekaleti gerçekleşmiş olacaktır.

Kurban ibadeti mali yönü olan satın alma işleminin ardından bedeni yönünü ifade eden kesim işlemi (irakatu'd-dem) ile tamamlanmış olur. Kesim işlemi bütün ibadetlerde olduğu öncelikle mükellefin bizzat kendisi tarafından yerine getirilmelidir. Ancak bu uygulama herkesin mahir olamayacağı bir konu olduğundan ehil olmayan kimseler tarafından hayvana eziyet edilmemesi ve ibadetin manevi ruhunun kaybolmaması açısından niyabeten gerçekleştirilmesi uygun olacaktır. Aynı zamanda kesilecek kurban sayısı oldukça fazla ise bu noktada bir başkasına vekâlet vermek suretiyle onun adına bu işlem yerine getirebilir. Nitekim Allah Resulü kurbanlık olmak üzere harem bölgesine yüz adet büyük baş hayvan sevk etmiş bunların altmış tanesinden fazlasını bizzat kendisi kesmiş kalanını da Hz. Ali'ye kestirmiştir.⁴⁶⁷ Hz. Peygamber'in bu fiili bağlamında dört mezhebe göre bir Müslümanın yerine niyabeten bir başka Müslümanın kurban kesmesi ittifakla caizdir.⁴⁶⁸ Ancak naib olacak kişi ehl-i kitaptan olursa bu durumda Malikiler dışında cumhura göre kerahetle birlikte niyabet caizdir.⁴⁶⁹ Malikiler ise bu hususta ehli kitaptan birisinin kestiği hayvan helal olsa da bir Müslüman adına kurban kesmeye naib olmasının caiz olmadığı görüşünü benimsemişlerdir.⁴⁷⁰

Ölen kimse adına kurban kesilip kesilemeyeceği hususuna gelince bu noktada da eğer ölen kişi kendi adına kurban kesilmesini vasiyette bulunmuşsa dört mezhebin ittifakıyla ölen adına kurbanın kesilmesi caizdir.⁴⁷¹ Ancak ölen kişi şayet vasiyette bulunmamış ise bu durumda Hanefi⁴⁷² ve Hanbeli⁴⁷³ mezhebine göre ölenin varisi ya da bir başkası ölen kişi adına kendi malından kurban kesebilir. Malikiler ise bunun kerahetle birlikte geçerli olabileceğini ölümün kurbete mani olmadığı görüşünü

⁴⁶⁷ Müslim, "Hacc", 15.

⁴⁶⁸ "Udhiyye", *Mv.F.*, C. V, s. 105.

⁴⁶⁹ İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtar 'ala Dürri'l-Muhtar*, C. VI, s. 328; Ali b. Hacer el-Heytemi, *Tuhfetü'l-muhtâc bi-şerhi'l-Minhâc*, Mektebetü'l-Ticariyyetu'l-Kübra, Beyrut 1983, C. IX, s. 348; Sad b. Abdeh Suyuti er-Ruheybani, *Metlibu Uli'n-nuha fi şerhi ğayeti'l-munteha*, Mektebetü'l-İslami, y.y., 1994, C. II, s. 469.

⁴⁷⁰ Desûki, *Haşiyetu'd-Desûki ala şerhi'l-kebir*, C.II, s. 102.

⁴⁷¹ "Udhiyye", *Mv.F.*, C. V, s. 106.

⁴⁷² İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtar 'ala Dürri'l-Muhtar*, C. VI, s. 326.

⁴⁷³ Ruheybani, *Metlibu Uli'n-nuha fi şerhi ğayeti'l-munteha*, C. II, s. 472.

benimsemişlerdir.⁴⁷⁴ Şafii mezhebine göre de ölen kişi adına kurban kesmek yalnızca vasiyet ya da vakfetme durumunca caizdir.⁴⁷⁵

Günümüzde tüzel kişilikler, kurumlar tarafından vekâlet aracılığı ile kurban kesme işlemi yapılmaktadır. Bu hususta güncel fetva kurumlarından olan Din İşleri Yüksek Kurulu'nun fetvası şu şekildedir:

Kişi, kurbanını bizzat kesebileceği gibi vekâlet yoluyla başkasına da kestirebilir. Zira kurban, hac ve zekât gibi mal ile yapılan bir ibadettir; mal ile yapılan ibadetlerde ise vekâlet caizdir (Kâsânî, Bedâi', V, 67; Mevsilî, el-İhtiyâr, IV, 263-265; Remlî, Nihâyetü'l-muhtâc, VIII, 132). Nitekim Hz. Ali'nin (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Resûlullah (s.a.s.), develer kesilirken başında durmamı, derilerini ve sırtlarındaki çullarını paylaştırmamı emretti ve onlardan herhangi bir şeyi kasap ücreti olarak vermeyi bana yasakladı ve 'kasap ücretini biz kendimiz veririz' buyurdu." (Buhârî, Hac, 120; Ebû Dâvûd, Menâsik, 19) Vekâlet, sözlü veya yazılı olarak ya da telefon, internet, faks ve benzeri iletişim araçları vasıtasıyla verilebilir. Vekil tayin edilen kişi veya kurum aldığı vekâleti gereği gibi yerine getirmelidir. Kurbanda önemli olan, kişinin niyetinin Allah için olması ve vekâleten kendisi adına kurbanın kesilmesidir. Dolayısıyla kurbanın yurt içinde başka bir ilde ya da yurt dışında kesilmesinde sakınca bulunmamaktadır. Kurban fiyatlarının kesilen ülkeye göre az veya çok olması bu durumu değiştirmez. Ancak yaşadığı yerde muhtaç ve fakirler varsa kişinin, kurbanını orada kesip dağıtması daha uygun olur. Çünkü kişinin yaşadığı yerdeki fakirlerin ve komşuların onun üzerinde hakları vardır.⁴⁷⁶

⁴⁷⁴ Desûki, *Haşiyetu'd-Desûki ala şerhi'l-kebir*, C. II, s. 122.

⁴⁷⁵ Şirbini, *Muğni'l-Muhtac*, C. IV, s. 337.

⁴⁷⁶ Din İşleri Yüksek Kurulu, *Fetvalar*, s. 348.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ADAK VE KEFARETLERİN İFASINDA NİYABET

Adak hem sözlükteki manası itibariyle hem de fikhî terim olarak “azmetmek” ve “karar vermek” anlamını içine almaktadır.⁴⁷⁷ Çünkü adaklar belirli bir hedefi gerçekleştirmek maksadı ile adakta bulunan kimsenin bağlı kaldığı hususlardır. Kefaret ise bağlı kalınması kararlaştırılan, fakat uyulmayan ve bozulan kararın bir cezası niteliğindedir.⁴⁷⁸ Bununla birlikte ulema kefaretin ibadet sınıfında mı cezalar sınıfında mı değerlendirileceği noktasında tartışmışlar ve genel anlamda şu kaniya varmışlardır: Adakta Allah Teala’ya karşı bir bağlılık ve tazim söz konusu olduğundan ve aynı zamanda kefaretin ceza olarak nitelendirilse de bedeni ya da mali olmak suretiyle bir ibadete yönlendirmesi açısından kendisinde ibadet manasını barındırması sebebiyle adak ve kefaretlere ibadetler sınıfında değerlendirilmektedir.⁴⁷⁹ İbadetler sınıfından değerlendirilmesi sebebiyle adak ve kefaretlere ne tam olarak bedenen eda edilen ibadetler sınıfına ne de mali olarak eda edilen ibadetler sınıfına dahil değildirler. Söylenen söze, kurulan akde göre kimi zaman bedenen kimi zaman mali olarak kimi zaman da her ikisi ile eda edilmeleri sebebiyle ibadetlerin tasnifi açısından müstakil olarak ele alınmaları gerekmektedir.

⁴⁷⁷ Bereketi, *et-Ta’rifatü'l-Fıkhîyye*, s. 174.

⁴⁷⁸ Zuhayli, *el-Fıkhü'l-İslami ve Edilletuhu*, C. III, s. 375.

⁴⁷⁹ “Keffâret”, *Mv.F.*, C. XXXIX, s. 39. Ayrıca Bkz., İbn Nüceym, *Bahru'r-Raik ŞerhuKenzi'd-Dekaik*, C. II, s. 286; Şirbini, *Muğni'l-Muhtac*, C. IV, s. 124; Rahmi Yaran, “Kefaret”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXV, s. 180.

I. ADAĞIN İFASINDA NİYABET

Türkçe adak kelimesinin karşılığı “nezr” kelimesi olup sözlükte “insanın yerine getirmeyi kendisine borç (vacip) kıldığı, vaad ettiği şey” manasına gelmektedir.⁴⁸⁰ Bir fıkıh terimi olarak adak “dinen mükellef olmadığı halde, kişinin farz veya vacip türünden meşru bir ibadeti yapacağına dair Allah’a söz vermesi” şeklinde tanımlanmıştır.⁴⁸¹

Fakihler arasında adağın meşruiyeti ve adandıktan sonra vefa gösterilmesi gerektiği hususunda ihtilaf yoktur. Adak Kitap, sünnet ve icma ile meşru kılınmıştır.⁴⁸² Kitaptan meşruiyetinin delili “Sonra kalan hac fiillerini tamamlayıp temizlensinler, adaklarını yerine getirsinler ve o kadim evi tavaf etsinler.”⁴⁸³ âyeti ile “Onlar verdikleri sözü yerine getirirler ve dehşeti her yerde hissedilen günden korkarlar.”⁴⁸⁴ âyetidir. Sünnetten delili ise Hz. Peygamber’in “Her kim Allah’a itaati adarsa ona itaat etsin, her kim de Allah’a isyanı adarsa ona isyan etmesin.”⁴⁸⁵ hadisidir.

Adağın tanımında geçtiği üzere adak adanan şeyin Allah rızasına vesile olacak bir davranış, bir ibadet çeşidi olması gerekir. İçki içmek, zina etmek gibi günah olan bir şeyi adamak, bütün âlimlere göre haram olup geçersizdir.⁴⁸⁶ Aynı zamanda dört mezhebe göre farz olan bir ibadeti örneğin beş vakit namazı, zekatı herhangi bir şarta bağlı olsun olmasın adak olarak adamak geçersiz olup bağlayıcılık arz etmemektedir.⁴⁸⁷

Dört mezhep arasında adak hususunda farklı tasnifler⁴⁸⁸ olsa da tezimizin ana teması olan başkasının yerine ibadet etme konusu çerçevesinde adak ibadetini üç ana başlıkta incelemek yerinde olacaktır.

A. Bedeni İbadetlerin Adanmasında Niyabet

Bedeni olarak eda edilen namaz, oruç, itikâf gibi ibadetlerin farz, vacip, sünnet ya da adak olarak eda edilmesi arasında niyabet konusunda her hangi bir ayırım

⁴⁸⁰ Cürcani, *Kitabu't-Ta'rifât*, s. 240.

⁴⁸¹ Bereketi, *et-Ta'rifatü'l-Fıkhiyye*, s. 227.

⁴⁸² “Nezr”, *Mv.F.*, C. XL, s. 137.

⁴⁸³ Hac, 22/29.

⁴⁸⁴ İnsan, 76/7.

⁴⁸⁵ Buhari, “Eyman ve'n-Nuzûr”, 28.

⁴⁸⁶ Ahmet Özel, “Adak”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. I, s. 338.

⁴⁸⁷ “Nezr”, *Mv.F.*, C. XL, s. 156.

⁴⁸⁸ “Nezr”, *Mv.F.*, C. XL, s. 141.

yoktur. Dört mezhebin ittifakıyla hayatta olan bir şahıs için bedeni olarak eda edilen ibadetlerde niyabet caiz değildir.⁴⁸⁹ Ancak ölen kişi adına adak olarak adanmış bedeni ibadetlerin hayatta olanlar tarafından niyabeten eda edilmesi noktasında mezhepler arasında ihtilaf vardır.

1. Namaz

Hanefi,⁴⁹⁰ Maliki⁴⁹¹ ve Şafii⁴⁹² mezhebine göre göre nafile namaz kılmayı adak olarak adayan bir kimse bu ibadeti eda edemeden ölürse ne velisi ne de bir başkası onun yerine bu namazı eda etmeye hak sahibi değildir. Çünkü namaz bedeli olmayan bir ibadettir ölen adına bir başkası tarafından eda edilemez. Hanbeli mezhebinin bu hususta iki görüşü vardır. Mezhebin genel kabulü olan görüşü velinin ölenin üzerindeki nezir namazını eda etmesinin caiz olduğu görüşüdür. Hanbeli mezhebinin bu görüşü benimsemesinin sebebi Sa'd b. Ubade'nin Hz. Peygamber'e gelerek annesinin adak adayıp yerine getiremeden ölmüş olduğunu, bu adağı onun adına yerine getirmek için izin istemesi ve Allah Rasulü'nün de kendisine izin vermesi, aynı zamanda İbn Ömer'in annesi Kuba'da namaz kılmayı nezretmiş olan bir kadına annen adına bu adağı yerine getir demiş olması ve yine İbn Abbas'tan benzeri sözlerin rivayet edilmiş olmasıdır.⁴⁹³ Her ne kadar Sa'd b. Ubade'nin annesinin adanmış olduğu adağın mutlak adak, oruç, sadaka ya da köle azat etme olduğu hususunda ihtilaf olsa da Hanbeliler İbn Ömer ve İbn Abbas'ın kavillerinden yola çıkarak ölen adına nezir namazı kılmanın caiz olduğu hükmünü vermişlerdir.⁴⁹⁴ Ayrıca Hanbeliler aklen de adak olarak adanan namazın şeriatin farz kıldığı bir namaz gibi olmayacağını mükellefin kendine vacip kıldığı bir ibadetin niyabete münasip olacağını aynı zamanda sünnette böyle bir ruhsatın verilmiş olması sebebiyle ölenin velisi için niyabeten eda etmenin müstehap olacağı görüşünü benimsemişlerdir.⁴⁹⁵

2. Oruç

Adak olarak adanan oruç ibadetinin ölen adına eda edilmesi hususunda Hanefi ve Maliki mezhebi ölen kişi adına oruç tutulamayacağı, ancak şayet adakta bulunan

⁴⁸⁹ "Niyabet", *Mv.F.*, C. XLII, s. 30.

⁴⁹⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, C. III, s. 145.

⁴⁹¹ Ruayni, *Mevahibü'l-celil li-şerhi Muhtasarı Halil*, C. II, ss. 543-544.

⁴⁹² Nevevi, *el-Mecmu' şerhu'l-Mühezzeb*, C. V, s. 376.

⁴⁹³ Buhari, "Eyman ve'n-Nuzûr", 30; İhlil, *en-Niyabetu fi'l-İbadat*, s. 63.

⁴⁹⁴ Ayni, *Umdetü'l-Kârî Serhu Sahîh-i Buhârî*, C. XXIII, s. 210.

⁴⁹⁵ Merdâvî, *el-İnsâf fi ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf*, C. III., s. 340.

kişi ölmeden önce vasiyette bulunmuşsa mirasının üçte birlik bölümünden adakta bulunduğu her oruç için bir fakire fidye verilebileceği görüşünü benimsemiştir. Bununla birlikte şayet vasiyette bulunmamışsa herhangi bir fidye ödemeye lüzum yoktur, ancak varisleri teberru olarak öderlerse bu caizdir ve ölen adına yeterli olur. Bu durum adakta bulunan kişi adak oruçlarını tutmaya imkan bulduktan sonra oruçlarını tutmadan ölmüşse geçerlidir. Şayet hastalığı süresince ve yolculuğu boyunca sıhhatine kavuşmadan, mukim olamadan dolayısıyla adanmış olduğu oruçları tutmaya imkan bulamadan ölmüşse o zaman her hangi bir şey yapmaya gerek yoktur.⁴⁹⁶ Şafii mezhebinin bu hususta iki görüşü olmakla birlikte mezheb-i cedîd ve meşhur olan görüşü ölenin adına orucun tutulamayacağı, ancak ölmeden önce vasiyet etmiş olsun olmasın ölen adına adakta bulunduğu her bir oruç için fidye verilmesinin caiz olduğu görüşüdür. Aynı şekilde bu durum kişi adak oruçlarını tutma imkanı bulunduğu halde tutmamışsa böyledir eğer adak oruçlarını tutmaya sefer ya da hastalık gibi sebeplerden dolayı imkan bulamamışsa herhangi bir şey gerekmez.⁴⁹⁷ Hanbeli mezhebine göre ise ölen bir kimsenin zimmetindeki adak oruçlarının bizzat velisinin kendisinin tutması gerekir. Şayet kendisi tutmayacaksa onun adına oruç tutacak birisine fidyesini vermesi gerekir. Aynı zamanda bu bir borç niteliğinde olduğu için velisi dışında birisinin de ölenin yerine oruç tutması velisi izin versin ya da vermesi ölen adına geçerli olur.⁴⁹⁸

3. İtikaf

İtikaf ibadetiyle ilgili hükümlere bedeni ibadetler başlığı altında değinmiştik. Bedeni ibadet olması sebebiyle itikafın mutlak manada niyabeten edası caiz değildir. Ancak mükellef itikaf ibadetini adak olarak adar ve yerine getiremeden vefat ederse o zaman niyabeten eda edilmesi noktasında mezhepler arasında ihtilaf vardır. Hanbeli mezhebine göre ölenin zimmetinde bulunan adak olarak adanmış itikaf ibadetinin velisi tarafından eda edilmesi caizdir. Bu durum velinin üzerine vacip değil, müstehap cihetindedir. Ancak varisinin bu borcu ödemesi daha evladır. Çünkü bu mükellefin kendine vacip kıldığı bir borçtur. Dolayısıyla bir başkası tarafından eda edilmesi de adak adayan için yeterli olmuş olur.⁴⁹⁹ Bir kavle göre Şafii mezhebine göre velisi onun yerine itikaf ibadetini yerine getirebilir. Aynı

⁴⁹⁶ Serahsi, *el-Mebcut*, C. III, ss. 90-91; Desûki, *Haşiyetu'd-Desûki ala şerhi'l-kebir*, C.II, ss. 18-19.

⁴⁹⁷ Nevevi, *el-Mecmu' şerhu'l-Mühezzeb*, C. VII, ss. 168-169.

⁴⁹⁸ İbn Kudame, *el-Muğni*, C. X, s. 28.

⁴⁹⁹ İbn Kudame, *el-Muğni*, C. X, s. 28; Buhuti, *Keşşâfü'l-kınâ' 'an metni'l-İknâ'*, C. V, s. 307.

zamanda velisi onun adına her bir gün için fidye verebilir.⁵⁰⁰ Bununla birlikte Şafii mezhebinin bu husustaki meşhur görüşü ölen kimse adına itikaf ibadetinin eda edilemeyip yerine fidye vermenin de caiz olmamasıdır.⁵⁰¹

Hanefi mezhebine göre ölen adına velinin itikaf ibadetini eda etmesi caiz değildir. Ancak adak olarak adanan her bir gün için fidye verebilir. Çünkü vacib olan itikâf, orucun bir parçasıdır. Onun için oruçtaki fidye, bunda da gerekli olur.⁵⁰² Bu durum ise ölen kişi ölmeden önce adak olarak adanmış olduğu itikaf ibadetinin yerine getirilmesini vasiyet ederse geçerlidir. Vasiyet etmişse varis ölenin terekesinin üçte birinden fidye vermeye zorlanır. Eğer vasiyet etmemişse herhangi bir şey yapmaya gerek yoktur.⁵⁰³ Maliki mezhebi de bu hususta Hanefi mezhebi ile aynı görüşü benimsemiştir.⁵⁰⁴

B. Mali İbadet Olan Sadakanın Adanmasında Niyabet

Adak olarak adanan sadaka ibadetinin mutlak manada başkası tarafından niyabeten eda edilmesinde her hangi bir sakınca yoktur. Nitekim ilgili yerde geçtiği üzere sırf mali olan ibadetlerde kişi ister ibadeti eda etme gücüne sahip olsun isterse olmasın niyabet caizdir.⁵⁰⁵ Sadaka adağında bulunan kişi şayet adağını yerine getiremeden vefat etmişse sadakanın niyabeten eda edilmesi hususunda mezhepler arasında ihtilaf vardır.

Hanefi⁵⁰⁶ ve Maliki⁵⁰⁷ mezhebine göre adakta bulunan kişi ölmeden önce adağının yerine getirilmesini vasiyet ederse o takdirde tıpkı diğer vasiyetlerinde olduğu gibi malının üçte birlik kısmından adağı yerine getirilir, ancak eğer ölmeden önce vasiyette bulunmamışsa adağı dünya hukuku açısından düşmüş olur yalnız varisleri dilerlerse adağı kendileri yerine getirebilirler.

⁵⁰⁰ Şihabuddin Ahmed b. Sülame Ebu'l-Abbâs el-Kalyubî, Şihâbuddin Ahmed el-Ûmeyra el-Burulleşi, *Haşiyetu'l-Kalyubi ve'l-Ûmeyrâ ala şerhi'l-Allâmeti Celâlidin el-Mahâlli ala Minhâci't-Talibin*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1995, C. II, s. 85.

⁵⁰¹ Nevevi, *el-Mecmu' şerhu'l-Mühezzeb*, C. V, s. 376.

⁵⁰² Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, s. 386.

⁵⁰³ Serahsi, *el-Mebsut*, C. III, ss. 123-124.

⁵⁰⁴ Saîd b. Habîb et-Tenûhî, *el-Müdevvenetu'l-Kubra*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1994, C. I, ss. 296-297.

⁵⁰⁵ "Niyabet", *Mv.F.*, C. XLII, s. 28.

⁵⁰⁶ İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtar 'ala Dürri'l-Muhtar*, C. VI, s. 760.

⁵⁰⁷ Abdülbaki b. Yusuf b. Ahmed ez-Zürkânî, *Şerhu Muhtasari Halîl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2002, C. III, s. 161.

Şafii⁵⁰⁸ ve Hanbeli⁵⁰⁹ mezhebine göre ise kişi ölmeden önce vasiyette bulunsun bulunmasın tıpkı diğer borçlarında olduğu gibi adanmış olduğu mali adağın geride bıraktığı malının tümünden varisleri tarafından eda edilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla Şafii ve Hanbeli mezhebine göre mali olarak eda edilmesi gereken bir ibadet adakta bulunan kişinin ölmesiyle düşmez niyabeten varisleri tarafından eda edilmesi gerekir.

C. Hem Mali Hem Bedeni İbadetlerin Adanmasında Niyabet

Hem bedenen hem de mali olarak eda edilen ibadetler hac, umre ve kurban ibadetleridir. Hem bedenen hem de mali olarak eda edilen ibadetler adak olarak adanmaları durumunda niyabeten eda edilip edilmeyecekleri diğer durumlardaki hükümlerinden farklılık arz etmektedir.

1. Hac

Mutlak manada hac ibadetinde niyabetin caiz olup olmadığını hangi şartlara bağlı olduğunu izah etmeye gayret ettik. Bununla birlikte hem bedeni hem de mali olarak eda edilen bir ibadet olan hac ibadetinin, adak olarak adanması durumunda niyabete münasip olup olmadığını dört mezhebe göre inceleyeceğiz.

Hayatta olan sağlıklı kişi için niyabeten hac ibadetini eda etmenin dört mezhebin ittifakıyla caiz olmadığını belirtmiştik. Aynı şekilde cumhura göre adak olarak adanan hac ibadetini de hayatta olan sağlıklı bir kimse yerine eda etmek caiz değildir.⁵¹⁰ Yalnız Maliki mezhebine göre hayatta olan sağlıklı birisi adına adak haccı yapmak mekruh olarak değerlendirilmiştir.⁵¹¹ Hayatta olan bir şahsın adak olarak adanmış olduğu hac ibadetinde niyabetin durumu böyledir. Bununla birlikte hac ibadetini adak olarak adayıp ölen kimsenin yerine hac ibadetinin eda edilip edilemeyeceği konusu iki durumda değerlendirilmiştir.

a. Nezredenin Haccetmeye İmkan Bulamadan Ölmesi Halinde

Hanefi, meşhur görüşüne göre Maliki ve Şafii mezhebine göre bir kimse nafile haccı kendisine adak adamak suretiyle vacip kılarak onu eda etmeye imkan bulamadan ölürse o takdirde zimmetinden bu borç düşer. Nitekim Hz. Peygamber'in

⁵⁰⁸ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, C. VI, s. 6.

⁵⁰⁹ Buhuti, *Keşşâfî'l-kunâ 'an metni'l-İknâ'*, C. X, s. 330.

⁵¹⁰ "Niyabet", *Mv.F.*, C. XLII, s. 36; İbn Kudame, *el-Muğni*, C. III, s. 224; İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtar 'ala Dürri'l-Muhtar*, C. II, s. 598; Nevevi, *el-Mecmu' şerhu'l-Mühezzeb*, C. VII, s. 166.

⁵¹¹ Desûki, *Haşiyetu'd-Desûki ala şerhi'l-kebir*, C.II, s. 18.

“Size bir şey emrettiğim zaman gücünüz yettiğinde onu yerine getirin.”⁵¹² hadisi imkan bulamayanların mesul olmayacağına delalet etmektedir. Onun adına adanmış olduğu hac ibadeti eda edilmez. Hanefî ve Maliki mezhebine göre vasiyette bulunmuşsa o takdirde malının üçte birinden alınmak suretiyle niyabeten hac ibadeti yerine getirilir. Velisinin ya da varisinin kendi malından harcamak suretiyle bu ibadeti yerine getirme zorunluluğu yoktur. Aynı zamanda Maliki mezhebi bu niyabeti kerahetle caiz görmüştür.⁵¹³

Hanbeli mezhebine göre ise vasiyet etmiş olsun ya da olmasın ölen kişinin adak olarak adanmış olduğu hac ibadetini eda etmeye imkan bulamamış olsa da geride kalan malından alınmak suretiyle onun adına eda edilir. Çünkü mükellefin kendisine vacip kılmış olduğu bu ibadet insanlardan birinden almış olduğu borç gibidir ve ölmek suretiyle zimmetinden düşmez bilakis ödenmesi gerekir. Borcun da veli, varis ya da yabancı bir şahıs tarafından ödenmesi arasında bir fark yoktur.⁵¹⁴

b. Nezredenin Haccetmeye İmkan Bulduktan Sonra Ölmesi Halinde

Şafilî⁵¹⁵ ve Hanbelî⁵¹⁶ mezhebine göre hac ibadetini adak olarak adayın birisi bu adağı eda etmeye imkan bulduktan sonra eda edemeden ölürse vasiyet etmiş olsun olmasın geride bırakmış olduğu malından harcanmak suretiyle onun adına adanmış olduğu hac ibadeti eda edilir. Ölmesiyle zimmetinden düşmüş olmaz. Şayet geride hac yapmaya yetecek kadar bir mal bırakmamışsa varisinin onun adına hac yapma zorunluluğu yoktur. Ancak varis kendi malından harcamak suretiyle bizzat kendisi murisinin adına hac ibadetini yapabileceği gibi bir başkasına ücretini vererek onun adına hac yaptırabilir. Bu ölen kişinin zimmetindeki adak borcunun edası için yeterli olur.

Hanefî⁵¹⁷ ve Maliki⁵¹⁸ mezhebine göre hac ibadetini adak olarak adayın birisi adağı eda etmeye imkan bulduktan sonra eda edemeden ölürse adanmış olduğu adak zimmetinden düşer. Ancak şayet kendisi adına adanmış olduğu hac ibadetinin eda edilmesini vasiyet etmişse o zaman geride bırakmış olduğu malının üçte birinden

⁵¹² Buhari, “İ’tisam”, 2.

⁵¹³ İbn Nüceym, *Bahru’r-Raik Şerh’u-Kenzi’d-Dekaik*, C. III, ss. 72-74; Nevevi *el-Mecmu’ şerhu’l-Mühezzeb*, C. VI, s. 73; Ruayni, *Mevahibü’l-celil li-şerhi Muhtasarı Halil*, C. III, s. 3.

⁵¹⁴ Buhuti, *Keşşâfü’l-knâ’ ‘an metni’l-İknâ’*, C. V, s. 306.

⁵¹⁵ Nevevi, *el-Mecmu’ şerhu’l-Mühezzeb*, C. VI, s. 72.

⁵¹⁶ Buhuti, *Keşşâfü’l-knâ’ ‘an metni’l-İknâ’*, C. V, s. 306.

⁵¹⁷ İbn Nüceym, *Bahru’r-Raik ŞerhuKenzi’d-Dekaik*, C. III, ss. 72-74.

⁵¹⁸ Ruayni, *Mevahibü’l-celil li-şerhi Muhtasarı Halil*, C. III, s. 3.

harcanmak suretiyle onun adına hac ibadeti eda edilebilir. Velinin ya da varisin kendi malından harcıyarak bu ibadeti eda etme zorunluluğu yoktur.

2. Umre

Umre ibadeti hac ibadeti gibi hem bedeni olarak hem de mali olarak eda edilen bir ibadettir. Genel itibariyle dört mezhebin niyabet açısından umre ibadetine bakışı hac ibadetiyle aynıdır. Bununla birlikte Hanefi ve Maliki kaynaklarında adak olarak adanan umre ibadetinde niyabetin caiz olup olmadığına dair sarahaten bir ifade tespit edilememiştir. Ancak Hanefilere göre belirli şartlar çerçevesinde hem bedeni hem de mali olarak eda edilen ibadetler de mutlak olarak niyabetin caiz olacağı görüşü benimsenmiştir.⁵¹⁹ Malikilere göre de genel olarak hac ve umre ibadetinde niyabetin mekruh olduğu görüşü hakimdir.⁵²⁰

Şafii mezhebinin bu hususta görüşü de umre ibadetinde ölen ya da kendisi eda etmekten aciz olan kimse adına niyabetin caiz olduğu yönündedir. Şayet bir kimsenin zimmetinde vacip kıldığı umre ibadeti varsa ve onu eda etmeden ölmüşse onun adına kalan malından umre ibadeti eda edilebilir. Varisi ya da başkasının eda etmesi fark etmez.⁵²¹ Hanbeli mezhebine göre adak olarak adanan hac ibadetiyle ilgili hükümler, adak olarak adanan umre ibadeti için de geçerlidir.⁵²²

3. Kurban

Kurban ibadeti, kurban edilecek hayvanın mali külfeti ve boğazlama işleminin yerine getirilmesi gereğince hem mali hem de bendeni olarak eda edilen ibadetlerdendir. Allah için yapılan bir ibadet olması hasebiyle kurban kesmeyi adamak ulemanın ittifakı ile caizdir.⁵²³ Kurban ibadetinde niyabet konusunda ön plana çıkan boğazlama işlemidir ki hayvanın boğazlanması noktasında niyabet konusunun kesilen hayvanın adak hayvanı olup olması ile ilgili olmadığını gözlemlemekteyiz. Nitekim dört mezhebin kaynaklarına göre genel anlamda kurban ibadetinde niyabetin kesilen hayvanın vacip, sünnet ya da müstehap olarak ayrılmadığı görülmektedir. Dolayısıyla adak olarak kurban hayvanının kesiminde de dört mezhebe göre bir Müslümanın yerine niyabeten bir başka Müslümanın kurban

⁵¹⁹ İbn Nüceym, *Bahru'r-Raik ŞerhuKenzi'd-Dekaik*, C. III, s. 64.

⁵²⁰ Ruayni, *Mevahibü'l-celil li-şerhi Muhtasarı Halil*, C. III, s. 3.

⁵²¹ Şirbini, *Muğni'l-Muhtac*, C. IV, s. 419.

⁵²² Buhuti, Mansur b. Yunus, *Keşşâfü'l-kınâ 'an metni'l-İknâ*, C. V, s. 306.

⁵²³ "Udhiyye", *Mv.F.*, C. VI, s. 78.

kesmesi ittifakla caizdir.⁵²⁴ Ancak naib olacak kişi ehl-i kitaptan olursa bu durumda Malikiler dışında cumhura göre kerahetle birlikte niyabet caizdir.⁵²⁵ Malikiler ise bu hususuta ehl-i kitaptan birisinin kestiği hayvan helal olsa da bir Müslüman adına kurban kesmeye naib olmasının caiz olmadığı görüşünü benimsemişlerdir.⁵²⁶

Ölen adına kurbanının kesilip kesilemeyeceği konusunda mezhepler tarafından adak kurbanı hususunda niyabetle ilgili açıkça bir hüküm belirtilmeyip genel olarak ölen adına kurban kesmenin caiz olup olmadığı izah edilmiştir. Bu durumda eğer ölen kişi kendi adına kurban kesilmesini vasiyette bulunmuşsa dört mezhebin ittifakıyla ölen adına kurbanın kesilmesi caizdir.⁵²⁷ Ancak ölen kişi şayet vasiyette bulunmamış ise Hanefi⁵²⁸ ve Hanbeli⁵²⁹ mezhebine göre ölenin varisi ya da bir başkası ölen kişi adına kendi malından kurban kesebilir. Malikiler ise bunun kerahetle birlikte geçerli olabileceğini görüşünü benimsemişlerdir.⁵³⁰ Şafii mezhebine göre de ölen kişi adına kurban kesmek sadece vasiyet ya da vakfetme durumunca caizdir.⁵³¹

⁵²⁴ “Udhiyye”, *Mv.F.*, C. V, s. 105.

⁵²⁵ İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtar 'ala Dürri'l-Muhtar*, C. VI, s. 328; Heytemi, *Tuhfetü'l-muhtâc bi-şerhi'l-Minhâc*, C. IX, s. 348; Ruheybani, *Metalibu Uli'n-nuha fi şerhi ğayeti'l-munteha*, C. II, s. 469.

⁵²⁶ Desûki, *Haşiyetu'd-Desûki ala şerhi'l-kebir*, C.II, s. 102.

⁵²⁷ “Udhiyye”, *Mv.F.*, C. V, s. 106.

⁵²⁸ İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtar 'ala Dürri'l-Muhtar*, C. VI, s. 326.

⁵²⁹ Ruheybani, *Metalibu Uli'n-nuha fi şerhi ğayeti'l-munteha*, C. II, s. 472.

⁵³⁰ Desûki, *Haşiyetu'd-Desûki ala şerhi'l-kebir*, C. II, s. 122.

⁵³¹ Şirbini, *Muğni'l-Muhtac*, C. IV, s. 337.

II. KEFARET

Sözlükte “örtmek, gizlemek, inkâr etmek” manalarına gelen kefare⁵³² dinin belirli yasaklarını ihlâl eden kimsenin hem ceza hem de Allah’tan mağfiret dilemek maksadıyla yükümlü tutulduğu köle âzat etme, oruç tutma, fakiri doyurma ve giydirme gibi malî veya bedenî nitelikli ibadetlerin genel adıdır.⁵³³

Kefaret konusunun kefare⁵³² çeşitlerinin izah edilmesinin ardından kefare⁵³²lerde niyabet başlığı altında incelemesi meselenin daha iyi irdelenmesi açısından önem arz etmektedir.

A. Kefare⁵³² Çeşitleri

Genel olarak dört çeşit kefare⁵³² vardır. Oruç bozma kefare⁵³²ti, zıhar kefare⁵³²ti, yemin kefare⁵³²ti ve hataen öldürme kefare⁵³²ti.⁵³⁴

1. Oruç Bozma Kefare⁵³²ti

Oruç ibadeti bedeni yemekten içmekten de cinsel birliktelikten alıkoymaktır. Bu ibadetin edası esnasında orucu muhafaza etmek önem arz etmektedir. Oruç ibadetini bozan ona zarar veren durumlar oldukça kapsamlı olduğundan burada konumuzla doğrudan bağlantılı olan kısmı ele almanın daha doğru olacağını düşünmekteyiz.

Dört mezhebin ittifakıyla ramazan ayında gündüz vakti cima etmek orucun bozulmasını ve kefare⁵³² ödenmesini gerektirir.⁵³⁵ Meşruiyeti sünnetten şu hadis ile sabit olmuştur: “Bizler, Hz. Peygamber’in yanında otururken ansızın bir adam çıkageldi ve: Ey Allah'ın elçisi! Helâk oldum! dedi. Hz. Peygamber Seni helâk eden nedir? diye sordu. Adam: (Ramazan'da) oruçlu olduğum halde eşimle cinsel ilişkiye girdim, dedi. Bunun üzerine Allah Resulü: Bir köle azat edebilir misin? diye sordu. Adam: Hayır, köle azat edemem, diye cevap verdi. Rasûlullah: Öyle ise aralıksız iki ay üst üste oruç tutabilir misin? diye sordu. Adam: Hayır, tutamam, diye cevap verdi. Rasûlullah: Altmış yoksulu doyurabilir misin? diye sordu. Adam: Hayır, doyuramam, diye cevap verdi. Ebu Hureyre dedi ki: Hz. Peygamber bir süre öyle bekledi. Bizler bu hal üzereyken Allah Resulüne içerisinde hurma dolu bir sepet getirildi. Hz. Peygamber: Bunu al ve sadaka olarak dağıt, buyurdu. Adam: Benden

⁵³² İbrahim Mustafa vd., *el-Mu'cemu'l-Vasît*, C. II, s. 792.

⁵³³ Rahmi Yaran, “Kefâret”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXV, s. 177.

⁵³⁴ Zuhayli, *el-Fikhu'l-İslami ve Edilletuhu*, C. III, s. 488.

⁵³⁵ “Kefare⁵³²”, *Mv.F.*, C. XXXV, s. 55.

daha fakir birisine mi sadakayı vereyim ey Allah'ın elçisi! Allah'a yemîn ederim ki, Medine'nin bir ucundan diğeri bir ucuna kadar aile halkı benden daha fakir hiç kimse yoktur, dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber azı dişleri görülünceye kadar güldü. Sonra o adama: (Öyleyse) kendi âile halkına yedir, buyurdu."⁵³⁶ Hadisten anlaşıldığı üzere oruç bozma kefareti, imkanlar çerçevesinde hem mali hem de bedeni olarak eda edilmesi mümkün bir ibadettir.

2. Zihâr Kefareti

Sözlükte “sırt, arka, yüzey” gibi anlamları bulunan zahr kelimesiyle ilişkili olan zihâr terimi kocanın, kendisine haram kılmak maksadıyla karısını veya karısının baş, yüz, sırt gibi bütünü ifade eden bir bölümünü evlenmesi dinen yasak olan yakını (mahrem) bir kadına benzetmesi demektir.⁵³⁷ Zihâr kefaretinin meşruiyeti Kur’an-ı Kerim’deki şu âyetlerdir: “Eşlerinden zihar ile ayrılmak isteyip de sonra söylediklerinden dönenlerin eşleriyle temas etmeden önce bir köleyi hürriyetine kavuşturmaları gerekir. Size öğütlenen budur. Allah, yaptıklarınızdan haberi olandır. Buna imkan bulamayan kimse, temas etmeden önce aralıksız olarak iki ay oruç tutar. Buna da gücü yetmeyen, altmış fakiri doyurur. Bu kolaylık, Allah’a ve peygamberine inanmış olmanızdan ötürüdür; bunlar Allah’ın koyduğu sınırlardır. İnkâr edenler için çok yakıcı azap vardır.”⁵³⁸ Görüldüğü üzere zihar yapmanın kefareti öncelikle köle azadı, imkan yoksa aralıksız iki ay oruç tutmak bunu da yapamazsa altmış fakiri doyurmak şeklinde ifade edilmiştir. Köle azadı ve fakir doyurmak mali şekilde oruç tutmak da bedeni olarak eda edilen ibadetlerdendir.

3. Yemin Kefareti

Yemin kelimesi sözlükte, “sağ taraf, sağ el, hakikat, kuvvet” anlamlarına gelmekte olup⁵³⁹ terim olarak bir kimsenin verdiği kararı kuvvetlendirmek ve başkalarını buna inandırarak ikna etmek maksadıyla söz ve beyanını Allah’ın adını veya bir sıfatını anarak desteklemesini ifade etmektedir.⁵⁴⁰

Yeminin meşruiyeti Kur’an ve sünnete dayanır. Çünkü Allah Teala kendisi yemin ettiği gibi Hz. Peygamber’e de yemin etmesini emretmiştir. “ Battığı vakit

⁵³⁶ Buhari, “Sıyâm”, 9.

⁵³⁷ Ahmet Yaman, “Zihâr”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XLIV, s. 387.

⁵³⁸ Mücadele, 58/3-4.

⁵³⁹ İbrahim Mustafa vd., *el-Mu’cemu’l-Vasît*, C. II, s. 1067.

⁵⁴⁰ Ertuğrul Boynukalın, “Yemin”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XLIII, s. 417.

yıldıza yemin olsun.”⁵⁴¹, “ İncire ve zeytine yemin olsun.”⁵⁴² âyetleri Allah Teala’nın yeminin örnekleridir. Aynı şekilde “ Sana o (azap) gerçek mi? diye soruyorlar. De ki: Evet, Rabbime andolsun ki o muhakkak ki gerçektir ve sizler de (Allah’ı) aciz bırakamazsınız.”⁵⁴³ âyetinde ve “ De ki: Asla öyle değil! Rabbime yemin olsun ki elbette tekrar diriltileceksiniz.”⁵⁴⁴ âyetinde Allah Teala Hz. Peygamber’den yemin etmesini istemiştir. Yemininin meşruiyetinin sünnetten delili ise Hz. Peygamber’in “ Muhakkak ben Allah’ın izniyle herhangi bir yemin ettikten sonra, başkasının ondan hayırlı olduğunu da göreceğim olursam mutlaka o hayırlı olanı yaparım ve yeminin kefareti de yerine getiririm.”⁵⁴⁵ hadisidir.

Yemin, kararlılık ve azmi gösteren Allah adına verilmiş bir sözdür. Verilen sözün yerine getirilmemesi durumunda kefaret ödemek gerekir. Yeminin bozulması durumunda kefaret ödenmesi gerektiğinin delili Kur’an-ı Kerim’deki şu âyettir: “Allah, kastetmeksizin yaptığınız yeminlerden dolayı sizleri yükümlü tutmaz. Ama bilerek, kastederek yaptığınız yeminlerle sizi mesul tutar. Böyle bir durumda yeminin kefareti, ehlinize yedirdiğiniz orta derecesinden on tane yoksulu doyurmak, ya da onları giydirmek veyahut köle azat etmektir. Kim bunlara güç yetiremezse, onun kefareti üç gün oruç tutmasıdır. İşte yemin ettiğiniz zaman yeminlerinizin kefareti budur. Yeminlerinizi sadık kalın. Allah, size âyetlerini işte böyle açıklıyor, umulur ki şükredersiniz.”⁵⁴⁶

4. Hataen Öldürme Kefareti

Kur’an’da, hata etmek suretiyle bir Müslümanın katledilmesi durumunda maktulün akrabalarına ödenmesi gereken diyete ilave olarak katilin ayrıyeten kefaret olarak bir mümin köle âzat etmesi, şayet imkanlar dahilinde değilse, tövbesinin kabul edilmesi için peş peşe aralıksız iki ay oruç tutması gerekir. Yanlılıkla öldürmenin kefareti Kur’an ile sabittir. “Bir müminin bir mümini katletmesi olacak şey değildir. Ancak hataen olması müstesna. Her kim bir mümini hataen öldürürse, mümin bir köleyi azat etmesi ve affetmedikleri müddetçe ehline diyet ödemesi gerekir. (Maktul) mümin olur ve düşmanınız olan bir cemiyetten bulunursa, mümin bir köle azat etmek gerekir. Eğer sizinle kendileri arasında anlaşma bulunan bir topluluktan ise ehline

⁵⁴¹ Necm, 53/1.

⁵⁴² Leyl, 92/1.

⁵⁴³ Yunus, 10/53.

⁵⁴⁴ Teğabun, 64/7.

⁵⁴⁵ Buhari, “Eyman ve'n-Nuzûr”, 1.

⁵⁴⁶ Maide, 5/89.

verilecek bir diyet ve mümin bir köle azat etmek gerekir. Bunlara imkân bulamayanın, Allah tarafından tövbesinin kabulü için iki ay peş peşe oruç tutması gerekir. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”⁵⁴⁷

B. Kefaretlerde Niyabet

Kitap ve sünnetin delillerinden anlaşıldığı üzere kefaretlar üç şekilde eda edilmektedir. Köle azad ederek, oruç tutarak ve fakir doyurarak. Bu eda çeşitlerinden oruç bedeni olarak eda edilmekte köle azadı ve fakir doyurmak mali olarak eda edilmektedir. Dolayısıyla oruç ibadetinde niyabet konusu hakkında geçerli olan hükümler kefaretlar olarak tutulan oruçta niyabet konusunda da geçerlidir. Bu hükümler oruç başlığı altında beyan edilmiştir. Köle azadı ve fakir doyurmak ise mali olarak eda edilen eda çeşitleri olması hasebiyle ulemanın mali ibadetlerde ittifakla niyabetin caiz olduğu görüşü mevcuttur.⁵⁴⁸ Buna ek olarak mali olarak eda edilen kefaretlar niyabeten eda edileceği hususunda sünnetten açıkça nas mevcuttur. Delil olan nas Allah Resulünün eşi tarafından zihar yapılan Huveyle b. Malik Sa'lebe'ye söylemiş olduğu şu hadistir: (O halde kocan) bir köle azad eder" buyurdu. (Huveyle de); O, (köle azad edecek gücü kendisinde) bulamaz, dedi. (Allah Resülü de); "(Öyleyse) Peşi peşine iki ay oruç tutar," buyurdu (Huveyle); -Ya Rasûlallah o yaşlı bir kimsedir. Onda oruç (tutacak bir güç) yoktur diye cevap verdi. (Rasûl-i Ekrem de); "Öyleyse altmış yoksulu doyursun" buyurdu. (Huveyle de); Onun yanında (zihar keffâretine yetecek kadar) dağıtabileceği (bir mal) yoktur. (Daha sonra Huveyle şunları) rivayet etti; Hemen o anda (Rasûlü Ekrem'in emriyle) bir arak hurma getirildi. Bende; Bir arakla ona ben de yardım edebilirim, dedim. Aferin sana git o iki arak (hurmayı) onun adına altmış yoksula yedir ve amcanın oğluna dön," buyurdu.”⁵⁴⁹

Kefaretlerde niyabet konusunda odak nokta kefaretların hangi yolla eda edileceğidir. Şayet bedeni olarak eda edilen oruç ile kefaretlar ibadeti yerine getirilecekse oruç ibadetinde niyabetin hükümleri geçerlidir. Mali olarak eda edilen bir ibadetle kefaretlar yerine getirilecekse o zaman mutlak manada niyabetin caiz olduğu anlaşılmaktadır.

⁵⁴⁷ Nisa, 4/92.

⁵⁴⁸ "Niyabet", *Mv.F.*, C. XLII, s. 28.

⁵⁴⁹ Ebu Davud, "Talak", 17.

SONUÇ

Başkasının yerine ibadet etme sorunu ele alınan bu çalışmada dört mezhebin bu husustaki görüşleri derlenmeye çalışılmıştır.

Klasik kaynaklar incelendiğinde ibadetlerin niyabet yoluyla ifasının cevazının yapılan dua ve ibadetin sevabını başkasına bağışlamanın İslam akaidine uygunluğu ve ilgili rivayetlerin hac başta olmak üzere bazı ibadetlerin acziyet halinde başkası tarafından ifa edilebileceğinden hareketle, belli ibadetlerde ve belli şartlarla da olsa mükellefin kendi iradesiyle de bu görevi başkasına tevdi edebileceği anlaşılmaktadır. Ancak bu yaklaşıma mevcut delillerin sevap bağışlamadan öte olmadığını, son noktada akraba arasında ibadetin ifası söz konusu olduğunu, bunun kişinin ücret ile birini görevlendirmesine delil alınamayacağını ileri süren araştırmacılar da vardır. Kanaatimize göre akraba arasında bile olsa başkasının sorumluluğunda olan bir ibadetin acziyet halinde iskati caiz olduğuna göre bunun ücret ile talep edilmesinin asla zarar vermeyeceği, bu nedenle cumhurun görüşünün yerinde olduğu anlaşılmaktadır.

İbadetlerde niyabet konusu etrafında çoğunluğun kabul etmiş olduğu bedeni ibadetler, mali ibadetler ve hem bedeni hem de mali ibadetler tasnifi esas alınmıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde dört mezhep fakihlerinin bedeni ibadetlerin hayatta olan kimse yerine eda edilmesini ittifakla caiz görmedikleri tespit edilmiştir. Hanefi ve Maliki mezhebi bedeni ibadetlerde niyabet konusunda ölen kişi yerine yapılacak bedeni ibadetleri de caiz görmemiştir. Şafii mezhebi içerisinde ihtilaf olmakla birlikte mezhebin kabul etmiş olduğu görüş, ölen kimse adına niyabeten oruç tutmanın caiz olduğu yönündedir. Hanbeli mezhebine gelince ölen adına niyabeten yapılacak bedeni ibadetlerin ölenin zimmetinde nezir olarak mevcut ise eda edilebileceği görüşünü benimsemiştir.

Mali ibadetlerde niyabet konusu iki yönüyle incelenmiştir. Birincisi mükellefin malının müstehak olan yerlere ulaştırılmasında niyabet, ikincisi ise mükellef dışındaki bir şahsın kendi malı ile mali ibadeti yerine getirmesinde niyabet. Dört mezhep fakihlerinin mükellefin malının müstehak olan yerlere ulaştırılmasında niyabeti ittifakla kabul ettiği görülmüştür. Mali ibadetlerde maksadın ihtiyaç sahiplerine yardımın ulaştırılması gayesi bu tür ibadetleri niyabeten yapmanın caizliği hususunda önemli rol oynamaktadır. Ancak mükellef dışındaki bir şahsın

kendi malı ile mali ibadeti yerine getirmesinde niyabet hususunda ise mükelleften izin alınmaksızın bunu gerçekleştirmemin caiz olmadığı ittifakla kabul edilmiştir.

Hem bedeni hem mali olarak eda edilen ibadetlerde niyabet hususunda Hanefi, Şafii ve Hanbeli mezhebi gerekli şartlar çerçevesinde bu tür ibadetlerin niyabeten eda edilebileceği görüşünü benimsemiştir. Bu hususta Maliki mezhebi hem bedeni hem mali olarak eda edilen ibadetlerde niyabeti caiz görmemiş, vasiyet edilmesi suretiyle yapılabileceğini, ancak bunun da kerahetle gerçekleşeceği görüşünü ileri sürmüştür.

Adak ve kefaretlar zimmette bulunması açısından ukubat başlığı altında değerlendirilse de çoğunluk da görüşü olan yaptırım ve eda edilmesi açısından ibadet sınıfında ele alınması esas alınmıştır. Bu bağlamda ibadetlerin adanması ve kefaretlar çeşitleri içerisinde de ibadetlerin bulunması bu ibadetlerin başkasının yerine eda edilip edilemeyeceği sorununu gündeme getirmiştir. Çalışmamız içerisinde dört mezhebin genel manada ibadetlerde niyabete olan bakış açısı adak ve kefaretlar de paralellik gösterdiği görülmüştür. Bununla birlikte Hanbeli mezhebinin farz olan bedeni ibadetlerde niyabeti uygun görmeyip adak olarak adanan bedeni ibadetlerde niyabeti, gerekli naslar ve Şari'nin değil, mükellefin kendini sorumlu tutmasından ötürü hüküm bakımından genişlik ifade edeceğine binaen caiz gördüğü tespit edilmiştir.

Tespit edilen malumat çerçevesinde dört mezhebin genel anlamıyla ibadetlerde niyabeti gerekli şartlar ve geçerli mazeretler doğrultusunda meşru kabul ettiği anlaşılmaktadır. İslam'a göre Allah'a ibadet etmek üzere yaratılan insanın yine doğasından kaynaklanan hastalık, yaşlılık ve acizlik vb. durumlarda bile yaratılış gayesiyle tenakuza düşmeksizin bu görevi ifa edebileceğini söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- ABDÜLBÂKÎ, Muhammed Fuâd *el-Mu‘cemü’l-müfehres li-elfâzi’l-Kur‘âni’l-Kerîm*, Dâru’l-Kutubi’l-Mısriye, yy.
- AKYÜZ, Vecdi *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, 4 Cilt, İz Yayıncılık, İstanbul 1995.
- ARAS, M. Özgü “Cemre”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, ss. 340-341.
- ATAR, Fahrettin, “Nafîle”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, ss. 290-292.
- AVTEBÎ, Seleme b. Müslim *Kitabü’l-İbane fi’l-Lugati’l-Arabiyye*, 4 Cilt, Vizaretü’t-Türas ve’s-Sekafe, Maskat 1999.
- AYBAKAN, Bilal ve İbrahim Kâfi Dönmez, “Meşrû” *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.29, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2004, ss. 378-382.
- AYBAKAN, Bilal, “Niyabet”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, C. XXXIII, ss. 61-63.
- _____; “Vekâlet”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 43, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 1-6.
- AYNÎ, Mehmed Fıkhî, *Risâle fi edebi’l-müftî*, thk. Osman Şahin, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2018.
- BÂBERTÎ, Mahmûd b. Ahmed, *el-İnâye şerhu’l-Hidâye*, Daru’l-fikr, 10 Cilt, Beyrut t.y.
- BARDAKOĞLU, Ali, “Iskat”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 19, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, C. XIX, ss. 137-143.
- BAĞDADÎ, Abdulvehhab b. Ali, *el-İşraf ‘ala Nüket’i-mesaili’l-hilaf*, 2 Cilt, Dâru İbn Hazm, yy., 1999, c. I, s. 458.
- BEDREDDİN EL-AYNÎ, Ebu Muhammed Mahmud b. Ahmed, *Umdetü’l-Kârî Serhu Sahîh-i Buhârî*, 25 Cilt, Daru İhyâi’t-türâsi’l-Arabî, Beyrut, ty.
- BEĞAVÎ, Muhammed b. Ferra, *et-Tehzib fi fıkhi’l-imam eş-Şafii*, 8 Cilt, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1997.

- BEREKETÎ, Muhammed Amîm el-İhsan, *et-Ta'rifatü'l-Fıkhiyye*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye 2003.
- BEYHAKÎ, Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî, *es-Sünenu'l-Kübrâ*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiye, Beyrut 2003.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi *Büyük İslam İlmihali*, Ravza Yayınları, İstanbul 2018
- BOYNUKALIN, Ertuğrul “Yemin”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 43, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, C. XLIII, ss. 417-420.
- BOYNUKALIN, Mehmet, “Umre”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 42, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, C. XLII, ss. 150-153.
- BUHARÎ, Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Muğîre, *el- Câmiu's-Sahih*, thk. Şuayb Arnavud vd., 5 Cilt, Dimeşk: er-Risâletü'l-Alemi, 2011.
- BUHUTÎ, Yûnus b. Salâhiddîn, *Dakaiku uli'n-nuha li şerhi'l-münteha*, 3 Cilt, 'Alemlü'l-Kutub, yy.,1993.
- _____; *Keşşâfü'l-kinâ' an metni'l-İknâ'*, 15 Cilt, Daru'l-Nevadir, Suudi Arabistan 2006.
- BÜSTÎ, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed, *el-İhsân fi takrîbi sahihi İbn Hibbân*, 18 Cilt, Müessetu'r Risale, Beyrut 1988.
- CÜRCANÎ, Muhammed Şerif, *Kitabu't-Ta'rifât*, Dâru'l-Nefais, Beyrut, 2007.
- CESSAS, Ahmed b. Alî er-Râzî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 3 Cilt, Daru'l-Kutubi'l-İlmiye, Beyrut 1994.
- CEZÎRÎ, Abdurrahmân b. Muhammed b. İvaz, *el Fıkh 'ale'l-Mezâhibu'l-erbea*, 5 Cilt, Daru'l-Kutubi'l-İlmiye, Beyrut 2003.
- ÇETİN, Abdurrahman, “Ezan”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 12, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları ss. 36-38.
- ÇÖRTÜK Züleyha, *İbâdetlerin Kazâsı*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 2016.
- DAVUDOĞLU, Ahmed, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, 6 Cilt, Işık Yayınları 2013.
- DESÛKÎ, Muhammed b. Ahmed b. Arafе, *Haşiyetu'd-Desûki ala şerhi'l-kebir*, 4 Cilt, Daru'l-Fikr, yy., ty.

DİN İŞLERİ YÜKSEK KURULU, *Fetvalar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınlar, İstanbul 2019.

DÖNMEZ, İbrahim Kâfi, “İcma”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 21, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları ss. 417-431.

_____; “Oruç”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları ss. 416-425.

DUMAN, Ali, “Sadaka”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, ss. 383-384.

EBU DAVUD, Süleyman b. Eş'as es-Sicistani, *Sünenü Ebi Davud*, thk. Şuayb Arnavut, 7 Cilt, Beyrut: er-Risaletü'l-Alemiyye, 2009.

EBÛ TALİB, Muhammed b. Alî El-Mekki, *Kutu'l-Kulub*, 2 Cilt, Matbaatu'l-Mustafa, Mısır, 1961.

“EDA” *el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye*, C. 42, Vizaretü'l-Evkâf ve's-Şuuni'l-İslamiyye, Kuveyt 1983-2006, ss. 327-345.

ERDEM, Mehmet, “İbadetlerde Niyabet Üzerine Bir İnceleme”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2007, S. 2.

ERDİM, Sinan, “Niyâbet Rivâyetleri Üzerine Bir İnceleme -Yaşayan Kişinin Yerine Hac Yapma İbadeti Özelinde”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2019, S. 11.

“EZAN” *el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye*, C. 2, Vizaretü'l-Evkâf ve's-Şuuni'l-İslamiyye, Kuveyt 1983-2006, ss. 357-373.

“FARZ” *el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye*, C. 32, Vizaretü'l-Evkâf ve's-Şuuni'l-İslamiyye, Kuveyt 1983-2006, ss. 95-98.

“FİDYE” *el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye*, C. 32, Vizaretü'l-Evkâf ve's-Şuuni'l-İslamiyye, Kuveyt 1983-2006, ss. 65-74.

FÎRÛZÂBÂDÎ, Ya'kub b. Muhammed, *el-Kamûsü'l-muhît*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 2005.

GİRÂNÂTÎ, Ahmed b. Muhammed el-Kelbî, *el-Kavânînü'l-fıkhiyye*, yy., ty.

GİRÂNÂTÎ, Muhammed el-Lahmî eş-Şâtübî, *el-Muvâfakât*, 7 Cilt, Daru İbn Affan, y.y., 1997.

- GÜÇ, Ahmet, “Kurban”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 26, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, s. 433-435.
- “HAC” *el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye*, C. 17, Vizaretü'l-Evkâf ve'ş-Şuuni'l-İslamiyye, Kuveyt 1983-2006, ss. 23-84.
- HADDÂD, Alî b. Muhammed, *el-Cevheretü'n-neyyire*, 2 Cilt, Matba'atu'l-Hayriyye, 1904.
- HARAŞÎ, Muhammed b. Abdullah, *Haşiyetu'l-Haraşi*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1997.
- HASKEFÎ, Ali b. Muhammed, *ed-Dürrü'l-Muhtar fi şerhi Tenviri'l-Ebsar Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye*, Beyrut, 2002.
- HAŞİMÎ, Muhammed b. Ebi Musa, *Kitabü'l-İrşad ila Sebili'r-Reşad*, Müessesetü'r-Risale 1998.
- “İBADET” *el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye*, C. 29, Vizaretü'l-Evkâf ve'ş-Şuuni'l-İslamiyye, Kuveyt 1983-2006, ss. 256-261.
- İBN ABİDİN, Muhammed Emin, *Reddu'l-Muhtar 'ala Dürrü'l-Muhtar*, 6 Cilt, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1992.
- İBN ARABÎ, Abdullâh b. Muhammed el-Meâfirî *Ahkamu'l-Kur'an*, 4 Cilt, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003.
- İBN HACER, Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *ed-Diraye fi Tahrîci Ehadîsi'l-Hidaye*, 2 Cilt, Dâru'l-Marife, Beyrut ty.
- _____; Ahmed b. Alî b. Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 13 Cilt, Dâru'l-Marife, Beyrut 1959.
- İBN HACER, Ali b. Hacer el-Heytemi, *Tuĥfetü'l-muĥtâc bi-şerĥi'l-Minhâc*, 10 Cilt, Mektebetu'l-Ticariyyetu'l-Kübra, Beyrut 1983.
- İBN HANBEL, Ahmed b. Muhammed, *el-Müsned*, thk. Şuayb Arnavut vd., 50 Cilt, Müessesetü'r-Risâle, yy., 1999.
- İBNÜ'l-HÜMÂM, Abdülvahid b. Abdülhamid, *Fethu'l-Kadîr*, 10 Cilt, Dâru'l-Fikr, yy., yy.
- İBN KESÎR, İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, 8 Cilt, Dâru Tayyibe li'n-Neşr ve't-Tevzi', yy., 1999.

- İBN KUDAME, Ahmed b. Muhammed, *el-Muğni*, 10 Cilt, Mektebetu'l-Kahire, yy., 1968.
- _____; *el-Kâfi fi fikhi'l-İmâmi'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel*, 4 Cilt, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, yy., 1994.
- İBN MÂCE, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid, Sünen, thk. Şuayb Arnavut, 5 Cilt, Risaletü'l-Alemiyye, Beyrut 2010.
- İBN MANZUR, Cemalüddîn Ebû Fazl Muhammed b. Mukrim el-Ensârî, *Lisanu'l-Arab*, 18 Cilt, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2009.
- İBN NÜCEYM, İbrahim b. Muhammed, *Bahr'ur-Raik Şerh'u-Kenzi'd-Dekaik*, 8 Cilt, Dâru'l-Kitabi'l-İslami, ty.
- İBN RECEB, Ahmed b. Abdurrahman b. Ahmed, *el-Kavaid*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, yy., ty.
- İBN RÜŞD, Muhammed b. Ahmed, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, 4 Cilt, Dâru'l-Hadis, Kahire 2004.
- İLÎŞ, Ahmed b. Muhammed, *Minehu'l-Celîl 'alâ Muhtaşari's-Şeyh Halîl*, 9 Cilt, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1989.
- “İHSAR” *el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye*, C. 2, Vizaretu'l-Evkâf ve's-Şuuni'l-İslamiyye, Kuveyt 1983-2006, ss. 196-222.
- İHLİL, Salih b. Osman b. Abdülaziz, *en-Niyabetu fi'l-İbadat*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1996.
- “İSTİHLAF” *el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye*, C. 3, Vizaretu'l-Evkâf ve's-Şuuni'l-İslamiyye, Kuveyt 1983-2006, ss. 251-262.
- “İSTİSKA” *el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye*, C. 3, Vizaretu'l-Evkâf ve's-Şuuni'l-İslamiyye, Kuveyt 1983-2006, ss. 304-317.
- “KADÂ” *el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye*, C. 33, Vizaretu'l-Evkâf ve's-Şuuni'l-İslamiyye, Kuveyt 1983-2006, ss. 282-291.
- KAL'ACÎ, Muhammed Ravvas, *Mu'cemu Lugati'l-Fukaha*, Dâru'l-Nefais, Beyrut 2013, s. 461.

- KALYÛBÎ, Şihabuddin Ahmed b. Sülame Ebu'l-Abbâs ve Burullesi, Şihâbuddin Ahmed el-Ûmeyra; Hasiyeta.l-Kalyûbi ve'l-Ûmeyrâ ala Şerhi'l-Allâmeti Celâliddin el-Mahâlli ala Minhâci't-Tâlibin, 4 Cilt, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995.
- KARADAVÎ, Yusuf, *İbadet*, terc., H. Cemal, Çığır Yay., İstanbul 1974.
- KARÂFÎ, Şihabuddin Ahmed b. İdris, *ez-Zehîra*, 14 Cilt, Daru'l-Garbi'l-İslami, Beyrut 1994.
- _____; *Envâru'l-burûk fî envâ'i'l-furûk*, 4 Cilt, Âlemu'l-Kütüb, yy., ty.
- KARAMAN, Hayreddin vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 5 Cilt, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012.
- KASÂNÎ, Ebubekir b. Mesud, *Bedaius-senai' fî tertibi's-şerai'*, 7 Cilt, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1986.
- KATAR, Mehmet, "Kefâret", *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, ss. 177-179.
- "KEFFARET" *el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye*, C. 35, Vizaretu'l-Evkâf ve's-Şuuni'l-İslamiyye, Kuveyt 1983-2006, ss. 37-106.
- KOCA, Ferhat, "İbadet", *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 19, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, ss. 240-247.
- _____; "Sünnet", *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, ss. 154-155.
- KOÇAK, Muhsin vd., *Fıkıh Usûlü*, Ensar Yayınları, İstanbul 2018.
- MAKDİSÎ, Muhammed b. Ahmed, *Şerhu'l-Kebîr 'ala Metni'l-Mukni'*, Dâru'l-Kitabi'l-Arabi, yy., yy.
- MALİK B. ENES, Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, *el-Muvatta'*, thk. Muhammed Fuad Abdulbaki Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut 1985.
- MÂVERDÎ, Muhammed b. Habib, *el-Havi'l-Kebîr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1999.
- MERDÂVÎ, Süleymân b. Ahmed, *el-İnsâf fî ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf*, 12 Cilt, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, yy., yy.

- MEVSÎLÎ, Mahmud b. Mevdud, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-muhtar*, 3 Cilt, Tereke Yayinevi, İstanbul 2015.
- MUSTAFA, İbrahim vd., *el-Mu'cemu'l-Vasît*, 2 Cilt, Daru'l-Da've, yy., ty.
- MÜBÂREKPÛRÎ, Abdurrahmân b. Abdirrahîm, *Tuhfetü'l-Ahvezî*, 10 Cilt, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ty.
- MÜSLİM, Ebî Hüseyin b. Haccâc; *Sahîhu Müslim*, thk. Ahmed Şemsüddin, 5 Cilt, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2008.
- NEDVÎ, Şefîku'r-Rahmân, *el-Fıkhu'l-Müyesser*, Daru İbn Kesir, Beyrut 2000.
- NESÂİ, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb; *el-Mücteba mine's-Sünen (Süneni's-Suğra)*, thk. Abdulfettah Ebu Ğudde, 9 Cilt, Halep: Mektebetü Matba'ati'l-İslamiyye, 1986.
- NEVEVÎ, Yahyâ b. Şeref b. Mürî, *Hilyetü'l-ibrâr ve şî'ârü'l-ahyâr fî telhîsi'd-de'avât ve'l-ezkâri'l-müstehabbe fî'l-leyl ve'n-nehâr*, Dâru İbn Kesir, Beyrut 1990.
- _____ ; *el-Mecmu' şerhu'l-Mühezzeb*, 8 Cilt, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2014.
- “NEZR” *el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye*, C. 40, Vizaretü'l-Evkâf ve's-Şuuni'l-İslamiyye, Kuveyt 1983-2006, ss. 136-224.
- “NİYABET” *el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye*, C. 42, Vizaretü'l-Evkâf ve's-Şuuni'l-İslamiyye, Kuveyt 1983-2006, ss. 25-49.
- ÖĞÜT, Salim, “Fidyе”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 13, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, ss. 55-57.
- _____ ; “İhram”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 21, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, ss. 539-542.
- _____ ; “Sa'y”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 36, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, ss. 206-207.
- _____ ; “Tavaf”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 40, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, ss. 178-180.
- ÖZEL, Ahmet, “Adak”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, ss. 337-340.

- PAÇACI, İbrahim, “Bedenî-Malî İbadet Ayırımının İbadetlerde Niyabete Etkisi ve Bedel Hac”, *İslam Hukuk Araştırmaları Dergisi*, sy. 29, 2017, ss. 374-375.
- “RAMY” *el-Mevsûatü'l-Fıkhîyye*, C. 23, Vizaretü'l-Evkâf ve'ş-Şuuni'l-İslamiyye, Kuveyt 1983-2006, ss. 150-171.
- REMLÎ, Ahmed b. Hamza, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, 8 Cilt, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1984.
- RUAYNÎ, Muhammed b. Abdirrahmân el-Hattâb, *Mevahibu'l-celil li-şerhi Muhtasari Halil*, 6 Cilt, Dâru'l-Fikr, yy., 1992.
- RUHEYBÂNÎ, Sad b. Abdeh Suyuti, *Metelibu Uli'n-nuha fi şerhi ğayeti'l-munteha*, 6 Cilt, Mektebetu'l-İslami, y.y., 1994.
- “SA'Y” *el-Mevsûatü'l-Fıkhîyye*, C. 25, Vizaretü'l-Evkâf ve'ş-Şuuni'l-İslamiyye, Kuveyt 1983-2006, ss. 11-23.
- “SALÂT” *el-Mevsûatü'l-Fıkhîyye*, C. 27, Vizaretü'l-Evkâf ve'ş-Şuuni'l-İslamiyye, Kuveyt 1983-2006, ss. 51-323.
- SÂVÎ, Ahmed b. Muhammed, *Bulġatü's-sâlik li-Akrebi'l-mesâlik*, 4 Cilt, Dâru'l-Mearif, yy., ty.
- SERAHSÎ, Muhammed b. Ahmed b. Sehl, *el-Mebсут*, 30 Cilt, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1993.
- SEMERKANDÎ, Ahmed b. Ebî Ahmed, *Tuhfetu'l-Fukaha*, 3 Cilt, Dâru't-Turas, Kahire 1998.
- _____; *Mizânü'l-usûl fi netâ'ici'l-'ukul*, Metâbi'u-doha el-hadîsiyye, Katar 1984.
- SİNANOĞLU, Mustafa, “İbadet”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 19, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, ss. 233-235.
- “SUKÛT” *el-Mevsûatü'l-Fıkhîyye*, C. 25, Vizaretü'l-Evkâf ve'ş-Şuuni'l-İslamiyye, Kuveyt 1983-2006, ss. 81-89.
- SUNEYKÎ, Muhammed b. Ahmed, *Esne'l-metâlib şerhu Ravzi't-tâlib*, 4 Cilt, Dâru'l-Kutubi'l-İslami, yy., ty.
- _____; *el-Gurerü'l-behiyye fi şerhi'l-Behceti'l-Verdiyye*, 5 Cilt, Matba'atu'l-Meymeniyye, yy., yy.

- ŞENER, Abdülkadir, “Abdest”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, ss. 68-70.
- ŞENER, Mehmet, “İ'tikâf”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 23, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, ss. 457-459.
- ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Abdullah, *Neylu'l-Evtâr*, 8 Cilt, Dâru'l-Hadis, Mısır, 1993.
- ŞEYHİZÂDE, Damad Abdurrahman Gelibolulu, *Mecmaü'l-enhur fi şerhi Mülteka'l-ebhur*, 2 Cilt, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, yy., ty.
- ŞİRBÎNÎ, Muhammed b. Ahmed el-Hatîb, *Muğni'l-Muhtac*, 4 Cilt, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2011.
- ŞÜRÜNBÜLÂLÎ, Ammâr b. Alî, *İmdâdü'l-fettâh şerhu Nûri'l-izâh*, Nursabah Yayıncılık, Mardin, 2015.
- TAHHAN, Mahmud, *Teysîru Mustalahi'l-Hadîs*, Mektebetü'l-Me'arif, Riyad 2011.
- TAHTÂVÎ, Ahmed b. Muhammed, *Hâşiyetu't-Tahtâvî ala Merâkî'l-Felâh bi Metni Nuri'l-İzah*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997.
- “TAVAF” *el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye*, C. 29, Vizaretü'l-Evkâf ve's-Şuuni'l-İslamiyye, Kuveyt 1983-2006, ss. 120-143.
- TENÛHÎ, Saîd b. Habîb, *el-Müdevvenetu'l-Kubra*, 4 Cilt, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, yy., 1994.
- TİRMİZÎ, Ebu İsa Muhammed b. İsa; el-Camiu'l-Kebîr (Süneni Tirmizi), thk. Şuayb Arnavut, 6 Cilt, Risaletü'l-Alemiyye, Beyrut 2010.
- “UDHİYYE” *el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye*, C. 5, Vizaretü'l-Evkâf ve's-Şuuni'l-İslamiyye, Kuveyt 1983-2006, ss. 74-107.
- “VEKÂLET” *el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye*, C. 45, Vizaretü'l-Evkâf ve's-Şuuni'l-İslamiyye, Kuveyt 1983-2006, ss. 5-115.
- YAMAN, Ahmet, “Zihâr”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 44, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, ss. 387-390.
- YAŞAROĞLU, M. Kamil, “Küsûf”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 26, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, ss. 576-577.

ZEBİDÎ, Murteza b. Muhammed, *Tacu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, 40 Cilt, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2007.

“ZEKATU'L-FITR” *el-Mevsûatü'l-Fikhiyye*, C. 23, Vizaretü'l-Evkâf ve's-Şuuni'l-İslamiyye, Kuveyt 1983-2006, ss. 335-345.

ZEYLAÎ, Osman b. Ali, *Tebyinu'l-Hakayık ala Kenzi'd-Dekayık*, Matba'at'ul Kubra'l-Emiriyye, Kahire 1985.

ZİHNİ EFENDİ, Mehmed, *Ni'met-i İslam*, Salah Bilici Kitabevi, yy., İstanbul.

ZUHAYLÎ, Vehbe, *el-Fikhu'l-İslami ve Edilletuhu*, 10 Cilt, Dâru'l-Fikr, Dimeşk 2014.

ZÛRKÂNÎ, Abdülbaki b. Yusuf b. Ahmed, *Şerhu Muhtasari Halîl*, 8 Cilt, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2002.